

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГЕРГІЄВА ВАЛЕРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 327.82+339.54.025.15(73):323+623.454.8(55)(519.3)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПОЛІТИКА ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ США: КЕЙСИ ІРАНУ
ТА ПІВНІЧНОЇ КОРЕЇ**

23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ В. О. Гергієва

Науковий керівник: Сіновець Поліна Андріївна,
кандидат політичних наук, доцент

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Гергієва В. О. Політика ядерного нерозповсюдження США: кейси Ірану та Північної Кореї. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку. – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України. – Одеса, 2020. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2020.

Дисертація присвячена вивченню політики США щодо зміцнення міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Причини та наслідки політики нерозповсюдження США, а також її вплив на міжнародну безпеку проаналізовані на прикладі двох проблемних з точки зору нерозповсюдження країн – Ірану та Північної Кореї. У дисертації простежено, яку політику проводять США щодо закриття таємних воєнних ядерних програм Ісламської Республіки Іран (ІРІ) та Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР). Також вивчається, наскільки зусилля США щодо усунення ризиків, пов'язаних з ядерними програмами ІРІ та КНДР зміцнили чи ослабили міжнародну безпеку. Крім того, здійснена загальна характеристика політики США у XXI столітті, а також проаналізовані північнокорейський напрямок політики США і еволюція американської політики щодо ядерної програми Ірану. Зокрема, вивчена політика США щодо ракетно-ядерної програми КНДР у 2003 – 2017 роках та у період президентства Дональда Трампа у 2017 – 2021 роках. Розглянута політика Сполучених Штатів щодо іранської ядерної програми в контексті регіональних та глобальних викликів, а також охарактеризовані міжнародні зусилля із закриття іранської ядерної програми та політика США на цьому напрямку за президентства Д. Трампа.

Мета дослідження дисертаційного дослідження полягає у виявленні особливостей еволюції політики нерозповсюдження США у контексті кейсів

Північної Кореї та Ірану. Об'єктом дослідження є сучасний стан розвитку режиму ДНЯЗ. Предметом дослідження є політика нерозповсюдження США в контексті кейсів Ісламської Республіки Іран та Кореїської Народно-Демократичної Республіки.

У дисертації вперше здійснене комплексне дослідження концептуальної еволюції політики ядерного нерозповсюдження Сполучених Штатів Америки в контексті розвитку міжнародної системи у XXI столітті. Також уперше визначено основні надбання та прорахунки політики нерозповсюдження адміністрацій Дж. Буша мол., Б. Обама та Д. Трампа та встановлено взаємозв'язок між ними в контексті контролю над розповсюдженням ядерної зброї, зокрема, у контексті протидії США загрозі розвитку потужних ядерних арсеналів у КНДР та Ірану. Крім того, уточнені перспективи розвитку ситуації навколо північно-кореїської та іранської ядерних програм, а також перспективи зміни підходів США до врегулювання цих проблем. До того ж, набули подальшого розвитку дослідження ролі ядерного чинника в політиці держав.

У дисертаційному дослідженні також проаналізовані імовірні варіанти розвитку політики США щодо нерозповсюдження у майбутньому, зокрема, розглянута можлива зміна американської стратегії щодо врегулювання проблем, пов'язаних з іранською та північнокореїською ядерними програмами.

У дисертаційній роботі відзначено, що політика ядерного нерозповсюдження Сполучених Штатів Америки почала формуватися в 50-х рр. XX століття, коли США усвідомили, що вони не здатні утримати інші країни від розробки власної ядерної зброї, та не стануть монополістами у цій сфері попри всі намагання. Зроблено припущення, що створення МАГАТЕ за ініціативи Вашингтона є першим важливим кроком для формування майбутнього режиму нерозповсюдження. Пояснено, що переговори та підписання Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) стали наступним етапом для формування міжнародного режиму протидії поширенню воєнних ядерних технологій. Зроблено висновок, що у період Холодної війни політика

нерозповсюдження США була доволі обмеженою через гонку озброєнь з СРСР та специфіку біполярної структури світу.

У дисертаційній роботі виявлено, що після розпаду СРСР міжнародна ситуація змінилася та виникли нові виклики, на які США почали активно реагувати. На початку 1990-х років Сполучені Штати зіткнулись із ризиком колапсу режиму ядерного нерозповсюдження через проблему ядерного роззброєння України. Насамперед це було пов'язано з вирішенням долі ядерної зброї, яка перебувала на колишніх територіях СРСР – в Україні, Казахстані та Білорусі. Якщо питання з Казахстаном та Білоруссю вирішилися відносно швидко, то з Україною процес затягнувся, і тоді США посіли доволі активну та жорстку позицію, що полягала в комбінації політичного тиску та економічних важелів заохочення України до ядерного роззброєння. Одним із таких важелів, наприклад, стало успішне запровадження допомоги за програмою Нанна-Лугара, що сприяло інвестуванню процесу роззброєння в Україні та надало Києву економічні стимули для роззброєння.

Відзначено, що подальше успішне вирішення питання із денуклеаризацією України та, як результат, безстрокове продовження Договору про нерозповсюдження ядерної зброї на Оглядовій конференції ДНЯЗ 1995 року, остаточно закріпили режим ДНЯЗ, що стало одним із величезних успіхів політики нерозповсюдження Сполучених Штатів. Доведено, що поряд зі зміцненням політики нерозповсюдження починає формуватись так звана політика контррозповсюдження США, тобто сукупність військових та інших силових методів щодо запобігання розповсюдженню ядерної зброї. Кінець 1990-х рр. став першим практичним проявом політики контррозповсюдження, що виявилось у військовій операції, проведеній США та Великобританією проти Іраку в грудні 1998 року з метою позбавлення Багдада здатності виробляти і використовувати зброю масового ураження. Після терористичної атаки 2001 року США трансформують свої стратегії щодо нерозповсюдження, і адміністрація Джорджа Буша молодшого почала активно дотримуватися політики контррозповсюдження. Зокрема, це безпосередньо стосується

військової операції США проти Іраку у 2003 р., яка спиралася на тезу «про неминучу загрозу», однак використовувала навіть не випереджальні, а превентивні методи позбавлення держави можливостей розробляти ЗМУ. Отже, за часів Дж. Буша політика контррозповсюдження досягла свого піку, що достатньо яскраво контрастувало з лояльним ставленням США до так званих «позитивних порушників режиму ДНЯЗ», таких як Індія або Ізраїль, з якими Вашингтон прагнув зберегти дружні взаємини.

У дисертаційному дослідженні на основі порівняльного аналізу концептуальних засад політики нерозповсюдження США у XXI столітті, зроблено висновок, що усі три президентські адміністрації, які працювали у Білому домі впродовж перших двох десятиліть XXI століття, дотримувалися сформованої політики контррозповсюдження, яка включала в себе не тільки військові превентивні методи, а ще й політику жорстких санкцій та політичного тиску. Виявлено, що адміністрація Джорджа Буша мол. та Дональда Трампа були дещо схожими у своїх діях, оскільки Дж. У. Буш зруйнував Рамкову угоду з КНДР, а Д. Трамп вивів США з ядерної угоди з Іраном, досягнення якої було великою перемогою політики Обама. Вказано на те, що адміністрація Обама використовувала невійськовий міжнародний тиск, який набув піку у санкціях проти Ірану у 2012 році. Простежено контрастність успішної політики демократичних адміністрацій США (У. Клінтон, Б. Обама) у рамках нерозповсюдження з фактичним провалом жорсткої політики контррозповсюдження республіканців (Дж. У. Буш, Д. Трамп).

Зазначено, що тактика США щодо КНДР базувалася на економічному тиску на Північну Корею, однак КНДР не збиралася поступатися ядерною програмою. Вказано на те, що адміністрація Д. Трампа змогла на короткий період налагодити діалог з Пхеньяном, що вважалося історичним моментом для відносин двох країн. Зроблено припущення про те, що цей прогрес у діалозі скоріше зумовлений відчуттям стабільності та більшої впевненості самої Північної Кореї, ніж успішною політикою США. Показано, що незважаючи на

«історичний прорив» адміністрації Д. Трампа у відносинах з КНДР, сумарну корисність такого діалогу можна оцінити як доволі низьку.

Виявлено, що у ХХ ст. Іран не розглядався, як небезпека для режиму нерозповсюдження, однак ситуація навколо ІРІ загострилася на початку ХХІ столітті. Відзначено, що адміністрації президентів Дж. У. Буша, Б. Обама та Д. Трампа застосовували політику тиску на Іран та використовували економічні санкції. Показано, що підписання з Іраном Спільного Всеосяжного Плану Дій (СВПД) стало проривом для режиму нерозповсюдження. Доведено, що вихід США з СВПД у 2018 році спровокувало відновлення міжнародної кризи навколо іранської ядерної програми. Зроблено припущення, що прихід демократа Джо Байдена до влади дає підстави для обережного оптимізму щодо налагодження відносин з Іраном. Вказано на те, що президентські вибори в Ірані 2021 року також можуть вплинути на майбутнє ірано-американських відносин.

Зроблено висновок про те, що регулювання проблем північно-корейської та іранської ядерних програм є найбільшими викликами режиму нерозповсюдження у ХХІ ст., але формувати однакову стратегію для вирішення цих викликів є неправильним. Вказано на те, що необхідно налагодити стабільний діалог, важливість якого полягає у готовності кожної сторони йти на певні поступки. Зроблено припущення про те, що суперечлива політика США та різка зміна стратегій, пов'язана із суб'єктивними поглядами президентських адміністрацій, уповільнюють процес налагодження діалогу, а у випадку з Іраном відкидають назад будь-який прогрес. Оскільки Північна Корея вже є ядерною державою з власною ракетною програмою, то будувати діалог потрібно, враховуючи це, адже КНДР не збирається закривати власну ядерну програму й залишатися без єдиного козира, тому політика санкційного тиску та безумовної ізоляції не працюватиме й надалі. Ситуація з Іраном не дійшла ще до розробки власної зброї, тому, позбавившись санкцій, Іран отримає можливість відновити економіку країни, що є важливою складовою державних інтересів. Отож на сьогодні, як видається, адміністрація США все ще має нагоду відновити старий

чи підписати новий договір з Іраном, поставити під контроль усі ядерні об'єкти держави та побудувати довгостроковий діалог.

Вказано на те, що висновки та рекомендації дисертаційної роботи мають безпосередню важливість для політики України, оскільки розуміння особливостей політики нерозповсюдження Сполучених Штатів не лише надає горизонти бачення певного вектору міжнародної політики України, а й робить можливим застосування політичного досвіду Києва у цій сфері для пропонування відповідних ініціатив на міжнародних форумах.

Ключові слова: ядерне нерозповсюдження, ядерна зброя, ядерна програма Ірану, ядерна програма КНДР, політика нерозповсюдження США, міжнародна безпека.

ABSTRACT

Gergiieva V. O. US Nuclear Nonproliferation Policy: Cases of Iran and North Korea. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the candidate of political sciences on a specialty 23.00.04 - political problems of the international systems and global development. - Odessa I. I. Mechnikov National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine. - Odessa, 2020. – Taras Shevchenko National University of Kyiv of the Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the study of the US policy on strengthening the international nuclear nonproliferation regime. The causes and consequences of US nonproliferation policy, as well as its impact on international security, are analyzed on the example of two states – Iran and North Korea, which are countries of proliferation concern. The dissertation traces the US policy aimed at closing secret military nuclear programs of the Islamic Republic of Iran (IRI) and the Democratic People's Republic of Korea (DPRK). It also examines the extent to which U.S. efforts to address the risks posed by the IRI's and DPRK's nuclear programs have strengthened or weakened

international security. In addition, a general description of US nonproliferation policy in the 21st century is provided, as well as an analysis of US policy toward North Korea and the evolution of US policy toward Iran's nuclear program. In particular, the US policy on the DPRK's nuclear missile program in 2003 – 2017 and during the presidency of Donald Trump in 2017 – 2021 was studied. Furthermore, the policy of the United States on the Iranian nuclear program in the context of regional and global challenges is considered, as well as the international efforts to close the Iranian nuclear program and the US policy in this direction during the Donald Trump's presidency.

The goal of the dissertation paper is to identify peculiarities of the evolution of the US non-proliferation policy in the context of the cases of North Korea and Iran. The object of the study is a current stage of the NPT regime's development. The study's subject is the US nonproliferation policy within the context of the cases of the Islamic Republic of Iran and Democratic People's Republic of Korea.

The dissertation for the first time provides a comprehensive study of the conceptual evolution of the US nuclear nonproliferation policy in the context of the international system development in the XXI century. Also, for the first time, the main achievements and miscalculations of the nonproliferation policy of the administrations of George W. Bush, Barak Obama and Donald Trump were identified. It was revealed the relationship between the nonproliferation policy of these three US presidential administrations in the context of nuclear proliferation control, in particular in the context of countering the threats of North Korea and Iran by the United States. In addition, the prospects for the development of the situation around the North Korean and Iranian nuclear programs, as well as the prospects for changing US approaches to resolving these issues have been clarified. In addition, the study of the role of the nuclear factor in the policy of states has been further developed.

The dissertation also examines possible options for future US nonproliferation policies, including a possible change of the US strategy to address Iran's and North Korea's nuclear programs.

The dissertation notes that the United States' nuclear non-proliferation policy began in the 1950s, when the United States realized that it could not keep other

countries from developing their own nuclear weapons and it would not become a monopolist in this area despite all efforts. It has been suggested that the creation of the IAEA as the initiative of Washington is the first important step in shaping the future non-proliferation regime. It was explained that signing the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) was the next step in the formation of an international regime to combat the spread of military nuclear technology. It is concluded that during the Cold War, US non-proliferation policy was quite limited due to the arms race with the USSR and the specifics of the bipolar structure of the world.

The dissertation reveals that after the collapse of the Soviet Union, the international situation changed and new challenges have arisen, to which the United States began to respond actively. In the early 1990s, the United States faced the risk of the nuclear non-proliferation regime collapsing due to Ukraine's nuclear disarmament problem. First of all, it was connected with the decision of the fate of nuclear weapons, which were in the former territories of the USSR - in Ukraine, Kazakhstan and Belarus. While the issues with Kazakhstan and Belarus were resolved relatively quickly, the process with Ukraine dragged on, and then the United States took a fairly active and tough stance, combining political pressure and economic leverage to encourage Ukraine to disarm. One such lever, for example, has been the successful implementation of Nann-Lugar assistance, which has helped to invest in the disarmament process in Ukraine and provided Kyiv with economic incentives for disarmament.

It was noted that further successful resolution of Ukraine's denuclearization issue and, as a result, indefinite extension of the NPT at the 1995 NPT Review Conference, strengthened the NPT regime, which was one of the great successes of the United States non-proliferation policy. It is proved that along with the strengthening of the non-proliferation policy, the so-called US counter-proliferation policy was created, i. e. a set of military and other forceful methods to prevent the proliferation of nuclear weapons. The late 1990s were the first practical manifestation of counter-proliferation policies in a US-British military operation against Iraq in December 1998 to deprive Baghdad of the ability to produce and use weapons of mass destruction. After the 2001

terrorist attack, the United States transformed its non-proliferation strategies, and the George W. Bush administration began to pursue a counter-proliferation policy. In particular, this is directly related to the US military operation against Iraq in 2003, which was based on the thesis of "imminent threat", but did not even use preventive, but preventive methods to deprive the state of the opportunity to develop WMD. Thus, under George W. Bush, counter-proliferation policies reached their peak, in stark contrast to the US's loyalty to so-called "positive violators of the NPT," such as India or Israel, with whom Washington sought to maintain friendly relations.

The dissertation study, based on a comparative analysis of the conceptual foundations of US nonproliferation policy in the 21st century, concluded that all three presidential administrations working in the White House during the first two decades of the 21st century followed a counter-proliferation policy that included the military preventive methods, as well as a policy of severe sanctions and political pressure. It was found that the George W. Bush administration and Donald Trump were somewhat similar in their actions, as George W. Bush thwarted the Framework Agreement with the DPRK, and Trump withdrew the United States from the nuclear deal with Iran, which was a great victory for Obama's policy. It is said that the Obama administration used non-military international pressure, which peaked in sanctions against Iran in 2012. The contrast of the successful policy of the democratic presidential administrations (W. Clinton, B. Obama) in the framework of non-proliferation with the actual failure of the rigid policy of counter-proliferation of Republicans (J. W. Bush, D. Trump) is traced. It is noted that US tactics against the DPRK were based on economic pressure on North Korea, but the DPRK was not going to give up its nuclear program. It is pointed out that the Trump administration was able to establish a dialogue with Pyongyang for a short period, which was considered a historic moment for relations between the two countries. It has been suggested that this progress in the dialogue is due to a sense of stability and greater confidence in North Korea itself, rather than a successful US policy. It is shown that despite the "historic breakthrough" of the Trump administration

in relations with the DPRK, the total usefulness of such a dialogue can be assessed as quite low.

It was found that in the twentieth century, Iran was not seen as a threat to the non-proliferation regime, but the situation around Iran worsened at the beginning of the 21st century. It is noted that the administrations of Presidents George W. Bush, B. Obama and D. Trump have applied a policy of pressure on Iran and used economic sanctions. It is shown that the signing of the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) with Iran was a breakthrough for the non-proliferation regime. It has been proven that the US withdrawal from the JCPOA in 2018 provoked the resumption of the international crisis over Iran's nuclear program. It has been suggested that Democrat Joe Biden's rise to power gives grounds for cautious optimism about relations with Iran. It is pointed out that the presidential election in Iran in 2021 may also affect the future of Iranian-American relations.

It is concluded that regulating the problems of North Korea's and Iran's nuclear programs are the biggest challenges of the nonproliferation regime in the 21st century, but it is wrong to formulate the same strategy to address these challenges. It is pointed out that it is necessary to establish a stable dialogue, the importance of which lies in the readiness of each party to make certain concessions. It has been suggested that the contradictory US policy and the drastic change in strategy due to the subjective views of the presidential administrations are slowing down the dialogue process and, in the case of Iran, rejecting any progress. As North Korea is already a nuclear power with its own missile program, a dialogue must be built with this in mind, as North Korea is not going to close its nuclear program and be left without a single trump card, so the policy of sanctions pressure and unconditional isolation will not continue. The situation with Iran has not yet reached the development of its own weapons, so by getting rid of sanctions, Iran will be able to restore the country's economy, which is an important component of state interests. So today, it seems, the US administration still has a chance to renew the old or sign a new treaty with Iran, bring all the country's nuclear facilities under control, and build a long-term dialogue.

It is pointed out that the conclusions and recommendations of the dissertation are of direct importance for the policy of Ukraine, as understanding the specifics of non-proliferation policy of the United States not only provides horizons for a certain vector of Ukraine's international policy, but also makes it possible to apply Kyiv's political experience at the international forums.

Key words: nuclear nonproliferation, nuclear weapons, Iran's nuclear program, North Korea's nuclear program, US nonproliferation policy, international security.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гергієва В. О. Застосування ідей неореалізму та неоліберального інституціоналізму у ядерній політиці Ірану. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. 2020. № 2 (46) . С. 14-21.
2. Gergiieva V., Sinovets P. Evolution of US Policy Toward Iran’s Nuclear Program in XXI Century: From President Bush to President Trump. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 144.Р. 23-33
3. GergiievaV. The Evolution of the US Strategy Toward the Nuclear Nonproliferation After the Cold War. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 2 (8). С. 115-130.

Статті в іноземних виданнях та у наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Gergiieva V. Marriage for Oil Convenience: The United States and Saudi Arabia’s Case Study. *European Political and Law Discourse*. 2019. Vol. 6 Is. 1.Р. 30–36.
5. Gergiieva V. North Korea’s Nuclear Program: From Nonproliferation Issue to Deterrence. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Is. 5. Р. 14-18.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Гергієва В. Стратегічна культура та її вплив на ядерну програму Ірану. *Глухівські читання – 2020. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : Збірник матеріалів X міжнародної науково-практичної інтернет-конференції /За заг. ред. О.І. Луценко. Глухів, 2020. С. 75-77.
URL:<http://new.gnpu.edu.ua/uk/nauka/naukove-tovarystvo-studentiv-aspirantiv-doktorantiv-ta-molodykh-vchenykh.html>
7. Гергієва В. Спільний Всеосяжний План Дій: кінець діалогу? *Міжнародні та політичні дослідження*.2020. Вип. 33. С. 315-317.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації:

8. Sinovets P., Gergiieva V. The EU and the Iranian nuclear program: is Venus weaker than Mars? UA: Ukraine Analitica Journal. 2019. Is. 4 (18).P. 14-20.

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17	
ВСТУП	18	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ		
ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ В ПОЛІТИЦІ		
ДЕРЖАВ	26	
1.1 Теоретико-методологічні основи проблеми ядерного нерозповсюдження	26	
1.2 Стан вивченості проблеми	43	
1.3 Категоріальний апарат дослідження	61	
Висновки до Розділу 1	63	
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ		
ТА КОНТРРОЗПОВСЮДЖЕННЯ В СТРАТЕГІЯХ США		67
2.1 Ядерне нерозповсюдження в політиці США у XX столітті	67	
2.2 Політика контррозповсюдження США як реакція на безпекові виклики XXI століття	81	
2.3 Стратегія нерозповсюдження в політиці адміністрацій Барака Обами та Дональда Трампа	88	
Висновки до Розділу 2	95	
РОЗДІЛ 3. ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКИЙ НАПРЯМ		
ПОЛІТИКИ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ США		98
3.1 Виникнення ядерної програми КНДР у контексті регіональних та глобальних процесів	98	
3.2 Політика США щодо ядерної та ракетної програм		

КНДР (2003-2017 рр.)	110
3.3 Політика адміністрації Д. Трампа щодо північнокорейської проблеми.....	117
Висновки до Розділу 3	125
РОЗДІЛ 4. ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ США ЩОДО ІРАНСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ	128
4.1 Розвиток ядерної програми Ісламської Республіки Іран: внутрішні та зовнішні чинники (1957-1989)	128
4.2 Політика Сполучених Штатів щодо Іранської ядерної програми в контексті регіональних та глобальних викликів.....	135
4.3 Міжнародні зусилля із закриття ядерної програми Ірану та політика США за президентства Д. Трампа	143
Висновки до Розділу 4.....	157
ВИСНОВКИ	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168
ДОДАТОК	206

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АЕС – атомна електростанція

ВЗУ – високозбагачений уран

ДВЗЯВ – Договір про всебічну заборону ядерних випробувань

ДВЗЯВ – Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань

ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

ЗВЗМЗ – зона вільна від зброї масового знищення

ЗМЗ – зброя масового знищення

ІБОР – Ініціатива з безпеки у сфері розповсюдження

ІРІ – Ісламська республіка Іран

КНДР – Корейська Народна Демократична Республіка

МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики

ОЗХО – Організації з заборони хімічної зброї

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РБ ООН – Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй

РК – Республіка Корея

СВПД – Спільний всеосяжний план дій

СКПД – Спільний комплексний план дій

СНБ – Стратегія Національної Безпеки

СНО – Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь

СПД – Спільний план дій

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ЯЗ – ядерна зброя

ЯП – ядерна програма

NPR– Nuclear Posture Review

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми. Перші випробування ядерної зброї продемонстрували катастрофічні наслідки її неконтрольованого розповсюдження. Сполучені Штати Америки стали першою ядерною державою, яка ініціювала низку програм, що, з одного боку, мали надати доступ для інших країн до використання атомної енергії в мирних цілях, а з іншого, не допустити поширення ядерних технологій військового призначення. Особливу актуальність це питання набуло з перетворенням ядерної зброї на засіб, який держави почали використовувати під час взаємодії одна з одною. Важливим парадоксом існування ядерної зброї є той факт, що цей вид озброєння від самого початку слугував як засіб стримування у відносинах між США та СРСР, але, разом з тим, саме його наявність визначила співпрацю цих двох ядерних наддержав у процесі формування режиму ядерного нерозповсюдження.

Після завершення «холодної війни» Вашингтон залишився чи не єдиним лідером серед міжнародних акторів, хто продовжував приділяти значну увагу проблемі загроз для міжнародної безпеки в контексті виникнення нових ядерних держав. Трансформаційні процеси переходу системи міжнародних відносин від біполярної до мультиполярної посилили занепокоєння щодо нової хвилі розповсюдження ядерної зброї серед країн, які відчують загрозу з боку більш потужних держав. За таких умов США взяли на себе активну роль у процесах контролю за появою нових ядерних держав або використання атомної енергетики у військових цілях.

Серед основних загроз для міжнародної безпеки та функціонування режиму ДНЯЗ кінця 1990-х – 2020 рр. є стрімкий розвиток ракетно-ядерної програми Кореїської Народно-Демократичної Республіки та ядерна програма Ісламської Республіки Іран. Сполучені Штати виступають лідером міжнародних зусиль з урегулювання цих проблем, які становлять загрозу для регіональної та глобальної безпеки та стабільності. За підтримки партнерів та міжнародних організацій вдалося досягти угоди з Іраном, яка, тим не менш, не повністю

вирішувала проблему іранської ядерної програми через відмову Тегерана обговорювати обмеження щодо розвитку ракетних технологій. Численні спроби закрити програму з виготовлення ядерної зброї та засобів доставки шляхом переговорів між США та Північною Кореєю виявилися невдалими попри значний економічний тиск та міжнародну ізоляцію. Отож негативний вплив цих кейсів і на роль Сполучених Штатів у процесах контролю за озброєнням, і на режим ДНЯЗ загалом потребує комплексного вивчення з метою поглибленого розуміння інтересів та стимулів держав розвивати ракетно-ядерні програми, визначати оптимальні стратегії та підходи до врегулювання північнокорейської та іранської проблем. Актуальність пропонованого дисертаційного дослідження зумовлено також і важливістю для України ґрунтовно проаналізувати чинники, що визначають, по-перше, політику нерозповсюдження США, які є стратегічними партнерами української держави; по-друге, ситуацію в регіоні Середньої та Північно-Східної Азії, де Україна має низку важливих партнерів у сфері торгівлі та безпеки; а по-третє, політика США щодо гарантій безпеки досі є важливим фактором об'єктом дебатів в українській політиці в контексті проблематики виконання Будапештського меморандуму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Одним із пріоритетних напрямів роботи кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова є американістика, яка включає аналіз зовнішньої політики США як одного з головних центрів міжнародної системи. Ця дисертація є внеском у комплексне дослідження політики Сполучених Штатів на регіональному та глобальному рівнях, а також продовжує традиційне для кафедри дослідження в рамках науково-дослідної роботи «Трансформаційні процеси в сучасній світовій політиці та міжнародних відносинах: глобальний та регіональний вимір» (Державний реєстраційний номер 0113UO04891), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей еволюції політики нерозповсюдження США у контексті кейсів Північної Кореї та Ірану.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розкрити стан вивченості політики ядерного нерозповсюдження США в політичній науці та визначити перспективні напрями її розвитку в контексті викликів для міжнародної безпеки та режиму ДНЯЗ, які є наслідками реалізації ядерних програм Північної Кореї та Ірану;
- дослідити еволюцію політики ядерного нерозповсюдження США в контексті трансформації системи міжнародних відносин;
- виокремити спільні й особливі риси концептуальних засад політики нерозповсюдження США у XXI столітті;
- проаналізувати політику США щодо КНДР та її ядерної програми в контексті стабілізації ситуації на Корейському півострові;
- визначити чинники, що визначали підходи США до врегулювання проблеми іранської ядерної програми;
- запропонувати авторські рекомендації щодо загального напрямку процесу подальшого врегулювання проблем північнокорейської та іранської ядерних програм, що їх можна використати під час формування регіональної та міжнародної політики України.

Об'єктом дослідження є сучасний стан розвитку режиму ДНЯЗ.

Предметом дослідження є політика ядерного нерозповсюдження США: кейси Північної Кореї та Ірану.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1946 р. до кінця 2020 р. Вибір початкової дати роботи зумовлено ухваленням перших законодавчих актів з контролю над атомною енергетикою, що в подальшому формували політику нерозповсюдження Сполучених Штатів Америки. Верхня

хронологічна межа пов'язана із завершенням терміну президентства Дональда Трампа, дії якого щодо Ірану та Північної Кореї не сприяли закриттю ядерних програм цих країн та посиленню режиму ДНЯЗ.

Методологічна основа дослідження. Комплексний характер проблеми, досліджуваної в цій роботі, зумовив поєднання загальних та спеціальних методів пізнання. Їхній вибір визначається метою та завданнями дисертаційної роботи, а також її міждисциплінарним характером.

Методологічну основу вивчення складного процесу формування політики нерозповсюдження США й особливостей її практичної реалізації за часів різних адміністрацій складають методи системного аналізу та кейс-стаді.

Політику нерозповсюдження США як провідного міжнародного актора у сфері режиму ДНЯЗ розглянуто як динамічну систему, яка взаємодіє зі системою міжнародних відносин та міжнародної безпеки. Обидві системи впливають одна на одну, що й досліджено за допомогою методу системного аналізу. Особливості прикладного застосування підходів США до проблеми розповсюдження, яка виникла через розвиток ядерних програм окремих держав в їхньому реальному контексті, як приклад вивчення інших подібних ситуацій розкрито крізь призму методу кейс-стаді.

Мета і завдання цього дисертаційного дослідження визначили наступний добір додаткових методів дослідницької роботи, що застосовуються. Порівняльний метод сприяє виокремленню спільних та відмінних рис політики нерозповсюдження США щодо певних країн, що мають або намагаються отримати ядерну зброю, в історичному контексті. Використання принципів детермінізму дозволило визначити увесь комплекс внутрішніх та зовнішніх зв'язків та чинників, що обумовили напрямки розвитку та трансформації політики нерозповсюдження США. Проблемно-історичний метод дозволяє виокремити внутрішньополітичні та міжнародні процеси розвитку проблеми, що досліджується, з урахуванням тенденцій системи міжнародних відносин на

різних історичних етапах з метою виявлення закономірностей і діалектичного зв'язку цілого та частин. Історичний метод застосовується для розкриття співвідношення історичних та сучасних причин і аргументів, якими оперують лідери США, Північної Кореї та Ірану, а також дозволяють робити припущення щодо перспектив розвитку ситуації та політичних процесів. Під час аналізу джерельної бази й офіційних виступів лідерів Сполучених Штатів, Північної Кореї та Ірану були використані формально-юридичний метод дослідження, а також метод контент-аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній політичній науці ґрунтовним та всебічним дослідженням політики ядерного нерозповсюдження США в контексті розвитку ядерних програм КНДР та Ірану.

Найвагоміші результати наукового дослідження полягають у тому, що:

Вперше:

- здійснено комплексне дослідження концептуальної еволюції політики ядерного нерозповсюдження Сполучених Штатів Америки в контексті розвитку міжнародної системи у ХХІ столітті та появі нових загроз для міжнародної безпеки та режиму ДНЯЗ;

- визначено основні надбання та прорахунки політики нерозповсюдження адміністрацій Дж. Буша мол., Б. Обами та Д. Трампа та встановлено взаємозв'язок між ними в контексті контролю за розповсюдженням ядерної зброї;

- проведено системний аналіз ядерного вибору КНДР з урахуванням внутрішніх (стратегічна культура, роль політичних лідерів, сприйняття Республіки Кореї та США) та зовнішніх (відсутність ядерного партнера після розпаду СРСР, асиметричність взаємин зі США та РК, міжнародний тиск) чинників.

Уточнено:

- пріоритети політики нерозповсюдження США в контексті змін у глобальній системі міжнародних відносин;
- перспективи розвитку ситуації навколо північнокорейської та іранської ядерних програм та можливості зміни підходів США до врегулювання цих проблем.

Набуло подальшого розвитку:

- дослідження ролі ядерного чинника в політиці держав, що містить міркування безпекового, політичного, іміджевого, економічного, інформаційного та соціального характеру;
- системне вивчення витоків і тенденцій політики США у сфері нерозповсюдження та контролю за озброєнням;
- комплексний аналіз особливостей політики США щодо реалізації КНДР власної ядерної програми з урахуванням впливу внутрішніх та зовнішніх чинників на динаміку розвитку цієї програми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати в таких сферах:

- науково-дослідницькій: ця робота є внеском у вивчення концептуальних і практичних засад політики ядерного нерозповсюдження США. Положення і висновки дисертації може бути використано під час подальшого розгляду цієї теми в межах наукових досліджень, присвячених теоретично-науковому осмисленню зовнішньополітичних пріоритетів і чинників, що впливають на формування зовнішньої політики США у сфері нерозповсюдження.
- практичній: результати пропонованого дослідження можна використати у вищих навчальних закладах під час викладання профільних дисциплін для студентів, що навчаються за спеціальностями «міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «світова політика», «політологія»; а також для

розробки науково-методичних та навчальних посібників, підручників тощо. Водночас висновки та рекомендації цього дослідження можуть знайти застосування в діяльності Комітету Верховної Ради України в закордонних справах, МЗС України, Національного інституту стратегічних досліджень Офісу Президента України й інших структур і організацій, робота яких стосується міжнародних зв'язків, аналізу сучасних міжнародних процесів у сфері міжнародної безпеки та контролю за озброєнням у рамках формування та реалізації зовнішньої політики України.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота і 8 опублікованих наукових праць, в яких викладені основні положення дисертації виконані дисертантом самостійно. В статтях, надрукованих у співавторстві із П. А. Сіновець «Evolution of US Policy Toward Iran's Nuclear Program in XXI Century: From President Bush to President Trump» та «The EU and the Iranian nuclear program: is Venus weaker than Mars?» (особистий внесок здобувача 1.3 авторських аркушів) розробка проблеми та основний зміст належить автору дисертації.

Апробація результатів дослідження. Дослідження здійснювалося в ході стажування та наукової роботи дисертанта в Центрі досліджень нерозповсюдження Джеймса Мартіна, Інституту міжнародних досліджень Міддлбері (серпень-грудень 2019 р., м. Монтерей, США); в Інституті досліджень миру та політики безпеки Гамбурзького університету (IFSH) (грудень – лютий 2018 р, м. Гамбург, Німеччина); під час програми обміну науковими дослідженнями в Центрі досліджень миру, Арктичний університет Норвегії (UiT) (січень-лютий 2018 р., м. Тромсо, Норвегія). Основні положення й результати дисертаційної роботи презентовано під час таких наукових заходів: X-а Міжнародна літня школа «Сучасні виклики нерозповсюдженню та роззброєнню: регіональні перспективи» (23-28 серпня 2020 р., м. Одеса, Україна), Конференція ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння (18-19 грудня 2018 р., м. Брюссель); Національний практикум «Розробка освітньої

програми з ядерної безпеки в Україні», організований Міжнародним агентством з атомної енергії та Міністерством енергетики та вугільної промисловості України (30 січня-3 лютого 2017 р., м. Київ, Україна); семінар «Внутрішні загрози та культура ядерної безпеки», спонсований Консорціумом з ядерної безпеки, організований Лондонським королівським коледжем (листопад 2016 р., м. Київ, Україна); Міжнародна науково-практична конференція на тему: «Актуальні проблеми міжнародних відносин» в Інституті міжнародних відносин Національного університету імені Тараса Шевченка (жовтень 2016 р., м. Київ, Україна).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження були викладені автором у 8 наукових працях, загальним обсягом 5.3 д.а., з яких 6 публікацій належать особисту автору (3.5 д.а.), з них 3 статті у наукових фахових виданнях України, 2 публікації в зарубіжних фахових виданнях, 1 стаття у інших фахових виданнях та 2 тези наукових доповідей.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (331 найменувань українською, російською й англійською мовами) та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з яких 156 сторінок – основна частина роботи, та 37 сторінок – список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЯДЕРНОГО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ В ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВ

1.1. Теоретико-методологічні основи проблеми ядерного нерозповсюдження

Поява ядерної зброї як інструменту зовнішньої політики держав сприяла розвиткові нових напрямів класичних теоретичних шкіл – політичного реалізму та ліберального підходу. Якщо для представників політичного реалізму відправною точкою є безпека нації та держави, то для теоретиків ліберальної течії головним принципом є міжнародна безпека. Однак в умовах існування ядерної зброї, на нашу думку, вже досить розмита межа між національною та міжнародною безпекою остаточно втрачає свої обриси та значення. Одним з перших про це говорив Рейнхольд Нібур, «провідний філософ нового американського реалізму», що виник після Другої світової війни, та «основний інтелектуальний апологет «холодної війни» [113, с. 687]. Він вказував на небезпеку ядерної війни як проблему, що є спільною для США та СРСР, але разом з тим є «місточком» між ними, який дасть змогу досягти більш стабільного співіснування за умови, якщо сторони будуть здатні побачити спільний інтерес у запобіганні ядерному конфлікту.

З погляду класичного реалізму в конфліктній і анархічній системі міжнародних відносин для захисту своїх інтересів держава може покладатися тільки на себе, причому врешті-решт все вирішує могутність цієї держави. ЯЗ забезпечує військову надмогутність держави, гарантує її безпеку та виступає інструментом для максимального посилення своєї влади. Отже, держави мають прагнути до володіння ядерною зброєю, – впевнені реалісти. Таке припущення породило дискусію щодо значення ЯЗ для безпекової стратегії держав та міжнародних відносин в цілому.

За оцінками Ганса Моргентау, якого вважають засновником політичного реалізму, перехід від до-ядерної до ядерної ери був таким же важливим, як

перехід від античності до середньовіччя та від середніх віків до нової історії. Виникнення ЯЗ, що значно перевищує всі відомі типи зброї за своїми руйнівними параметрами, змінило не лише розуміння міжнародних відносин, але й засоби, за допомогою яких держави будуть чи можуть взаємодіяти одна з одною, наголошував теоретик [216, с. 23]. Аналізуючи ядерну конкуренцію між США та СРСР, Моргентау звернув увагу на парадокси наявності ядерної зброї: з одного боку, ядерні держави усвідомлювали руйнівну спроможність ЯЗ та намагалися виробити життєздатну стратегію, яка надала б можливість уникнути ризику виникнення ядерної війни. Але з іншого боку, вони продовжували гонку ядерних озброєнь з одночасними спробами зупинити її [216, с. 23]. Ці парадокси, на думку вченого, пояснюють, чому ЯЗ не залишила альтернативи політиці розрядки та спробам знизити напругу в американсько-радянських відносинах, а також не дозволила численним конфліктам між ними перерости в нову світову війну. Отож ЯЗ не гарантуватиме припинення війн між державами, але відіграватиме стримувальну роль [215, с. 124].

З такою думкою погоджується і Кеннет Уолц, який розробив основні принципи неореалістичного підходу до вивчення ЯЗ та впливу її розповсюдження на систему міжнародних відносин: «Ядерна зброя стала другою силою, що працює на підтримку миру в повоєнному світі» [316]. ЯЗ та страшенно висока ціна війни, що може призвести до використання цієї зброї, зробили держави надзвичайно обережними, – зазначає теоретик, покликаючись на події Карибської кризи 1962 року. Крім того, держави, які набули ядерного статусу, усвідомлюють, що з ЯЗ вони перетворилися на потенційну ціль для наддержав. Розуміння своєї вразливості робить їх більш обережними та менш агресивними у своїх діях щодо інших держав. Сучасним прикладом К. Уолц вважає набуття Іраном ядерної зброї, що покращило регіональну безпеку на Близькому Сході та зміцнило міжнародну стабільність в цілому [317, с. 4-5]. Цю тезу про позитивний вплив ЯЗ на підтримування миру та міжнародної стабільності Уолц розвивав у всіх своїх працях.

Будучи послідовниками класичного реалізму, представники неореалізму фокусують увагу на факторах зовнішньої загрози для національної безпеки, які визначають політику держави, проте вони наголошують на потребі враховувати зміни в міжнародному середовищі та структурі міжнародних систем, доповнювати їх новими факторами та враховувати «залежні та незалежні змінні» світової політики. К. Уолц у своїй праці «Структурний реалізм після «холодної війни» зазначає: хоча ЯЗ суттєво змінила спосіб, яким деякі держави забезпечують власну, а в окремих випадках і безпеку інших, однак вона не змінила анархічної структури міжнародної системи [315, с. 5]. Як і раніше, держави є чутливими до змін у співвідношенні сил між ними. Тому можна припустити, що поведінка держав реагує більше на зовнішні умови, ніж на внутрішні звички, якщо зовнішні зміни глибокі, – підкреслює Уолц [315, с. 33].

Розмірковуючи про ЯЗ, неореалісти твердять про взаємний вплив ядерного розповсюдження та міжнародної структури. Набуття будь-якою державою ядерного арсеналу порушить баланс сил, а отже, змінить міжнародну структуру. Це примусить інші держави оволодіти ядерною зброєю з метою відновити баланс сил [86, с. 59].

Класичні реалісти та неореалісти впевнені в тому, що анархія та самопомога змусять будь-яку державу з достатніми науковими та економічними засобами, досягнувши розщеплення атома, намагатися здобути цей остаточний інструмент стримування та максимально можливого військового тиску. Як стверджує провідний теоретик-реаліст Джон Міршаймер, сучасна міжнародна система не сприяє співпраці, а утверджує самостійність держав, тому придбання ядерної зброї є найбільш розумною відповіддю раціональної держави, щоб вижити та прогресувати в анархічному світі. Отже, володіння потужним ядерним арсеналом є гарантією абсолютної безпеки, тоді як звичайні збройні сили можуть гарантувати лише відносну безпеку [207, с. 6]. За оцінками Д. Міршаймера, розповсюдження ядерної зброї триватиме і після завершення «холодної війни» [206].

К. Уолц виокремлює низку причин, чому держави прагнуть оволодіти ядерною зброєю. По-перше, держави наслідують тих, хто впровадив таку зброю через посилення відчуття загрози з боку ядерної держави. Саме цим міркуванням керувався Радянський Союз, намагаючись посилити свої позиції в стосунках з ядерними США та відновити баланс сил. Ядерний вибір Великобританії та Франції також зумовлено загрозою з боку ядерного СРСР [316]. Додатково їхній вибір можна пояснити побоюванням, що США не захистять їх від нападу іншої держави. Третій чинник певною мірою накладається на перший: країна, що не має ядерних союзників, тим більше буде бажати ядерної зброї, якщо вона є у деяких її супротивників. З найбільшою вірогідністю це стосується, за визначенням Уолца, «ворожих пар», що мають спільний кордон: СРСР та Китай, Китай та Індія, Індія та Пакистан. Це однією причиною, яку доцільно згадати в контексті цього дослідження, є намагання держави посилити своє міжнародне становище, оскільки до держави з ЯЗ будуть ставитися серйозніше.

Саме крізь призму наведених причин Уолц розглядає мотивацію Ірану щодо ядерної зброї. Через загрозу з боку США та Ізраїлю, який намагається зберегти ядерну монополію на Близькому Сході шляхом бомбування Іраку 1981 р. та Сирії 2007 р., іранський уряд був змушений розвивати ядерну зброю, щоб знизити рівень цієї загрози [325, с. 3]. Існує думка, що причина рішення Тегерана розвивати ядерну програму криється в ірансько-іракській війні, що почалася 1980 року. Застосування Іраком хімічної зброї проти Ірану, тотальна міжнародна ізоляція останнього на тлі широкої підтримки дій Багдада з боку міжнародної спільноти – ці факти підштовхнули Тегеран до розроблення найефективнішого засобу самозахисту [76, с. 45; 322; 56]. Проголошення Ірану одним з головних ворогів США на Близькому Сході за часів адміністрацій Б. Клінтона та Дж. Буша молодшого тільки посилювало впевненість Ірану в потребі ядерної зброї для захисту від зовнішніх загроз [212, с. 106; 271].

Поєднання двох останніх з наведених причин, за Уолцом, – відсутність партнера-захисника з ядерним арсеналом в умовах конфліктних взаємин із

сусідньою державою та її ядерним союзником; бажання серйознішого ставлення до себе – розкриває причини ядерної та ракетної програм Північної Кореї. Із розпадом СРСР та завершенням біполярного протистояння КНДР залишилася без сильного союзника. В умовах, коли США залишилися єдиним глобальним центром сили, що активно захищала свої інтереси та інтереси своїх союзників у всьому світі, зокрема й за допомогою зброї, породило в північнокорейському істеблішменті почуття страху щодо власного виживання. Політика США щодо Іраку 1990-1991 років та операція «Iraqi Freedom», що розпочалася 2003 року, тиск на Україну в питанні ядерного роззброєння з боку США та Росії, військова кампанія проти Лівії, коли та відмовилася від ядерної програми, ситуація навколо ядерної програми Ірану – ці та інші події сприймалися в КНДР як доказ «непередбачуваності та нещирості світових держав», а отже, не можна покладатися ні на кого та потрібно допомагати самим собі [149, с. 80]. Як зазначив Скотт Снайдер, висновок, які зробив Кім Чен Ин з уроків Ірану, Іраку та Лівії, полягає в тому, що «його єдиним надійним засобом виживання є бути «занадто ядерним», щоб провалитися» [281]. За таких умов було зроблено «раціональний та реалістичний» вибір на користь розвитку «найбільш надійного стримувального фактора», що дає змогу зменшити «страх перед серйозними репресіями» – ядерної зброї [149, с. 80; 97, с. 13].

Мотивацію та раціональність офіційного Пхеньяна щодо розвитку ядерної та ракетної програм досліджують провідні вчені й аналітики. Узагальнюючи їхні погляди та оцінки, можемо помітити, що всі вони вказують на сприйняття сили США та їхню присутність як союзника Північної Кореї, головного супротивника КНДР на Корейському півострові, серед головних причин ядерного вибору Північної Кореї. Ніколас Андерсон вважає вказані фактори «основним мотиватором» ядерної програми КНДР [83, с. 631]. Джинвук Чой з університету Ріцумейкан (Японія) наводить приклади, в яких лідери КНДР вказували, що ядерна програма розвивається через «ворожу політику США» та міжкорейські суперечності [106, с. 3-5]. Відведення збройних сил США з Південної Кореї не

виглядає можливим як мінімум до підписання мирної угоди між Республікою Кореєю та КНДР [96]. Перспективи скорочення військової присутності Сполучених Штатів також не зменшить відчуття загрози, яку декларують офіційні особи Пхеньяна. Дуг Бандоу з університету Като, колишній спеціальний помічник президента Рональда Рейгана, впевнений, що «незалежно від того, як змінюється міжнародне середовище, жодне зобов'язання США щодо розгортання оборонних сил чи їх розгортання ніколи не може бути зменшено – лише, як максимум, м'яко перетасовано» [90]. Тож можна погодитися з висновком Л. Хусекової, що Північна Корея не відмовиться від своєї ядерної тріади ані через зовнішні причини, ані через внутрішні, що пов'язані зі стабільністю режиму. Додатковим аргументом для лідерів КНДР, на думку дослідниці, є факт існування неофіційних ядерних держав, які не перебувають під наглядом міжнародних структур [149, с. 80].

Неореалісти не пояснюють, чому за наявності загроз для власної безпеки одні держави розробляють ядерну зброю, а інші не вдаються до такого кроку. Так само вони не визначають рівня загрози для безпеки держави, який стане критичним та підштовхне до ядерного вибору. Водночас існують приклади, коли держави не набули ядерного статусу, маючи серйозні проблеми з безпекою. Представники неореалізму вказують, що держави ухвалюють рішення про розробку власної ядерної програми в умовах зіткнення з потужними викликами для національної безпеки та наявності достатньої «сили» для її реалізації.

Запозичивши чинник «сили» у класичного політичного реалізму, неореалісти доповнили його такими різновидами, як «відносна сила» та «державна сила». Рендалл Швеллер трактує «відносну силу» як здатність держави діяти на системному рівні, тобто на міжнародній арені та у взаєминах з іншими державами [266, с. 13]. Вона формується «матеріальними факторами», тобто воєнними та економічними потужностями держави, що робить її близькою до класичного розуміння «сили». «Державна сила», за Н. Бажемою, залежить від нематеріальних факторів, які визначають взаємодію між державою та

суспільством, ступінь контролю держави над суспільством і можливість доступу до «матеріальних факторів» [86, с. 64]. Роуз Гідеон та Наташа Бажема поділяють думку про те, що «державна влада» є важливим чинником у прийнятті рішення щодо ядерної зброї. Економічний та воєнний потенціал відіграє значну роль, але головним фактором буде здатність держави контролювати наявні ресурси та суспільство [141, с. 161; 86, с. 64].

Отже, теоретики неореалізму вважають, що держави ухвалюють рішення щодо оволодіння ядерною зброєю з урахуванням внутрішніх чинників, спроможності держави створити ядерну зброю та зовнішніх структурних факторів. Водночас критики неореалістів заявляють про те, що пояснення ядерного вибору держав у контексті зовнішнього середовища, стійкого суперництва, «відносної сили» анархії та реальних і потенційних загроз безпеки є недостатньо визначальними, такими, що «не дають чітких ознак ймовірної поведінки» держав і призводять до «невизначених прогнозів, що потребують додаткової інформації, яка не пов'язана з балансом сили» [316]. Скотт Сейган вважає, що зосередженість на «національних безпекових міркуваннях як причинах ядерного розповсюдження є загрозово неадекватним» підходом, оскільки програми ядерної зброї також розробляють, переслідуючи інші, більш обмежені та менш очевидні завдання. На його думку, існує три основні причини, чому держави бажають оволодіти ядерною зброєю. По-перше, це конкурентне середовище безпеки та бажання стримувати зовнішню агресію; по-друге, внутрішньополітичне лобі, яке може заохочувати лідера держави до такого рішення з різних причин; по-третє, міжнародні норми престижу, які пов'язані з наявністю в арсеналі держави ядерної зброї. Сейган констатує, що жодна з цих причин не є домінантною, але вони перебувають у взаємозалежності одна від одної. ЯЗ, так само як і інша зброя, – це більш ніж інструмент національної безпеки, наголошує вчений, її використовують як політичний об'єкт значної важливості у внутрішніх дебатах і протистояннях, також вона може слугувати міжнародним нормативним символом сучасності та ідентичності [255, с. 55].

Ричард Беттс також вказує, що небезпека не є беззаперечним аргументом на користь ядерної зброї. Досліджуючи причини ядерного вибору держав, він звертає увагу на роль гарантій безпеки та альянсів з ядерними державами в процесі ухвалення рішення щодо ЯЗ. На прикладах Великобританії, Франції, Китаю, Індії та КНДР Р. Беттс намагається довести свою тезу про те, що за умов наявності сильного ядерного союзника та впевненості в його підтримці держави не набувають ядерної зброї [99, с.63].

Питання гарантій є одним з основних під час аналізу ситуації довкола ядерних програм Ірану та Північної Кореї. Йдеться про заяви іранських та північнокорейських лідерів щодо готовності розпочати переговори з міжнародною спільнотою та обговорити можливі шляхи врегулювання проблеми ядерного розповсюдження. У теоретичному вимірі проблему зменшення відчуття загрози розглядають представники неоліберального інституціоналізму, який припускає, що держави можуть «пом'якшити наслідки анархії, отримати взаємні вигоди та уникнути взаємної шкоди» в рамках «інституціоналізованої співпраці у сфері безпеки» [316].

Представники неоліберального інституціоналізму зосереджують увагу на ролі міжнародних інституцій у пом'якшенні дилем безпеки шляхом поширення інформації про наміри та можливості інших держав, а також шляхом контролю за дотриманням взятих зобов'язань та гарантування їх дотримання. Вони визначають такі інституції як сукупність взаємопов'язаних норм та правил, які зумовлюють модель поведінки представників держав, формують очікування та мають підтримувати систему поведінки, необхідну для полегшення постійного процесу співпраці [131, с. 892; 183, с. 382; 191, с. 188; 153, с. 44].

Неоліберальні інституціоналісти базуються на раціональних стимулах держав вибирати ті чи ті інституційні механізми, що забезпечують кращий статус усіх держав [283, с. 14]. Роберт Аксельрод та Роберт Кеохейн вказують, що світова політика не є незмінною: періоди конфліктів та війн змінюються періодами співпраці, що ґрунтується на конкретному питанні та матеріальних

вигодах [85, с. 226, 237-238]. Визнаючи негативний вплив міжнародної анархії на довіру між державами та успіхи під час переговорів, вчені впевнені, що організації та інституції виступають у ролі відкритих платформ для обміну інформацією, вивчення проблем та інтересів інших держав, що сприятиме мінімізації напруги між ними. Також держави можуть відслідковувати рівень дотримання правил і настанов кожної з них в рамках тої чи тої інституції, тим самим досягаючи прозорості та відкритості, що посилюватиме передбачуваність акторів та довіру між ними. Так, Гаральд Мюллер вважає, що інституціоналізована співпраця в галузі безпеки в рамках контролю та скорочення озброєння, роззброєння та режиму нерозповсюдження може впливати на мотивацію держав та «значно полегшити примусове застосування нерозповсюдження проти тих, хто вперто просуває програми ядерної зброї» [219, с. 73–74]. Центральним при цьому є уявлення, що багаторазова та постійна взаємодія між державами зміцнює їхню стратегічну вагу, згладжує нерівності та суперечності, створює позитивний зовнішній ефект [316].

У свою чергу Джон Ікенберрі доводить, що інституції потенційно здатні зафіксувати держави в стабільних і безперервних взаєминах, оскільки формують певні обмеження в поведінці держав, зменшуючи тим самим невпевненість та зміцнюючи баланс сили. Він розглядає інституції одночасно як конструкції та обмеження. Вони становлять собою офіційні та неформальні організації, правила, процедури та практики, які вбудовані в ширший політичний порядок і визначають «ландшафт», в якому діють актори. За своїми функціями інституції впливають на спосіб розподілу сили в політичній системі, надаючи переваги та ресурси одним та обмежуючи можливості інших [153, с. 49].

Більшість вчених наводять приклад ДНЯЗ, який «увічнює спільні очікування щодо непридбання ядерної зброї за допомогою чітких правил та настанов» [316]. Завдяки глобальній інформаційній структурі ДНЯЗ розширює базу знань про ядерні програми країн, а також викриває та карає потенційних розповсюджувачів зброї. Вивчаючи історію режиму ДНЯЗ можна припустити,

що переважна більшість держав-учасниць створила умови, які примусили інші держави підписати договір, та забезпечила виконання правил, що посилюють або попереднє рішення не розробляти ядерну зброю, або побоювання бути покараними.

Водночас неоліберальні інституціоналісти визнають, що загальний вплив не усуває цілком дилеми безпеки. Передбачено, що держави як члени інституцій сумлінно виконуватимуть правила організацій та свої зобов'язання згідно з міжнародними угодами. Водночас деякі актори, діючи раціонально, постійно прораховують максимальну відносну вигоду за мінімальних витрат, отож вони здатні захищати власні інтереси, порушуючи норми та правила. Прикладом є Лівія, Іран та Північна Корея, які почали розвивати ядерні програми, будучи членами договору.

Неоліберальний інституціоналізм, на відміну від неореалізму, описує ядерне розповсюдження як небезпечне і вкрай небажане явище у світовій політиці. Представники цієї школи переконані, що політика держав у ядерних питаннях визначається ступенем ефективності міжнародних інститутів та механізмів режиму нерозповсюдження. Структуру режиму нерозповсюдження складають, передовсім, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ) та її гарантії, санкції Ради Безпеки ООН, міжнародні режими експортного контролю, контролю за озброєнням та інші. Роберт Кеохейн пояснює логіку ядерної політики держав впливом міжнародних інституцій, які створюють такі обов'язкові для виконання міжнародні норми, що держави змушені їм підкорятися, зокрема й відмовлятися від планів набуття ядерної зброї [182, с. 163].

Відповідаючи на критику, неоліберальні інституціоналісти зазначають, що основна хвиля розповсюдження відбувалася, коли ДНЯЗ ще не існував або не набув достатнього поширення [279, с. 253]. Поступове збільшення значення для міжнародної безпеки режиму ДНЯЗ дедалі більше ускладнювало державам можливість оволодіння ядерною зброєю, внаслідок чого випадки

розповсюдження ставали дедалі рідкіснішими [44, с. 73]. Визначальним чинником для характеру й сили передбачених заборон та покарань є сила інституціональних установ та підтримка з боку інших держав-членів.

Г. Мюллер та А. Шмідт вказують на те, що всі воєнні ядерні програми країн розпочалися в період до приблизно 1985 року, коли вплив міжнародних інституцій ще не був достатньо сильним [44, с. 74]. З кінця 1980-х років до сьогодні жодна країна не розпочинала воєнної ядерної програми, оскільки режим ядерного нерозповсюдження та інституції, що його підтримують, зміцніли настільки, що набувати ядерну зброю стало надто ризиковано і важко. Таке твердження неоліберальних інституціоналістів варто враховувати, адже після того, як на початку 1990-х років ядерної зброї позбулися Південно-Африканська Республіка, Україна, Білорусь та Казахстан, у світі залишилися лише воєнні ядерні програми тих країн, що розпочали їх у розпал «холодної війни», – це програми дев'яти країн, які на цей момент володіють ядерною зброєю, а також Іраку, Ірану, Лівії та Сирії. А сьогодні з неядерних країн лише Іран всерйоз розглядають як потенційного кандидата на вступ до ядерного клубу, тобто з плином часу кількість воєнних ядерних програм у світі неухильно зменшується.

Іран розпочав воєнну ядерну програму в той час, коли міжнародні інституції з протидії ядерному розповсюдженню ще не були достатньо сильними, щоб завадити Тегерану намагатися виробити ядерну зброю. Те, що Іран, попри розвиток ядерної програми, так і не набув ядерної зброї, неоліберальні інституціоналісти пояснюють посиленням норм міжнародного права, регламентованих Договором про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), та збільшенням впливу міжнародних інституцій, які стежать за дотриманням міжнародних норм нерозповсюдження (таких як МАГАТЕ) [70, с.106].

Те саме можна сказати про Північну Корею, яка розпочала свою мирну ядерну програму ще в середині 1950-х років. Приєднання до МАГАТЕ у 1974 р.

відкрило доступ до матеріалів з питань створення ядерно-енергетичної інфраструктури. Існує думка, що ще наприкінці 1970-х років Пхеньян вже розробляв плани щодо оволодіння ядерною зброєю, оскільки того ж року представники КНДР були присутні під час проведення ядерного випробування, здійсненого Китайською Республікою. Щойно 1985 р. КНДР приєдналася до ДНЯЗ, переговори про укладення угоди між КНДР і МАГАТЕ про застосування повномасштабних гарантій затягнулися аж до 1992 р. Однак невдовзі КНДР заявила про вихід із ДНЯЗ, пояснюючи це рішення низкою фактів, які, за оцінками лідерів Північної Кореї, в умовах напруженої ситуації на півострові могли становити загрозу для безпеки КНДР. Попри численні переговори та заяви Пхеньяна про бажання заморозити ядерну програму в обмін на різні поступки, 2003 року КНДР вийшла з ДНЯЗ та продовжила розвивати ядерну програму, доповнивши її ракетною складовою.

Більшість дослідників вказують на суто політичні та безпекові міркування лідерів Північної Кореї щодо набуття ядерного статусу, що підтверджується численними заявами офіційних осіб північнокорейського істеблішменту. Разом з тим існує думка, що Північна Корея робить надто гучні погрози щодо ядерної зброї, які, здається, призначено для того, щоб привертати увагу засобів масової інформації та міжнародного співтовариства, а не передавати серйозні військові попередження [269, с. 9].

Цікавою є думка Тані Огілві-Уайт, яка вважає, що ядерний вибір КНДР слід розуміти в контексті її історії та національної ідеології самопомоги, вперше проголошеної 1955 року і названої ідеологією «чучхе». Протягом років ця ідеологія мала на меті забезпечити досягнення завдань внутрішньої та зовнішньої політики північнокорейських лідерів, серед яких консолідація та легітимізація політичної системи й керівництва, досягнення економічної самодостатності, стримування зовнішніх загроз та сприяння національній єдності через міцну національну ідентичність. Із завершенням «холодної війни» ідеологія «чучхе» трансформувалася у відкриту опозицію міжнародному

співтовариству в цілому та особливо тому, яке розглядають як «імперіалістичне, капіталістичне, західне та американське міжнародне співтовариство» [228, с. 122]. На думку дослідниці, суперечності між північнокорейською ідеологією та міжнародними нормами є основною причиною «відкритої ядерної непокори» Пхеньяна [228, с. 122]. Сьогодні здатність Північної Кореї до взаємодії зменшилася майже до точки неповернення: її політичний вплив фактично обмежено державними кордонами; її торгівля, транспорт, контакти між людьми та інші форми суспільної взаємодії мінімальні; її соціально-культурні та законодавчі системи постійно зазнають критики з боку міжнародної спільноти, тож виживання режиму постійно перебуває під загрозою. Отож ядерну агресивність керівництва КНДР можна розглядати як ознаку остаточного неприйняття масованого тиску з боку США, Китаю та світової спільноти в цілому; як крайній засіб держави, що не бачить іншого шляху взаємодіяти зі світом на своїх умовах; як повідомлення міжнародному співтовариству, – вважає Т. Огілві-Уайт [228, с. 122-123].

Отже, поведінка КНДР щодо ДНЯЗ відповідає тезі неоліберальних інституціоналістів про те, що прагнення окремих держав набути ЯЗ в епоху домінування режиму нерозповсюдження зумовлено тим, що цей режим не задовольняє їхніх інтересів. Навпаки, в умовах посилення міжнародного тиску, що покликається на міжнародні норми та правила, Північна Корея відчуває все більшу ізоляцію та відмінність, тому й утверджує протиставлення себе через ядерну та ракетну програми з метою довести світові свою незалежність від зовнішнього впливу та незгоду з наявними міжнародними нормами.

За Етель Солінгер та П'єром Голдсмітом, недосконалість правил про нерозповсюдження, розбіжності у дворівневій системі між ядерними та неядерними державами, а також звинувачення в прозахідній упередженості визначають слабкість режиму нерозповсюдження, що включає ДНЯЗ, МАГАТЕ, зони, вільні від ядерної зброї, міжнародні ініціативи, які об'єднали держави в спільних зусиллях протидії ядерному нерозповсюдженню (Глобальне

партнерство з протидії ядерному розповсюдженню, Глобальна ініціатива з боротьби з актами ядерного тероризму, Ініціатива з боротьби з нерозповсюдженням) та деякі подібні механізми міжнародної співпраці, а також інші інструменти [142, с. 158-159; 284, с. 7]. На думку неоліберальних інституціоналістів, у глобалізованому світі позитивна роль міжнародних інституцій зростатиме, зокрема й тому, що збільшуватимуться їхні практичні можливості завадити неядерним державам взятися за створення ядерної зброї [326, с. 32]. Зміцнення режиму нерозповсюдження відповідає також економічним інтересам держав, оскільки веде до відсутності гонки озброєнь, збільшення довіри між акторами та додаткових переваг від широкої міжнародної економічної взаємодії. Тому з плином часу кількість охочих поповнити ядерний клуб під впливом інституцій неухильно зменшуватиметься, і нові ядерні держави зможуть з'явитися лише за умови, що раптом ослабнуть міжнародні інституції [147, с. 5].

З такими поглядами, втім, не погоджуються неореалісти. Вони вважають, що кооперація між державами можлива, але на неї впливає міжнародна анархія, яка посилює невпевненість щодо завдань, інтересів та можливостей інших акторів. Міжнародний порядок – це результат співвідношення сил або домінантної поведінки держави-лідера, а інститути є переважно відображенням розподілу сил у світі. Отож, за Джоном Міршаймером, інститути базуються на егоїстичних розрахунках наддержав, а тому вони не мають незалежного впливу на поведінку держав і малоефективні в поширенні стабільності після завершення «холодної війни» [215, с. 7]. Кеннет Уолц зазначає, що ступінь впливу організацій залежить від намірів держав, які є їхніми членами: «сильні держави використовують інституції, оскільки вони інтерпретують закони так, як їм корисно» [313, с. 24]. Цитуючи Сьюзен Стрендж, він твердить, що міжнародна організація є інструментом національного уряду, який застосовують насамперед для досягнення національних інтересів іншими засобами.

Одним з найпоширеніших аспектів критики з боку неореалістів школи неоліберального інституціоналізму є слабкість аргументів, які «пояснюють структурні особливості постбіполярного міжнародного порядку», «способи використання інституцій як стратегії пом'якшення безпеки та подолання стимулів до рівноваги» [153, с. 50]. Так, неолібералісти не можуть пояснити поодинокі випадки окремих держав щодо оволодіння ядерним арсеналом та відмови підписати ДНЯЗ. Узагальнюючи позиції неоліберальних інституціоналістів та неореалістів, Уолц робить висновок, що ці теоретичні течії ніколи не були альтернативою одна одній, враховуючи, що інституціоналістська теорія «починається зі структурного реалізму, застосовує її до витоків та діяльності інститутів і, як не дивно, завершується реалістичними висновками» [313, с. 24-25]. Зокрема, Д. Ікенберрі вказував на те, що через складну причинно-наслідкову взаємодію між чинними акторами та установами потрібно аналізувати історичні умови та наслідки, щоб зрозуміти, яке значення мають агенти та структура [153, с. 51]. Отже, можна погодитися зі Скоттом Сейганом, який вважає, що ядерне розповсюдження та утримання від набуття ЯЗ відбувалося в минулому та може мати місце в майбутньому більше, ніж через одну причину. Тому різні історичні кейси краще пояснювати за допомогою різних моделей [255, с. 85].

Проведення комплексного дослідження проблеми, порушеної в цьому дисертаційному дослідженні, вимагає ретельного добору методології, що базується на поєднанні загальних та спеціальних методів пізнання. Від того, наскільки правильно та зважено обрано методологічну основу для проведення наукового дослідження, залежить структура роботи, її логічність, відповідність добору і систематизації емпіричних даних, а отже, й достовірність та переконливість висновків. Вибір емпіризму зумовлено загальним визначенням цієї практики як такої, що вивчає міжнародні відносини системно, на основі фактичних даних, а теорії міжнародних відносин створюються та перевіряються шляхом ретельного спостереження й експериментів. На користь вибору

емпіризму також виступає той факт, що, попри різні висновки щодо джерел та причин конфліктів, щодо значення співпраці в міжнародних відносинах, і представники неореалізму, і прихильники ліберального інституціоналізму використовують цю позитивістську методологію. Емпіричні методи дослідження використовують для спостереження та пояснення поведінки держави, розвитку подій та практичного боку міжнародних відносин.

Вивчення складного процесу формування політики ядерного нерозповсюдження США на сучасному етапі й особливостей її практичної реалізації щодо ядерних програм Ісламської Республіки Іран та Корейської Народно-Демократичної Республіки в цій роботі здійснено за допомогою методу системного аналізу та методу кейс-стаді.

Метод системного аналізу ґрунтується на поєднанні описового та дворівневого політологічного аналізу, що передбачає дослідження проблеми на двох окремих рівнях – міжсистемному та регіональному. Цей метод використано з метою вивчення досліджуваного в рамках дисертаційної роботи питання в цілому, а також і в його окремих елементах, розкриття їхнього значення та особливостей взаємодії чинників, що формують систему та впливають на її стан.

Методика кейс-стаді спрямована на дослідження конкретного випадку, розглядає цей конкретний випадок в його реальному контексті з метою зрозуміти більшу кількість такого роду ситуацій. Цей метод є достатньо поширеним у соціальних науках, хоча окремі дослідники відзначають його методологічну ненадійність та концептуальну неясність самого терміна «кейс-стаді». Водночас цей метод дає змогу глибоко проникнути в суть досліджуваного питання, відшукати причини його появи та краще зрозуміти його наслідки. Саме в цьому полягає перевага кейс-стаді як якісного методу дослідження: він надає можливість віднайти мало досліджені чинники або виокремити нові, сформулювати певні гіпотези та перевірити їх на різних кейсах. Врешті-решт це сприятиме історичному обґрунтуванню конкретної ситуації, визначенню

системи причинно-наслідкових зв'язків та розробленню обґрунтованих узагальнень.

Міждисциплінарність дослідження визначається поєднанням різних галузей наукового знання – історії, політології, економіки, соціології тощо. Варто зазначити, що наукові та аналітичні праці фахівців, залучених до здійснення такого наукового пошуку, нерідко охоплюють широкий спектр історичних, політичних, військово-стратегічних, економічних та юридичних аспектів. Це й зумовило використання додаткових методів, серед яких зазначимо наступні. Порівняльний метод дає можливість виокремити загальні тенденції, спільні риси розвитку політичних процесів під час зіставлення кількох однотипних політичних об'єктів. За допомогою цього підходу досліджено політику США щодо ядерних програм Ірану та КНДР на різних етапах, особливості окремих аспектів американської політики ядерного нерозповсюдження.

Проблемно-хронологічний метод застосовано з метою виокремлення внутрішньополітичних та міжнародних процесів розвитку ядерних програм Північної Кореї та Ісламської Республіки Іран на різних етапах, що дає змогу виявити їхню еволюцію та встановити закономірності, діалектичні зв'язки, досягнувши теоретичного узагальнення цілого й частини.

Принцип детермінізму лягає в основу визначення й аналізу взаємозв'язку внутрішніх та зовнішніх чинників і процесів, які впливали на ядерний вибір Північної Кореї та Ірану, а також на формування політичних підходів США до врегулювання проблеми, яку створює для режиму ДНЯЗ розвиток ядерних програм цих країн.

Історичний метод використано з метою розкрити політичні явища в їхньому послідовному часовому розвитку. Цей підхід вважаємо доцільним, оскільки перші кроки на шляху до набуття ядерного статусу Іран та Північна Корея зробили ще в період «холодної війни». За допомогою цього методу можна

простежити співвідношення історичних причин та сучасних аргументів у риторичній політичній літературі зазначених держав, зробити певні припущення щодо перспектив розвитку їхніх ядерних програм.

Для аналізу джерельної бази, яку складають документи та угоди, що були підписані в процесі міжнародних зусиль зі згорання ядерних та ракетних програм Тегерана та Пхеньяна, а також виступи та офіційні заяви американських, іранських та північнокорейських лідерів, застосовується формально-юридичний метод та метод контент-аналізу.

1.2. Стан вивченості проблеми

Розповсюдження ядерної зброї генерує нові виклики для міжнародної безпеки, подолати які стає все важче. У зв'язку з розпадом біполярної системи, кінець ХХ - початок ХХІст. ознаменувався утворенням вакууму сили, що спіткало нові країни на розвиток своїх ядерних програм, що у свою чергу стало причиною трансформації політики нерозповсюдження США. Тому цей період є актуальним у дослідженнях вчених, як зарубіжних, так і українських.

Використані у ході роботи над даним дисертаційним дослідженням інформаційні джерела вбачається необхідним розділити на кілька груп в залежності від національності авторів. Природно, що найбільшу групу складатимуть праці американських авторів, оскільки вони найбільш зацікавлені у вивченні політики нерозповсюдження своєї країни.

Важливу групу складають також роботи південнокорейських вчених, оскільки без аналізу їх поглядів на проблеми ядерного розповсюдження на Корейському півострові неможливо здійснити якісне дослідження американської політики щодо північнокорейської ядерної програми. Було б також вкрай бажано у якості окремої групи виділити роботи і північнокорейських авторів, але оскільки Північна Корея є по суті найбільш закритою країною світу, особливо у питаннях, що стосуються її ядерної зброї, то знайти інформацію про погляди вчених цієї країни на її ядерну політику, звичайно ж, не вдалося.

Також у якості окремої групи виділені розробки іранських дослідників, праці яких дозволяють отримати більш повне уявлення про ефективність американської політики щодо ядерної програми Ірану.

Нарешті, у якості ще однієї групи виділені роботи російських авторів, оскільки Росія досі має вагомий вплив на ситуацію з ядерним нерозповсюдженням у світі, і від російської позиції багато в чому залежить вирішення проблем ядерних програм Ірану та КНДР. Крім того, як і належить ядерній наддержаві, Росія має багато добре підготовлених експертів з питань ядерного нерозповсюдження, роботи яких корисно використовувати для дослідження тематики даної дисертації.

Українські вчені також зробили вагомий внесок у вивчення проблем нерозповсюдження, і тому роботи українських науковців виділені в окрему групу.

Таким чином, використані у даній роботі інформаційні джерела можна поділити на наступні групи:

1. Роботи американських вчених
2. Праці південнокорейських авторів
3. Дослідження іранських науковців
4. Роботи російських авторів
5. Праці українських дослідників

Розглянуті у даній роботі документи та інтерв'ю можна згрупувати в окрему групу, яка проаналізована у кінці цього підрозділу.

Отже, першу групу праць, представлених американськими ученими, можна умовно розділити на дві підгрупи – праці «теоретиків» та «практиків». До підгрупи «теоретиків» можна умовно віднести авторів тих досліджень, які присвячені загальнотеоретичним аспектам ядерного розповсюдження, а до підгрупи «практиків» можна включити тих науковців, які у своїх працях аналізують практичну реалізацію політики США щодо північнокорейської та іранської ядерних програм.

Велика увага приділяється ролі США у режимі нерозповсюдження. Такі дослідники, як З. Бартон, А. Коуен [91], Філіпп Блік, та Д. Крауч, які приділяли основну увагу аналізу стратегій США. Філіпп Блік, професор кафедри нерозповсюдження ядерної зброї та тероризму у Вищій школі міжнародної політики та управління у Монтереї, аналізує «Огляди ядерної політики» США та зазначає зміни у формулюванні нових стратегій, а також описує потенційні можливості застосування ядерної зброї США проти будь-якої неядерної держави у разі потреби [100]. Д. Крауч, помічник міністра оборони з питань міжнародної політики безпеки, вже більш детально зазначав три випадки, на які Сполучені Штати могли б відповісти ядерним ударом. Зокрема, це атака Іраку на Ізраїль або сусідів, атака Північної Кореї на Південну [114].

Зія Міан, науковий співробітник програми з науки та глобальної безпеки у Школі державних та міжнародних відносин імені Вудро Вільсона Принстонського університету, у своєму аналізі «Огляду ядерної політики» 2010 року писав про важливість звітів Ради МАГАТЕ для визначення того, чи виконують держави, що не мають ядерної зброї, свої зобов'язання в рамках ДНЯЗ. Однак, у своїй роботі Зія Міан наголошує, що остаточне рішення про відповідність країн нормам ДНЯЗ прийматимуть лише Сполучені Штати, що демонструє виключну роль Сполучених Штатів у режимі нерозповсюдження [209].

Ядерна політика Джорджа Буша критикувалася багатьма вченими, адже 2001-2009 рр. стали періодом воєнних операцій, випробовуванням ядерної зброї Північною Кореєю та погіршення відносин з Іраном. Результатом набула розвитку політика контррозповсюдження. У «Національній стратегії боротьби зі зброєю масового знищення» 2002 року [297] політика контррозповсюдження переважила і відобразилася в операції проти Іраку у 2003 році. У колективній праці «Стратегія національної безпеки Буша: аналіз» Іво Даалдер, Джеймс Ліндсей та Джеймс Штейнберг описують операцію у Іраку та вважають її прикладом американського превентивного підходу до нерозповсюдження, який не виключав воєнного варіанту [116].

Дослідник Майкл Ейзенштадт аналізує іранську ядерну програму крізь призму культурно-історичних аспектів у своїй статті «Стратегічна культура Ірану: оперативні та політичні наслідки» [123]. За основу аналізу він використовує таке поняття, як стратегічна культура, яке дозволяє визначити специфіку нації у її відношенні щодо питань воєнно-політичної стратегії. За висновками М. Ейзенштадта, аналіз особливостей стратегічної культури Ірану дозволяє припустити, що ця країна морально готова до набуття ядерної зброї.

Автори, які досліджують ядерний шлях Північної Кореї, зазвичай проводять ретельний аналіз історичних передумов та стратегій. Американський професор Джеффри Нопф зі своїми співавторами, у своїй колективній роботі «Гарантії безпеки та нерозповсюдження ядерної зброї» починають аналіз програми Північної Кореї з Корейської війни і відзначають важливість певних гарантій з боку ядерної держави для відсутності мотивів розробляти ядерну самостійно [267].

У роботі Скотта Снайдера та Дж. Лі «Довіра з зобов'язаннями: роль гарантій безпеки у зміцненні альянсу США-РК» підкреслювалися особливості відносин між Південною Кореєю та США, та зазначено, що в результаті саме позитивні гарантії безпеки та тривалі відносини стримали Південну Корею від створення своєї ядерної програми, попри те, що від самого початку саме РК була активна у цьому напрямку [280].

У роботі Даніеля Верца та Алі Ваеза «Санкції та нерозповсюдження зброї в Північній Кореї та Ірані: порівняльний аналіз» описуються політичні аспекти санкцій, а порівняльний метод дозволяє зрозуміти різницю тиску на країни та результат політики США для нерозповсюдження. Аналіз закінчується 2012 роком, тому він не включає результати подальших санкцій адміністрації Барака Обами щодо Ірану [320].

Наступна група авторів представлена вченими з Південної Кореї або науковцями, які походять з цієї країни. Вивчення та аналіз політики санкцій США є важливою складовою для комплексного розуміння політики США щодо Північної Кореї.

Історичні події, описані більш з економічної точки зору, та шлях до ядерної програми детально описали професор з міжнародних фінансів Су Кхі Кім та оглядач 'The Korea Times' Семун Чана у книзі «Економічні санкції проти ядерної Північної Кореї: аналіз дій США та ООН з 1950 року» [187]. Робота містить детальний історичний огляд санкцій США та ООН проти Північної Кореї з 1950 року та критикуються санкції, які мають шкідливі гуманітарні наслідки.

Робота Рамона Пачеко Пардо «Відносини між КНДР та США: від Кім Чен Ира до Кім Чен Ина» 2019 року роз'яснює як Північна Корея прагнула нормалізувати дипломатичні відносини зі США. Ця книга пояснює спадкоємність між урядами Кім Чен Ина та Кім Чен Ира, зміну політичного курсу та сучасний стан ядерної програми КНДР та її наслідки [225].

Такі південнокорейські науковці, як професор Національного Університету Пукьйонг - Дангсу Кім, також приділяють увагу вивченню ядерної програми Північної Кореї. У своїй статті «Політика адміністрації Обама щодо Північної Кореї: причини та наслідки стратегічного терпіння» Дангс фокусується на питанні чому адміністрація Обама тривалий час підтримувала відносно пасивну політику щодо Північної Кореї, незважаючи на її сильні та послідовні військові загрози та провокації. Автор переглядає основні характеристики політики та пояснює її причини та наслідки з посиланням на основні теорії міжнародних відносин [120].

Ще один південнокорейський автор Жихванг Хванг, який є доцентом міжнародних відносин в Сеульському університеті у Південній Кореї, у своїй праці, написаній як розділ колективної монографії «Північнокорейська криза та регіональні відповіді» [298] розглядає північнокорейську проблему з точки зору Південної Кореї і приходять до висновку, що після раптової смерті Кім Чен Ира у 2011 році залежність КНДР від Китаю різко зросла, і це не відповідає інтересам Південної Кореї, оскільки її можливості впливати на політику Північної Кореї зменшились через зростання китайського впливу на політику Пхеньяну [150].

Наступна група авторів представлена іранськими аналітиками. Серед них слід згадати директора Інституту стратегічних досліджень Близького Сходу

Кейхана Барзегара, який у своїх працях послідовно обґрунтовує недоцільність застосування санкцій проти Ірану та доводить необхідність мирних переговорів щодо вирішення проблеми іранської ядерної програми. У своїй статті «Ключ до іранського внутрішньополітичного консенсусу щодо ядерної угоди» К. Барзегар наголошує на тому, що проблемою для досягнення ядерної угоди з Іраном є не лише суперечки з цього питання серед політиків та експертів у США і що треба також враховувати внутрішньополітичні труднощі, з якими може зіткнутися Іран при переговорах щодо його ядерної програми [92].

У іншій своїй праці, написаній ще до приходу Дональда Трампа до влади у Вашингтоні, Кейхан Барзегар з оптимізмом аналізує перспективи реалізації Спільного комплексного плану дій (СКПД) або ядерної угоди з Іраном і приходить до висновку, що врегулювання проблем іранської ядерної програми з часом призведе до потепління в ірано-американських відносинах і до поступового вирішення регіональних проблем за спільною участю Ірану та США [93]. Як бачимо, ці оптимістичні прогнози іранського дослідника не справдилися, і один із варіантів пояснення цього можна знайти і в працях самого К. Барзегара, який у своїх роботах писав, що для налагодження відносин з Іраном США повинні відмовитися від своєї традиційної недовіри до Ірану і почати ставитися до нього як до відповідального партнера. Проте, як відомо, США за президентства Дональда Трампа не захотіли вибудувати відносини з Іраном на принципі поступового налагодження довіри.

Ще один іранський вчений, професор факультету права та політичних наук Тегеранського університету Ебрахім Моттагі у своїй праці, присвяченій огляду іранських підходів до проблеми створення зони, вільної від зброї масового знищення (ЗВЗМЗ) на Близькому Сході, також торкається і теми позиції США щодо врегулювання іранської ядерної програми і приходить до висновку, що негативний досвід, накопичений упродовж десятиліть непростих відносин між США та Іраном, суттєво ускладнює проведення переговорів щодо іранської ядерної програми [217].

Також слід згадати праці ще одного іранського аналітика Махмуда Саріоглахама з Тегеранського університету. У своїй статті «Іран в пошуках себе» дослідник торкається проблеми вибору Іраном стратегії зовнішньої політики і відзначає, що упродовж трьох десятиліть після Ісламської революції Тегеран пройшов драматичну еволюцію від революційної ідеологізованої зовнішньої політики першого аятоли Хомейні до більш прагматичної і навіть до деякої міри прозахідної зовнішньополітичної стратегії, яку намагалися втілювати в життя іранські президенти Хашемі Рафсанджані і особливо Мохамед Хатамі. Однак, як відзначає М. Саріоглахам, під час президентства Махмуда Ахмадінеджада Іран по суті знову повернувся до революційної ідеології, яка впливала на його зовнішню політику і заважала налагодити нормальні відносини з західними країнами, особливо зі США [262].

Ще слід виділити праці такого іранського науковця, як Насера Сагафі-Амері, який працював старшим науковим дослідником Центру стратегічних досліджень у Тегерані. У своїй доповіді, підготовленій у 2006 році для спільної конференції Пагуошського руху вчених та Центру Стратегічних досліджень у Тегерані, Н. Сагафі-Амері аналізує майбутнє Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) у світлі розвитку іранської ядерної програми [53]. Дослідник відзначив, що іранська ядерна програма за будь-яких варіантів може мати вплив на майбутнє ДНЯЗ, який, на думку вченого, перебуває у стані кризи. Н. Сагафі Амері вважав, що іранська ядерна політика може негативним чином вплинути на режим нерозповсюдження, однак, цю кризу можна врегулювати, якщо розглядати Іран подібно до Японії, тобто як віртуальну ядерну державу, яка може вільно розвивати передові ядерні технології, однак, при цьому утримується від набуття ядерної зброї.

Окремо хотілося б відзначити статтю колишнього іранського президента Мохаммеда Хатамі, який очолював відносно ліберальний реформістський уряд Ірану впродовж своїх двох президентських термінів поспіль у 1997 – 2005 роках. У праці М. Хатамі під назвою «Іслам, Іран і діалог цивілізацій» [188] критикується теорія С. Хантінгтона, суть якої полягає в обґрунтуванні

перспектив неминучого зіткнення цивілізацій на підставі їх міжцивілізаційних відмінностей. У своїй роботі М. Хатамі доводить, що попри певні кризи у відносинах з Заходом, Іран насправді завжди зацікавлений у мирному діалозі з західними країнами. Робота М. Хатамі виглядає релевантною і зараз, коли міжнародна спільнота стурбована тим, чи іранські консерватори допустять залучення Ірану у відновлення переговорів щодо іранської ядерної програми після приходу до влади новообраного президента США Джозефа Байдена. Стаття М. Хатамі також показує, що ще задовго до підписання Спільного комплексного плану дій у 2015 році в Ірані були сили, які були зацікавлені у налагодженні відносин з міжнародною спільнотою у тому числі і через обмеження ядерної програми [71].

У наступній групі, представленій російськими авторами, варто виділити таких російських вчених, як Тімербаєв Р. М., Мірзаян Г. В. [41] та Ланцова І. С. [38], які освітлюють головні аспекти ядерної програми Північної Кореї, підкреслюють історію підписання ДНЯЗ, приклад виходу КНДР з договору та взаємодію з МАГАТЕ. Варто виділити внесок Тімербаєва Р. М., Надзвичайного та Повноважного Посла, який був одним з найвідоміших в світі фахівців в області ядерного нерозповсюдження й контролю над ядерними озброєннями і який відомий, перш за все, як один з авторів Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. У своїй книзі «Росія та ядерне нерозповсюдження 1945-1968» Тімербаєв аналізував історію ядерних програм КНДР і Ірану, та детально описав переговори щодо створення ДНЯЗ [66].

Окремо слід виділити статтю російського дослідника з Інституту міжнародних економічних та міжнародних відносин Російської академії наук Г. Б. Корсакова, у якій він виділяє контррозповсюдження, як нову стратегію політики США, що частково спрацювала на прикладі Іраку [37]. Водночас, на думку вченого, своїм прикладом і своєю стратегією контррозповсюдження США як запобігли появі нових ядерних країн, так і вплинули на остаточне рішення Північної Кореї обрати ядерний шлях.

Також великий внесок у вивчення проблем ядерного розповсюдження та стримування вніс академік Російської академії наук Олексій Арбатов. У одній зі своїх чисельних статей дослідник також розглянув проблему іранської ядерної програми та прийшов до висновку, що лише суворі економічні санкції можуть стримати Іран від набуття ядерної зброї та від початку масштабної війни у регіоні Перської затоки [4].

Ще одним російським фахівцем з питань іранської ядерної програми є Володимир Сажин, який у своїх працях аналізує поточний стан та перспективи розвитку політики Ірану у сфері економіки та воєнної безпеки. У одній зі своїх статей дослідник приходять до висновку, що попри рішучу налаштованість новобраного президента США Джо Байдена відновити ядерну угоду з Іраном, реалізувати це може виявитися складно, оскільки в Ірані посилюються позиції консерваторів, які виступають проти поступок в ядерному питанні, а крім того, у майбутньому можуть виникнути додаткові непередбачені труднощі на шляху до досягнення домовленостей з Іраном [54].

Над питаннями північнокорейської ядерної програми у Росії працюють такі знані фахівці як Георгій Толорая та Володимир Хрустальов. У своїй спільній статті дослідники погодились на тому, що для північнокорейського режиму продовження воєнної ядерної програми є гарантією безпеки на той випадок, якщо США раптом вирішать змінити правлячий режим у КНДР силовим шляхом. Тому маловірогідним є те, що КНДР за нинішнього режиму коли-небудь погодиться відмовитися від свого ядерного арсеналу [67].

В українському академічному середовищі дослідження, пов'язані з політикою нерозповсюдження активізувалися через динаміку кризи міжнародної безпекової ситуації, а також з огляду на вербалізацію окремими політиками ідеї щодо відновлення ядерного статусу України. Серед українських дослідників, які вивчали цю проблематику, варто виокремити праці таких фахівців як С. П. Галака [17], Г. М. Перепелиця [45], П. А. Сіновець [64], В. М. Чумак [73], О. Я. Чебан [71], А. М. Шевцов [74], Я. І. Завада [30].

1. Серед дисертаційних робіт українських учених, які безпосередньо чи опосередковано порушують проблему ядерної програми ІРІ в контексті світової та регіональної безпеки, варто виокремити роботи О. Чебана [72], Я. Завади [29]. Зокрема, Ярина Завада у своїх працях також торкається впливу фактору іранської ядерної політики на регіональну ситуацію на Близькому Сході та на міжнародну безпеку [328].

Також слід відзначити докторську дисертацію Сергія Галаки «Ядерне розповсюдження у світовій політиці» [18]. Ця дисертація дуже цінна як довідковий та аналітичний матеріал для написання даної роботи, оскільки вона містить загальнотеоретичні відомості про існуючі в теорії міжнародних відносин теоретичні напрями та концепції ядерного розповсюдження.

Праці доктора політичних наук, професора кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка С. Галаки послідовно аналізують проблеми нерозповсюдження ядерної зброї та позицію Ісламської республіки Іран (ІРІ) щодо неї. Окремо необхідно відзначити монографію С. П. Галаки «Проблема нерозповсюдження ядерної зброї в міжнародних відносинах», яка висвітлює політику США і Росії у цій сфері й приділяє особливу увагу проблемі денуклеаризації нових незалежних держав [16].

Серед праць українських авторів особливо треба відокремити монографію В. М. Чумака «Ядерна стратегія США» [73], у якій робиться аналіз основних вузлових елементів і проблем ядерної політики Сполучених Штатів. Істотний внесок у розвиток цієї проблематики зробили праці й таких учених Національного інституту стратегічних досліджень, як Перепелиця Г. М. [45], Шевцов А. М. [74].

Окремо слід виділити праці одеських політологів-міжнародників з ядерної тематики. Слід відзначити, що після заснування у 2015 році Одеського центру з питань нерозповсюдження при Одеському національному університеті (ОНУ) імені І. І. Мечникова Одеса стала одним із головних центрів вітчизняної наукової

думки з питань нерозповсюдження в цілому та американської політики у цій сфері зокрема.

Важливий внесок у вивчення проблем нерозповсюдження вносить доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечникова та директор згаданого Одеського центру з питань нерозповсюдження Поліна Сіновець. Питання ядерного нерозповсюдження П. Сіновець розглядає в контексті теорії ядерного стримування. Зокрема, у своїй монографії, присвяченій проблемам ядерного стримування [58], дослідниця розглядає різні потенційні варіанти розвитку іранської ядерної програми і аналізує імовірну стратегію стримування Ірану Ізраїлем та Сполученими Штатами у випадку набуття Тегераном ядерної зброї, а також у випадку збереження за Іраном віртуального ядерного статусу.

Також П. А. Сіновець підготувала низку наукових праць, присвячених аналізу ситуації з ядерним нерозповсюдженням у регіоні Близького Сходу. У своїй статті, підготовленій для Інституту Близького Сходу, авторка аналізує основні тенденції нерозповсюдження на Близькому Сході [60]. У іншій праці дослідниця торкається проблеми ядерної непрозорості Ізраїлю та його відношення до іранської ядерної програми [61], а у ще одній праці аналізує міжнародний аспект проблеми іранської ядерної програми [59].

Наукові праці співробітника Одеського національного університету О. Я. Чебана також безпосередньо торкаються проблеми розвитку іранської ядерної програми. Зокрема, у своїй статті, присвяченій аналізу початку переговорів Ірану з міжнародною спільнотою щодо ядерної програми у 2013 році О. Чебан розглядає мотивацію ядерної політики Ірану з точки зору теорії міжнародних відносин [70]. Більш повний аналіз причин та наслідків розвитку Іраном ядерної програми міститься у кандидатській дисертації О. Чебана [71]. У своїх працях дослідник приходять до висновку, що метою іранської ядерної політики є, скоріше всього, не набуття ядерної зброї, а зміцнення престижу Ірану як передової в науковому плані держави, а також бажання Ірану виторгувати для себе якомога більше преференцій в обмін на обмеження його ядерної програми.

Слід також згадати роботи наукової співробітниці Одеського центру з питань нерозповсюдження Валерії Лозової, яка пізніше перейшла на роботу до МАГАТЕ. Зокрема, у одній зі своїх праць дослідниця фокусується на вивченні проблеми ядерного нерозповсюдження у регіоні Південної Азії та аналізує американську політику щодо запобігання ядерним загрозам у даному регіоні [40].

Також варто відзначити праці наукової співробітниці Одеського центру з питань нерозповсюдження Тетяни Мельник, яка згодом перейшла працювати до Європейського парламенту. Зокрема, у одній зі своїх статей, присвяченій ядерній стратегії НАТО, одеська дослідниця аналізує також стратегію США та їх союзників по Північноатлантичному альянсу щодо Ірану та Північної Кореї і приходить до висновку, що політика президента Дональда Трампа щодо іранської ядерної програми передбачувано відобразила передвиборчі обіцянки цього політика відновити санкції проти Тегерану. Водночас, Т. Мельник відзначає, що політика Д. Трампа щодо Північної Кореї стала несподіванкою для міжнародної спільноти [207].

Інші одеські вчені також підготували високоякісні наукові праці з тематики даного дослідження. Велика частина цих праць розміщені зокрема у колективній монографії, опублікованій кафедрою міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова [42].

Серед опублікованих у цій колективній монографії розділів слід згадати наукову працю доцента кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова і керівника Центру міжнародних досліджень Володимира Дубовика [25], а також розділ іншого доцента кафедри міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова Михайла Покася [46]. Ці роботи В. А. Дубовика та М. С. Покася розкривають погляди американських експертів на проблему ядерного роззброєння України на початку 1990-х років, і тому вивчення даних наукових праць актуальне для дослідження деяких особливостей американської політики контррозповсюдження.

Також згадана колективна монографія містить розділи, написані уже відзначеними вище співробітниками Одеського центру з питань нерозповсюдження Поліною Сіновець та Олександром Чебаном. У розділі колективної монографії, підготовленому Поліною Сіновець [65], розглядається проблема ядерного стримування у американській політичній думці, що є актуальним у тому числі для розробки ефективної американської стратегії стримування ядерних загроз з боку Північної Кореї та Ірану. У роботі Олександра Чебана аналізується наукова думка з приводу причин розвитку Іраном ядерної програми і зокрема висвітлюється еволюція позиції американських експертів з цього питання [71].

Також слід згадати праці одеських учених-близькосхідників, які аналізували загальні проблеми безпеки у регіоні Близького Сходу. Зокрема, важливий внесок у вивчення цієї проблематики зробили такі науковці з кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, як Алла Захарченко [34], Жанна Ігошина [35] та Віктор Глебов [21].

Крім того, для дослідження тематики даної дисертації важливо мати загальне уявлення про основні тенденції розвитку американської зовнішньополітичної думки, і в цьому плані корисними є роботи засновника Одеської школи міжнародних відносин С. І. Аппатова [2], а також І. М. Ковалю, В. В. Глебова та П. Я. Райнова [1].

Офіційні документи, опубліковані державними установами США та інших країн, а також міжнародними організаціями, є важливим джерелом для даного дисертаційного дослідження. Крім того, такі документи, як доповіді Міжнародної агенції з атомної енергетики (МАГАТЕ) містять також якісну аналітику з тематики даного дослідження.

Важливу роль також відіграє вивчення таких документів, як резолюції Ради Безпеки (РБ) ООН, які дозволяють отримати додаткові цінні відомості про історію та еволюцію ситуації довкола північнокорейської та іранської ядерних програм. Так, резолюції РБ ООН, прийняті у 2006 – 2009 роках [49–52],

відображають початковий етап загострення положення довкола іранської ядерної програми, коли Рада Безпеки ООН поступово переходила від словесного засудження Ірану за розвиток його ядерної програми до конкретних дій санаційного характеру. Резолюція РБ ООН № 1929, прийнята у 2010 році, відображає апогей тиску ООН на Іран, оскільки у цій резолюції Рада Безпеки застосувала найбільш жорсткі санкції щодо Ірану, які підтримали навіть такі традиційно лояльні до Ірану постійні члени Радбезу як Росія та Китай [245].

Останньою резолюцією РБ ООН, прийнятою щодо іранської ядерної програми, стала резолюція № 2231, прийнята у 2015 році за підсумками підписання з Іраном Спільного комплексного плану дій, тобто ядерної угоди, яка регламентувала обмеження іранської ядерної програми. Резолюція № 2231 доручила МАГАТЕ слідкувати за виконанням Іраном підписаної ним ядерної угоди [247]. Крім того, дана резолюція зняла з Ірану ті економічні санкції РБ ООН, які були запроваджені через проведення Іраном підозрілої ядерної діяльності. Спроби адміністрації президента США Дональда Трампа домогтися прийняття нової резолюції РБ ООН щодо відновлення санкцій резолюції 2010 року, як відомо, не увінчалися успіхом, тож резолюція № 2231 2015 року поки залишається останнім документом такого типу, який Рада Безпеки ООН прийняла щодо іранської ядерної програми.

Резолюції Ради Безпеки також дозволяють відстежити подробиці історичного розвитку північнокорейської ядерної програми. Ще у 1993 році Рада Безпеки прийняла резолюцію, яка вимагала від КНДР дотримуватися норм режиму ядерного нерозповсюдження [242]. Загострення ситуації довкола північнокорейської ядерної програми, так само як і навколо іранської, відбулося у середині 2000-х років, і тому Рада Безпеки іноді майже одночасно приймала резолюції з приводу ядерних програм Ірану та Північної Кореї. Резолюції, які РБ ООН приймала у 2006 – 2009 роках, засуджували КНДР за здійснені нею підземні випробування ядерних вибухових пристроїв та запроваджували економічні санкції проти Північної Кореї [242 – 243]. Також реакцією на чергове ядерне

випробування КНДР стало прийняття резолюції РБ ООН №2094, прийнятої у 2013 році [246].

Неоднозначний розвиток ситуації довкола північнокорейської ядерної програми відображають дві інші резолюції РБ ООН, прийняті у другій половині 2017 року. Так, резолюція № 2375 [248], прийнята у вересні 2017 року, запровадила додаткові санкції проти північнокорейського режиму, однак уже в грудні того ж 2017 року РБ ООН дещо послабила санкції проти КНДР відповідно до резолюції № 2397 [249]. Деяке ослаблення міжнародного санаційного тиску на Північну Корею стало можливим багато в чому завдяки політиці США у галузі нерозповсюдження, оскільки адміністрації Дональда Трампа після чергового загострення відносин між США та КНДР вдалося почати переговори з північнокорейським режимом щодо обмеження його ядерної програми. Втім, як відомо, прогрес цих переговорів виявився не надто великим, і тому прийнята у 2020 році остання на даний момент резолюція РБ ООН щодо північнокорейської ядерної програми продовжує пакет санкцій проти КНДР до 2021 року [250], і судячи з усього, незабаром буде прийнята чергова резолюція, яка знову подовжить дію цих санкцій.

Документи іншої міжнародної організації, яка пов'язана з ООН – МАГАТЕ – також важливі для дослідження тематики даної дисертації. Зокрема, слід виділити доповіді Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) щодо реалізації Іраном своїх зобов'язань у сфері нерозповсюдження. Доповіді МАГАТЕ детально відображають еволюцію та поточний стан розвитку подій довкола іранської ядерної програми, однак, при цьому МАГАТЕ не публікує доповідей щодо розвитку північнокорейської ядерної програми, оскільки КНДР після свого виходу з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) припинила свою співпрацю з МАГАТЕ і суворо засекретила будь-яку інформацію, яка стосується її ядерної діяльності. Тому сайт МАГАТЕ містить лише лаконічний опис проблеми верифікації ядерної діяльності КНДР [152].

Натомість, значно більше інформації у МАГАТЕ про іранську ядерну програму. Сайт МАГАТЕ містить доповіді, які відображають розвиток ситуації

довкола іранської ядерної програми починаючи з 2003 року, тобто фактично з того моменту, коли виникли обґрунтовані підозри щодо проведення Іраном таємної ядерної діяльності воєнного спрямування. Також МАГАТЕ збило і упорядкувало інформацію щодо резолюцій та заяв Ради Безпеки щодо Ірану [151]. Серед чисельних документів МАГАТЕ щодо Ірану окремо слід виділити доповіді, які відображають розвиток ситуації щодо іранської ядерної програми в останні роки, оскільки ці документи добре ілюструють еволюцію іранської ядерної політики під впливом стратегії максимального тиску на Іран, яку реалізувала адміністрація президента США Дональда Трампа. Так, доповідь Генерального директора МАГАТЕ щодо Ірану від 31 травня 2019 року [306] стала останнім документом Агентства, який фіксував повне виконання Іраном взятих ним на себе зобов'язань відповідно до підписаного ним у 2015 році Спільного комплексного плану дій (СКПД). Наступна доповідь МАГАТЕ від 1 липня 2019 року вперше зафіксувала поступовий відхід Ірану від положень СКПД [307], і подальші доповіді відображали невпинне нарощування Іраном запасів збагаченого урану [308 – 310].

Тим не менше, доповіді МАГАТЕ, опубліковані у листопаді 2020 року [306 – 310], вказують на те, що попри свідоме порушення обмежень СВПД, Іран тим не менше, продовжив тісну співпрацю з МАГАТЕ, яка дозволяла інспекторам Агентства безперешкодно і в будь-який час відвідувати всі іранські заявлені та незаявлені ядерні об'єкти. Продовження такої співпраці Ірану з МАГАТЕ у рамках Додаткового протоколу до угоди щодо гарантій між МАГАТЕ та Іраном означало збереження прозорості іранської ядерної програми та зниження вірогідності набуття Тегераном ядерної зброї.

Згаданий Додатковий протокол [236] також є важливим для вивчення тематики даного дослідження документом, який дозволяє усвідомити, наскільки обмеженою та контрольованою є ядерна програма Ірану і наскільки можливим є запобігання набуттю Іраном ядерної зброї. Щоправда, Іран у відповідності до прийнятого парламентом закону про протидію санкціям у грудні 2020 року продемонстрував свою готовність до призупинення виконання положень

Додаткового протоколу, а відмова Тегерану від виконання цього важливого документу може означати чергове загострення ситуації довкола Ірану, з яким доведеться мати справу адміністрації новообраного президента США Джо Байдена.

Серед міжнародних угод, підписаних Іраном, крім Додаткового протоколу слід також ще раз наголосити на важливості уже неодноразово згаданого Спільного комплексного плану дій (СКПД), або ядерної угоди, яку Іран підписав у липні 2015 року з шістьма великими державами (п'ятьма постійними членами Ради Безпеки ООН та Німеччиною, ці шість держав також називають для зручності П5+1) [179]. СКПД має недовгу історію. Ця угода набула чинності 1 січня 2016 року, а уже в травні 2018 року президентська адміністрація Дональда Трампа заявила про вихід США з СКПД, а трохи згодом почала відновлювати жорсткі економічні санкції проти Ірану. У відповідь Іран почав поетапний вихід з СКПД, добре задокументований у вищезгаданих доповідях Генерального директора МАГАТЕ про Іран. Станом на початок 2021 року Іран не виконував положень СКПД, хоча ще не припиняв тісної співпраці з МАГАТЕ, однак, заявив, що цю співпрацю він може різко обмежити у випадку, якщо санкції проти нього не будуть пом'якшені. Тим не менше, СКПД і у 2021 році все ще зберігав свою актуальність, оскільки Іран неодноразово висловлював свою готовність негайно повернутися до цієї угоди у випадку зняття санкцій. Порівняльний аналіз прописаних в СКПД обмежень іранської ядерної програми з останніми даними про поточний стан іранської ядерної програми, відображеними в доповідях МАГАТЕ, дозволяє скласти уявлення про динаміку і тенденції розвитку ядерної політики Ірану.

Окрему групу важливих для вивчення тематики даного дослідження документів складають офіційні документи, опубліковані державними установами США. Так, доволі резонансною стала доповідь розвідувальної спільноти США про іранську ядерну програму, яка була опублікована у 2007 році і яка відзначила, що Іран припинив роботи над розробкою ядерної бомби ще у 2003 році [165]. Щоправда, як вказують згадані вище резолюції РБ ООН та

доповіді МАГАТЕ, і після 2003 року Іран продовжив збагачення урану та спроби запустити важководний плутонієвий реактор. Тим не менше, доповідь розвідувальної спільноти США дозволяє припустити, що після 2003 року справжньою метою ядерної діяльності Ірану було, скоріше всього, не створення ядерної бомби, а спроба виторгувати у міжнародній спільноті кращі умови в обмін на обмеження іранської ядерної програми.

«Огляди ядерної політики» є також важливими для розуміння американської ядерної стратегії документами, які у тому числі відображають погляди керівництва США на розвиток ситуації з ядерною програмою Ірану. Так, опублікований адміністрацією Дональда Трампа «Огляд ядерної політики» 2018 року обґрунтовує причини невдоволення американської влади підписаним з Іраном Спільним комплексним планом дій та зазначає, що СКПД є недосконалим, оскільки він не обмежує іранську ракетну програму та термін його дії закінчується уже в 2031 році.

Виголошена у травні 2018 року державним секретарем США Майком Помпео промова про Іран оформлена на сайті Державного департаменту США у вигляді документу, який відображає офіційну позицію США щодо іранської ядерної програми та містить умови, на яких адміністрація Дональда Трампа була готова обговорювати скасування економічних санкцій проти Ірану [211]. Всього США відповідно до промови Помпео висунули до Ірану 12 вимог, які стосувалися не тільки обмеження іранської ядерної програми, а і відмови Ірану від подальшого розвитку балістичних ракет, а також від підтримки воєнізованих антиамериканських та антиізраїльських угруповань у різних країнах Близького Сходу.

Таким чином, проблематика даного дослідження вивчена у низці праць американських, південнокорейських, іранських, російських та українських авторів. Американські вчені розкривають загальнотеоретичні аспекти ядерного розповсюдження, а також дають ґрунтовний аналіз різноманітних аспектів еволюції політики США щодо ядерних програм КНДР та Ірану. Південнокорейські учені аналізують перспективи відносин між КНДР та РК у

світлі розвитку північнокорейської ядерної програми та вивчають вплив США на ситуацію з ядерним розповсюдженням на Корейському півострові. Іранські учені намагаються обґрунтувати у своїх працях безперспективність тиску США на Іран та доводять, що кінцевою метою розвитку іранської ядерної програми є не набуття ядерної зброї, а розвиток передових технологій. Російські вчені відзначилися доволі якісним дослідженням проблем північнокорейської та іранської ядерних програм і наголошують на необхідності мирного дипломатичного вирішення цих питань. Українські вчені також зробили вагомий внесок у вивчення проблематики нерозповсюдження, і особливо помітними на цьому напрямку є досягнення представників Одеської школи міжнародних відносин, особливо тих, які представляють Одеський центр з питань ядерного нерозповсюдження.

1.3. Категоріальний апарат дослідження

У дослідженні використано специфічні терміни, що складають категоріальний апарат наукового вивчення досліджуваної теми та потребують пояснення їхнього змістового навантаження.

Режим ДНЯЗ – є частиною міжнародного режиму нерозповсюдження, створеного протягом ХХ століття. Він заснований на положенні, що зростання загрози від зброї масового ураження безпосередньо залежить від зростання кількості володарів арсеналів ЗМЗ. Заради боротьби з такими ризиками міжнародна спільнота створила комплекс взаємодоповнюючих угод, домовленостей та організацій, яких поєднує назва «міжнародний режим нерозповсюдження». Відповідно, режим ДНЯЗ стосується блоку норм та організацій, які спрямовано на попередження ядерного розповсюдження та які концентруються навколо головного документа, що регламентує нерозповсюдження: Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаного у 1968 та ратифікованого у 1970.

Політика нерозповсюдження США – комплекс нормативно-правових актів, ініціатив та програм Сполучених Штатів Америки у сфері контролю за атомною енергетикою, ядерними технологіями, ядерними програмами шляхом міжнародної співпраці та здійснення міжнародних інспекцій з метою запобігання розповсюдженню ядерної зброї.

Політика контррозповсюдження США – концепція оборонної політики США, яка передбачає застосування військової зброї, включно з ядерною, проти будь-якої «проблемної» держави, яка самостійно або в альянсі з ядерною державою, використала б ЗМЗ проти Сполучених Штатів та їхніх громадян або розвиває ракетно-ядерну програму з порушенням режиму ДНЯЗ.

Стратегічна культура держави – сума історичних, географічних, культурних, психологічних та поведінкових факторів, які формують світогляд членів національної стратегічної спільноти відносно головних питань національної безпеки держави, та методів їх забезпечення.

Випереджальні дії – дії засновані на так званій «доктрині Буша», що припускають можливість Сполучених Штатів розпочати військову операцію або нанести удар першими у момент, коли зафіксовано приготування супротивника до атаки.

Превентивні дії – здійснюються державою заради позбавлення супротивника можливостей розробки певного виду озброєнь, найчастіше це ядерні озброєння. Найбільш популярним прикладом є військова операція Ізраїлю, здійснена у 1981, результатом якої стало знищення ядерного реактору, на якому Ірак у майбутньому міг наробити достатньо плутонію для створення ядерної бомби.

Ядерна програми держави – комплекс заходів політичного, економічного, військового, науково-технічного, інформаційного характеру, що передбачає використання атомної енергетичної інфраструктури країни для посилення

енергетичної забезпеченості та військової складової активної й пасивної оборонної здатності держави.

Рамкова угода – політична угода між Сполученими Штатами Америки та Корейською Народно-Демократичною Республікою від 21 жовтня 1994 р., згідно з якою КНДР погодилася закрити свою ядерну програму в обмін на збільшення енергетичної та гуманітарної допомоги від США.

Денуклеаризація Корейського півострова – процес повного, перевіреного та незворотного закриття чинної ядерної програми КНДР та повна ліквідація всієї зброї, включно з усіма матеріалами, що розщеплюються, та об'єктами, що дають змогу виробляти ядерне паливо та ядерну зброю, з поверненням КНДР до ДНЯЗ та співпраці з МАГАТЕ.

Спільний всяосяжний план дій (СВПД) – деталізована політична угода між Ісламською Республікою Іран, з одного боку, та США, Росією, Великобританію, Францією, Китаєм та Німеччиною, з іншого, досягнута 14 липня 2015 р., яка передбачає закриття більшої частини ядерної програми Ірану та відкриття доступу до об'єктів для масштабних міжнародних інспекцій в обмін на послаблення санкційного режиму.

Висновки до Розділу 1

Концептуально-теоретичне дослідження ядерного нерозповсюдження традиційно займає вагоме місце серед актуальних напрямків наукового пошуку, особливо для представників класичних теоретичних шкіл (реалізму та лібералізму). Політичний реалізм та лібералізм поділяють думку про важливість ядерної зброї в контексті безпеки, однак по різному визначають рівень ядерного чинника: безпека нації та держави для реалістів, але міжнародна безпека для лібералістів.

Політичний реалізм спирається на ідею, що в конфліктній і анархічній системі міжнародних відносин для захисту своїх інтересів держава може покладатися тільки на себе, причому в кінцевому підсумку все вирішує

могутність цієї держави. Ядерна зброя забезпечує військову надмогутність держави, гарантує її безпеку, отже, держави повинні прагнути до володіння ядерною зброєю. Така точка зору притаманна Г. Моргентау, К. Уолцу, Д. Міршаймеру, які впевнені у тому, що ядерне розповсюдження триватиме й надалі. Однак, держава розглядається як раціонально діючий гравець, який прагне в першу чергу забезпечити своє виживання, а тотальна ядерна війна була б ірраціональна, тому реалісти вважають подібну війну вельми малоюмовірною. Представники політичного реалізму та неореалізму пропонують в цілому чітке пояснення внутрішніх та зовнішніх причин розповсюдження (К. Уолц, Р. Швеллер, Н. Бажема, Р. Гідеон), однак дещо перевищують прогнози щодо надмірного поширення і не мають однозначного пояснення, чому так мало держав насправді розробили ядерну зброю.

Зосередженість реалістичної школи на чинниках безпеки і сили, а також раціональності актора критикуються представниками ліберальної течії (С. Сейнан, Р. Беттс). Представники ліберального інституціоналізму наголошують на позитивній ролі міжнародних інституцій у зменшенні гостроти дилеми безпеки для окремих держав, що намагаються оволодіти ядерною зброєю (Р. Мюллер, Д. Ікенбері) тоді, як відсутність або слабкість режиму ДНЯЗ сприяють появі нових ядерних держав (Е. Золінгер, П. Голдсміт, Т. Огілві-Уайт, Г. Мюллер, А. Шмідт). Саме крізь цю призму вони вивчають причини появи та розвитку ядерних програм КНДР та Ірану.

Узагальнюючи, зазначимо, що дисертаційне дослідження побудовано на поєднанні думок Р. Нібура щодо неподільності національної та міжнародної безпеки в контексті існування ядерної зброї та С. Сейгана щодо необхідності застосування більш ніж однієї теоретичної парадигми для аналізу ролі ядерної зброї в політиці окремих держав та системі міжнародних відносин в цілому.

Дослідження політики ядерного нерозповсюдження США з урахуванням динамізму сучасного безпекового середовища охоплюють численні чинники, які характеризують сутність викликів та загроз безпеці та режиму ДНЯЗ з боку

ядерних програм окремих держав, зокрема Північної Кореї та Ірану. Більша частина наукових праць американських вчених розкривають теоретичні та практичні аспекти політики ядерного нерозповсюдження Сполучених Штатів на різних етапах формування режиму ДНЯЗ, комплексно аналізують еволюцію підходів офіційного Вашингтону до ядерних проблем КНДР та Ірану, їх негативного впливу на безпеку та стабільність (Дж. Нопф, С. Снайдер, Д. Крауч, М. Айзенштадт, З. Міан). Для всебічного аналізу проблеми, що вивчається, в роботі використані наукові праці південнокорейських (Д. Кім, С. Чан) та іранських (М. Саріоглахам, К. Барзегар, Н. Сагафі-Амері) вчених, що дозволяє розкрити особливості регіонального бачення політики США. Російська політична школа традиційно досліджує політику США та її практичну реалізацію на регіональному рівнях. Особливістю робіт російських вчених є тенденції до підкреслення важливої ролі Росії у міжнародних зусиллях та наголос на мирному врегулюванні північнокорейської та іранської проблем. Український внесок у розвиток проблеми ядерного розповсюдження представлений численними науковими роботами теоретичного та практичного характеру таких вчених, як С. Галака, Г. Перепелиця, П. Сіновець та інші.

Разом з тим, відзначимо відсутність комплексного дослідження особливостей політики ядерного нерозповсюдження США з урахуванням стрімкого розвитку ракетно-ядерних технологій, посилення антизахідної риторики в Ірані та КНДР та загального міжнародного безпекового контексті XXI століття, що обумовлює продовження вивчення цього питання та виокремлення нових тенденцій для розуміння можливих сценаріїв подальшого розвитку проблеми, що аналізується.

Методологія дослідження політики ядерного нерозповсюдження побудована на загальних та спеціальних методах дослідження, основним з яких є метод кейс-стаді, які у сукупності формують авторський підхід до питання, що досліджується у дисертаційній роботі, та сприяє комплексному вивченню нових

тенденцій політики США з проблеми ядерного розповсюдження крізь призму викликів з боку ядерних програм КНДР та Ірану.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИКА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТА КОНТРРОЗПОВСЮДЖЕННЯ У СТРАТЕГІЯХ США

Цей розділ присвячено аналізу історичних засад політики США щодо ядерного нерозповсюдження в період «холодної війни», а також розглянуто стратегії президентів США щодо зниження ризиків розповсюдження ядерної зброї після розпаду СРСР та колапсу біполярної системи міжнародних відносин. Нерозповсюдження ядерної зброї є одним із головних пріоритетів зовнішньої політики США, але ефективне впровадження цієї політики часто залежить від адекватного сприйняття політичною елітою США таких викликів та своєчасного реагування на них.

2.1. Ядерне нерозповсюдження в політиці США у XX столітті

Політика США щодо нерозповсюдження почала формуватися одразу після Другої світової війни й базувалася на кількох ініціативах. Після бомбардувань США Хіросіми та Нагасакі руйнівні наслідки використання ядерної зброї стали очевидними, отож першою ж резолюцією щойно заснованої 24 січня 1946 р. ООН було створено Комісію з атомної енергії з метою розробити пропозиції щодо контролю над цим видом енергії [16, с. 21].

Ядерна монополія США, яка зберігалася до 1949 р., сформувала нові ініціативи, спрямовані на збереження цієї монополії. Закон США про атомну енергію (або закон Мак-Магона), виданий у 1946 р., закріпив ідею національного контролю США над ядерною енергетикою і технологіями, що передбачало жорсткий контроль та посилену секретність у всіх складових ядерної галузі [73, с. 172]. Отже, закон Мак-Магона передбачав припинення розповсюдження ядерної зброї. У 1946-1948 рр. Сполучені Штати запропонували план Баруха, метою якого було встановити міжнародний контроль над ядерними технологіями та заборонити розроблення ядерної зброї на глобальному рівні. Також план передбачав введення механізму контролю за ядерними програмами через

проведення міжнародних інспекцій на територіях країн, які приєднувалися до співпраці в цій сфері [299]. Хоча план схвалили в 1948 р. з ініціативи США, він не мав зобов'язувальної сили, тому не міг запобігти подальшому розповсюдженню ядерної зброї. Ці ініціативи створили так звану «філософію нерозповсюдження», яка згодом стала основою для Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), об'єднавши всі ці ідеї в одному документі.

Радянський Союз не вважав питання нерозповсюдження важливими до середини 1950-х років, доки не виникли нові питання, що викликали занепокоєння, наприклад, розміщення ядерної зброї США в Європі. СРСР особливо турбувала можливість розміщення ядерної зброї у Федеративній Республіці Німеччині або її розроблення в цій державі, а також ідея забезпечення європейських членів НАТО ядерною зброєю [66, с. 208]. Але радянські сподівання зупинити ядерне розповсюдження в Європі не мали шансу здійснитись: вже 1952 р. до ядерного клубу приєдналась Великобританія.

8 грудня 1953 року президент Ейзенхауер змінив стратегію: виступаючи перед Генеральною Асамблеєю ООН, він почав закликати до розвитку міжнародної співпраці у сфері ядерної енергетики. У своїй промові «Атом заради миру» президент США закликав до об'єднання зусиль усіх країн для розвитку ядерної енергетики в мирних цілях. Надалі це дало можливість Сполученим Штатам досягти домовленостей про співпрацю в питаннях атомної енергетики з багатьма країнами і на двосторонньому, і на багатосторонньому рівнях [91, с. 159], започаткувалось постачання дослідницьких реакторів та матеріалів.

Водночас питання контролю залишалось відкритим, тому президент Ейзенхауер запропонував створити міжнародне агентство, яке б налагодило систему міжнародних інспекцій для виявлення відхилень у використанні ядерних матеріалів від цивільного напрямку. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) було засновано як окрему структуру в рамках ООН у 1957 р. Згідно зі Статутом МАГАТЕ країнам було дозволено зберігати матеріал, необхідний для їхніх мирних ядерних програм. Основна ідея створення

МАГАТЕ полягала в забезпеченні гарантій, що ядерне обладнання та матеріали використовуватимуться лише в мирних цілях та не надаватимуться третім країнам.

У розпал «холодної війни» виникла певна стурбованість провідних держав щодо можливості формування мультиполярного ядерного світу. У 1957 році СРСР скерував Меморандум про часткові заходи до Генеральної Асамблеї ООН, наполягаючи на нерозгортанні ядерної зброї поза межами національних територій держав [238, с. 21]. А в 1961 р. було ухвалено так звану Ірландську резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 1665, оскільки Ірландія виступила ініціатором обговорення проблеми нерозповсюдження. Москва та Вашингтон підтримали Ірландську резолюцію щодо обмеження кількості ядерних держав, адже вона також включала положення про ненапад та контроль за ядерною зброєю [16, с. 28].

Ідеї Ірландської резолюції було імplementовано в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї, підписаному в 1968 р. і ратифікованому 1970 р. ДНЯЗ обмежив кількість держав ядерного клубу до п'яти, а також мав перешкодити іншим країнам набути ядерну зброю шляхом встановлення контролю МАГАТЕ за використанням ядерної енергії країнами. В основу Договору було покладено принцип жорстких зобов'язань держав: для офіційних ядерних держав – не передавати ядерну зброю і технології або контроль за зброєю неядерним країнам і не використовувати ядерну зброю проти країн, які нею не володіють; а також зобов'язання неядерних країн – не здобувати й не виробляти ядерну зброю [66, с.227].

Варто констатувати, що ДНЯЗ та режим гарантій МАГАТЕ є центральними в політиці США щодо нерозповсюдження ядерної зброї і що саме США були ініціаторами підтримати розвиток мирної ядерної енергетики. Поштовхом до перегляду політики нерозповсюдження США стало ядерне випробування, проведене в Китаї у жовтні 1964 р., та подальші події в 1990-х рр., які стали новим етапом розвитку режиму ДНЯЗ.

Протягом «холодної війни» США неодноразово здійснювали тиск на держави, які активно розвивали власні ядерні програми включно з їхньою воєнною складовою. Водночас, якщо певне невдоволення США таємним розвитком ядерного озброєння в Ізраїлі Тель-Авіву вдалося вгамувати запевненням не приносити ядерну зброю на Близький Схід, принаймні публічно, то щодо інших держав, зокрема Південно-Африканської Республіки, США поводитися більш категорично. Так, у 1977 році після виявлення воєнної ядерної програми ПАР Сполучені Штати натиснули на Преторію, примусивши південноафриканців закрити полігон для випробування ядерної зброї, і надалі застосовували активну політику санкцій та політичної ізоляції проти держави аж до самого знищення режиму апартеїду [218, с. 19].

Кінець «холодної війни» кардинально змінив міжнародне безпекове середовище. З одного боку, ризики світової ядерної війни зменшились, але з іншого, зросли ризики розповсюдження ядерної зброї в нових країнах. Після розпаду СРСР США залишилися єдиною наддержавою, але це не тільки надавало перевагу Вашингтону, але й створювало новий рівень відповідальності та нові проблеми. Усвідомлюючи, що крах біполярної системи й дезінтеграція СРСР призведуть до посилення загроз у сфері нерозповсюдження, США взяли на себе активну роль у процесах гарантування контролю за колишнім радянським ядерним арсеналом. Головним зовнішньополітичним пріоритетом для Білого дому було запобігти появі нових ядерних держав [15].

Зважаючи на це, варто відзначити формування двох напрямів політики США: перший – це продовження стратегії нерозповсюдження завдяки інтеграції в інституції режиму ДНЯЗ. Другий напрям – це початковий етап формування стратегії контррозповсюдження в контексті усвідомлення нових викликів для міжнародної безпеки.

Перший напрямок пов'язаний, головним чином, з розпадом СРСР, який, на думку Вашингтона, створював не тільки екзистенціальну загрозу чинному режиму нерозповсюдження ядерної зброї, а й потенційну небезпеку виникнення конфлікту між новими державами, що з'явилися після цієї наддержави.

Додатковим фактором для США було занепокоєння щодо можливого потрапляння колишньої радянської ядерної зброї до рук акторів, що вирізняються відвертою антиамериканською риторикою. Держсекретар США в адміністрації Дж. Буша Дж. Бейкер у ході своєї поїздки в СРСР у грудні 1991 року зустрічався з лідерами України, Білорусі та Казахстану і відзначав з їхнього боку «сильне бажання задовольнити Сполучені Штати» [88, с. 232]. Лідери всіх трьох республік прагнули забезпечити підтримку незалежності своїх країн з боку Вашингтона і врівноважити величезний вплив Росії. Однак на той момент США не були готові розвивати конструктивні взаємини з усіма потенційними акторами. Переважала тенденція розглядати відносини з новими державами крізь призму контактів з Росією, яку сприймали як єдиного можливого правонаступника СРСР. За словами Дж. Бейкера, США мали «життєво важливий інтерес гарантувати, щоб з розпадом колишнього СРСР залишилася лише одна ядерна держава» [88, с. 233]. Крім того, США вбачали у відносинах Росії з колишніми республіками СРСР неминуче зіткнення інтересів, і вони «не хотіли, щоб держави з такими конфліктами виявилися в стані ядерного протистояння одна з одною» [88, с. 235].

Україна за таких умов стала найбільш серйозним викликом для політики нерозповсюдження США. Після проголошення Декларації про державний суверенітет України, Акту незалежності України і підтвердження прагнення українців до самостійності на референдумі 1 грудня 1991 року США ще більш активно відстежували долю ядерної зброї в процесі розпаду СРСР, пов'язуючи свою політику щодо України зі ставленням українських лідерів до ядерної зброї. Після рішень, прийнятих в Біловезькій Пущі й Алма-Аті (де Україна, Білорусь і Казахстан чітко висловили свій намір відмовитися від ядерної зброї), ці дії стали більш цілеспрямованими і наполегливими. З одного боку, перші роки після розпаду Радянського Союзу були успішними для нерозповсюдження. Південна Африка добровільно демонтувала свій ядерний арсенал і приєдналася до ДНЯЗ як держава, що не має ядерної зброї. Білорусь, Казахстан та Україна заявили про

намір відмовитися від радянських ядерних боєголовок та ракет, що залишилися на їхній території після «холодної війни» [38, с. 22].

З іншого боку, мали місце труднощі та затримки з ядерним роззброєнням України, яка посідала третє місце за ядерним арсеналом у світі після США та Росії і мала більш ніж 4000 боєголовок на своїй території [255, с. 44]. При цьому варто зауважити, що Білорусь, Казахстан та Україна не могли практично використати залишки ядерних арсеналів колишнього СРСР, оскільки всі три країни не мали оперативного контролю за ядерною зброєю на своїх територіях, коштів і технічних можливостей, щоб взяти ядерну зброю під контроль [275].

За оцінками дослідників, протягом короткого періоду український уряд розглядав можливості для збереження ядерної зброї, що створювало дуже нервову атмосферу під час переговорів між Росією, Україною та США [275]. Опитування показали зростання серед населення підтримки збереження ядерного арсеналу з 18 відсотків у травні 1992 до 36 відсотків у березні 1993 р. [235, с. 49]. Прагнення України отримати більше переваг за ядерне роззброєння призвело до певних затримок у переговорах.

Тристоронній формат переговорів щодо ядерного роззброєння України розпочався з ініціативи адміністрації Б. Клінтона в 1993 р. Варто констатувати, що підхід нового керівництва США щодо залучення України до переговорів цілком відрізнявся від тактики виключно жорсткого тиску, що було характерно для попередньої адміністрації Дж. Буша старшого. Як наслідок, у серпні розпочалася системна робота над документом, що його підготували в грудні 1993 р. Оприлюднення тристоронньої заяви стало основою Будапештського меморандуму, текст якого було узгоджено та підписано згодом [23, с. 40].

У Будапештському меморандумі, на відміну від тристоронньої заяви, було положення про механізм виконання, а саме: у пункті 6 йшлося про консультації в разі виникнення ситуацій, які є загрозою для територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України [23, с. 41]. Меморандум в основному відображав гарантії Заключного Акта ОБСЄ: поважати державний суверенітет, незалежність, недоторканність кордонів та незастосування сили; не чинити

економічного тиску. Тобто гарантії Будапештського меморандуму – це не що інше, як позитивні запоруки, що їх надають неядерним державам [23, с. 54].

Отож для США було надзвичайно важливо закінчити переговори з Україною про ядерне роззброєння до початку Оглядової конференції ДНЯЗ 1995 року. Ця конференція була важливішою за інші, оскільки її учасники мали ухвалити рішення щодо продовження дії ДНЯЗ. Згідно з другим абзацом статті 10 Договору про нерозповсюдження «через двадцять п'ять років після набрання чинності Договору скликається конференція, яка вирішить, чи Договір продовжить свою чинність на необмежений час, чи лише на додатковий фіксований період або періоди» [303]. Існував реальний ризик того, що ДНЯЗ не буде продовжено, якщо Україна не приєднається до договору до початку конференції 1995 р., а це суттєво дестабілізувало б міжнародну безпеку. Та врешті-решт всі три колишні республіки СРСР приєдналися до ДНЯЗ як держави, що не мають ядерної зброї, і це стало однією з підстав для успішного продовження ДНЯЗ на невизначений період у 1995 р. [108].

Після завершення «холодної війни» США почали оприлюднювати Огляди ядерної політики (Nuclear Posture Reviews, NPR), які раніше було засекречено. NPR визначають довгострокову стратегію США в галузі ядерних озброєнь та випускаються Міністерством оборони США що вісім років, починаючи з 1994 р. В оприлюдненому фрагменті Огляду Україну згадано лише один раз і зазначено, що «вивезення зброї, розташованої на території України, Казахстану та Білорусі, ще не завершено». Щоб відповісти на цей виклик, документ просто пропонує «зберігати ядерну зброю, необхідну для усунення будь-якої можливої загрози або реагування на агресію, якщо стримування не вдасться» [225].

Огляд 1994 року велику увагу відводить імплементації Договору СНО (Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь), підписаного СРСР та США у 1991 році, до якого Україна разом із Білоруссю і Казахстаном приєдналася після підписання Ліссабонського протоколу [225].

Окрему позицію в Огляді 1994 року відведено Росії, оскільки Москва мала величезну кількість розщеплюваних матеріалів, а також учених, залучених до

створення ядерної зброї, проте їй бракувало коштів, аби запобігти вибухові чутливих матеріалів і технологій [229, с. 272]. Про таку серйозну загрозу розповсюдження як ризик «втрати або крадіжки розщеплюваного матеріалу або нерозгорнутих ядерних боєголовок» [225] у Росії сказано лише кілька слів. Документ не пропонує стратегії вирішення цієї проблеми, а просто вказує, що «її потрібно вивчати спільно з росіянами та іншими сторонами для зменшення цього ризику» [225]. З метою запобігання цій потенційній загрозі США запустили у 1992 році програму Нанна-Лугара, яка передбачала конкретні дії зі зменшення загрози в країнах СНД та Росії [98, с. 4].

Хоча кількість держав, що мають ядерну зброю, було визначено після того, як Білорусь, Казахстан та Україна приєдналися до ДНЯЗ як неядерні держави, все ще існував ризик того, що інші державні або недержавні суб'єкти намагатимуться викрасти ядерні матеріали для розроблення ядерної зброї. Стратегія національної безпеки США (СНБ) 1996 р. також дає пояснення стратегії США щодо усунення ризиків ядерної безпеки в Росії та інших державах колишнього Радянського Союзу.

Додатково СНБ 1996 р. оцінює позитивні досягнення політики США щодо нерозповсюдження і визнає, що «найважливішу мету стратегії нерозповсюдження було реалізовано в травні 1995 р., коли консенсус сторін ДНЯЗ продовжив Договір на невизначений термін». Документ описує ДНЯЗ «як основу всіх глобальних зусиль, спрямованих на припинення розповсюдження ядерної зброї» [81]. Крім того, в документі позитивно відзначено приєднання Білорусі, Казахстану та України до ДНЯЗ та їхнє ядерне роззброєння.

Аналізуючи другий напрямок розвитку політики ядерного нерозповсюдження США після «холодної війни», а саме формування стратегії контррозповсюдження, що стало відповіддю на нові виклики для міжнародної безпеки, доцільно зауважити наступні факти. За часів «холодної війни» питання розповсюдження ядерної зброї певною мірою нівелювалося як існуванням ДНЯЗ, так і тиском США та СРСР на держави, що належали до їхніх сфер впливу. Однак, не можна твердити, що проблема розповсюдження не існувала за

часів біполярного світу. Скоріше треба зазначити, що воєнні ядерні програми більшості держав-членів ДНЯЗ мали таємний характер, і 1990-ті роки певною мірою можна назвати тим етапом, коли більшість із них стає відомою світові.

Достатньо вагомою подією в цьому напрямі стала військова операція США «Буря у пустелі», в результаті якої виявили розвинуту ядерну програму Іраку і навіть більше – майже готовий ядерний вибуховий пристрій. Розуміння того, що супротивники США в регіоні активно займаються розробленням ядерної зброї, спонукало подальші президентські адміністрації США більш жорстко підійти до політики запобігання виникненню ядерних держав. Однією з таких дій стала політика «подвійного стримування» (dual containment) Ірану та Іраку, яку адміністрація Б. Клінтона запровадила на початку 1990-х рр. У рамках цієї доктрини було передбачено використовувати механізм економічних санкцій і політичного бойкоту з метою повалення чинних режимів і демократизації внутрішньополітичної системи зазначених держав. Щодо військових методів втручання, то їхнє використання планувалось лише в разі гострої потреби, наприклад, коли «життєво важливим» інтересам США або суверенітетові їхніх регіональних союзників загрожуватиме небезпека з боку об'єктів стримування [57, с. 298].

На початку свого терміну президент Б. Клінтон не мав належно розробленої стратегії нерозповсюдження. Це можна пояснити недавнім закінченням «холодної війни», оскільки до розпаду Радянського Союзу дві наддержави докладали набагато більше зусиль для ядерного стримування і не стикалися з конкретними ризиками розповсюдження, що виникли в 1990-х роках. Стратегію Б. Клінтона щодо реагування на ці нові ризики було розроблено лише в 1996 році, коли було опубліковано Стратегію національної безпеки. Та незважаючи на певні затримки з роботою над зваженою стратегією нерозповсюдження, її практична реалізація була дуже вдалою за часів президентства Б. Клінтона.

Тут варто зазначити певну еволюцію американського підходу до застосування сили. Якщо спочатку демократична адміністрація Б. Клінтона запроваджувала здебільше санкційний тиск, то вже в 1998 році вона переходить

до більш радикальних методів, зокрема, щодо Іраку. Так, у грудні 1998 р. у зв'язку з неготовністю Іраку співпрацювати з UNSCOM, міжнародною комісією ООН, яка здійснювала інспекцію та виявлення інфраструктури зброї масового знищення на території країни, США та Велика Британія разом здійснили військово-повітряну операцію проти Іраку. Метою операції «Лисиця в пустелі» стало знищення об'єктів виробництва та складів зброї масового знищення (ЗМЗ) на території Іраку, а також засобів їх доставки [107, с. 15]. Загалом, бомбардування було здійснено по 97 цілях на території Іраку, в результаті чого командування операцією повідомило про успішне ураження 85% цілей, серед яких 43% було знищено [89].

Цікавим моментом є те, що наступна адміністрація США, яку очолив республіканець Дж. Буш молодший, вже починає долучати військові методи вирішення проблеми до списку найважливіших елементів нерозповсюдження, про що детальніше йтиметься в наступному підрозділі.

Отже, початок 1990-х був складним періодом для режиму нерозповсюдження, і стратегічні документи США мали активно реагувати на ризики отримання ядерної зброї новими країнами, тому почала активно формуватися концепція «контррозповсюдження».

З метою концептуального оформлення стратегії контррозповсюдження Президент США Б. Клінтон затвердив у грудні 1993 р. Президентську директиву №18 про надання Міністерству оборони нових функцій, відповідно до яких було дозволено застосовувати військову силу проти будь-якої «проблемної» держави, яка розвиває національну ядерну або ракетну програму. Б. Клінтон у своєму виступі перед Генеральною Асамблеєю ООН у вересні того ж року казав: «Одним з наших найважливіших пріоритетів має бути боротьба з розповсюдженням зброї масового знищення. Якщо ми не зупинимо розповсюдження найсмертоноснішої зброї у світі, жодна демократія не зможе почуватись у безпеці» [112].

У цей час Іран, Ірак, Лівія та Північна Корея підозрювались у розробленні ядерної зброї [184, с. 5-6], однак в опублікованому фрагменті NPR 1994 року

навіть не згадано про ці країни. Отож Огляд 1994 р. більше приділяє уваги стримуванню, а не ефективним заходам щодо посилення режиму нерозповсюдження. Така стратегія була типовою для періоду «холодної війни».

Іншим стратегічним документом, виданим адміністрацією Білла Клінтона, була «Стратегія національної безпеки участі та розширення» [81]. Цей документ, який було опубліковано в лютому 1996 р., приділяє значно більше уваги питанням нерозповсюдження, ніж перший огляд ядерної політики США 1994 р.

У СНБ 1996 р. також згадано про загрози розповсюдження ядерної та іншої ЗМЗ серед недержавних суб'єктів і терористів. Згідно з цим документом, «стратегія продовжує забезпечувати захист більшої кількості ядерних матеріалів, щоб вони не потрапили до рук терористів або міжнародних злочинців» [81]. Крім того, згадано про такі важливі стратегічні завдання, як «підписання Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань, досягнення обмеження виробництва матеріалів, що розщеплюються, та зміцнення Групи ядерних постачальників» [81].

Слід визнати, що більшість згаданих стратегічних завдань Сполучених Штатів щодо нерозповсюдження було згодом успішно реалізовано. Однак США не змогли досягти консенсусу щодо політики всеосяжної заборони ядерних випробувань, яку було проголошено як одне зі стратегічних завдань. У 1996 р. США підписали Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) [285], але в 1999 р. Сенат США не ратифікував цього документа [193, с. 338]. У наступних стратегічних документах Білого Дому згадують про намір США сприяти набуттю ДВЗЯВ чинності, оскільки цей договір може зміцнити режим нерозповсюдження ядерної зброї та збільшити прозорість ядерних програм держав. Однак в останньому NPR від 2018 року нарешті зазначено, що Сполучені Штати не збираються вимагати ратифікації ДВЗЯВ, хоча збережуть мораторій на ядерні випробування [227, с. 16].

Позитивним фактом було те, що, на відміну від NPR 1994 р., у СНБ 1996 р. було названо ширший спектр загроз розповсюдження, проаналізовано ризики від придбання ядерної зброї більш глобально, ніж у часи, коли США бачили єдиною

метою денуклеаризацію нових незалежних держав. Стратегія національної безпеки 1996 року визнає, що «проблема розповсюдження є глобальною, але ми маємо адаптувати наші підходи до конкретних регіональних контекстів» [81]. Згідно з документом, стратегія США щодо нерозповсюдження в регіоні Близького Сходу включатиме «зусилля, спрямовані на недопущення просування Іраном своєї мети щодо зброї масового знищення та відновлення Іраком своєї попередньої програми» [81].

Відповідно до СНБ 1996 року, «політику США щодо Ірану спрямовано на зміну поведінки уряду Ірану в кількох основних сферах, включно із зусиллями Ірану щодо набуття зброї масового знищення та ракет» [81]. Також у Стратегії перелічили заходи, які адміністрація Президента США Б. Клінтона планувала здійснити для досягнення стратегічної мети – змінити поведінку Ірану. Ці заходи передбачали таке:

- 1.«Накласти ембарго на Іран, позбавляючи його переваг від торгівлі зі США та інвестицій з цієї держави. Безпосереднім наслідком ембарго було подальше погіршення іранської економіки»;

2. Сполучені Штати «забезпечили зобов'язання з боку Росії та інших членів Регіонального контролю експорту не продавати Іранові зброю, яка має чутливі технології подвійного використання з можливим кінцевим військовим застосуванням» [81].

Росія могла серйозно зашкодити стратегії США щодо Ірану в 1995 році, коли російський міністр атомної промисловості Віктор Михайлов уклав з Іраном угоду, за якою було передбачено російську допомогу в установленні в Ірані центрифуги для збагачення урану [75, с. 20]. Отож Росія була готова продати Іранові чутливі технології, які можна використати для виробництва ядерної зброї. Однак під тиском США Росія переглянула свою угоду з Іраном, відмовившись продавати збагачувальні технології та обладнання [229, с. 273]. Це був відносний успіх для Сполучених Штатів, про який згадано в Стратегії національної безпеки 1996 року.

У СНБ кілька разів ідеться про іншого супротивника США – Ірак, але лише один раз у контексті нерозповсюдження. Схоже, що, на відміну від наступної адміністрації Президента Джорджа Буша, адміністрація Білла Клінтона оцінила перспективи придбання Іраком ядерної зброї як досить малоїмовірні.

Ще меншою американські стратеги 1990-х років вважали ймовірність отримання Лівією ядерної зброї. У NPR 1994 року про Лівію взагалі не йдеться, а в 1996 році СНБ згадує Лівію лише двічі в контексті терористичної загрози. Розкриття реального масштабу лівійської ядерної програми у 2003 році стало несподіванкою для міжнародної спільноти, оскільки в стратегічних документах США 1990-х років навіть не йшла мова про Лівію в контексті розповсюдження.

Військові ядерні програми Пакистану та Індії в 1990-х були більш очевидними. Стратегія національної безпеки згадує стратегічну мету США «зменшити і, зрештою, ліквідувати ядерний та ракетний потенціал Індії та Пакистану» [81]. Однак цієї мети так і не було досягнуто, і в 1998 році, через два роки після публікації Стратегії, Індія та Пакистан провели ядерні випробування [209].

У СНБ 1996 року часто йдеться про ще одну країну, що її стосується проблема розповсюдження, – Північну Корею. У 1994 р. Сполучені Штати та Північна Корея уклали угоду, яка призупиняла роботу північнокорейської ядерної програми. Подальше впровадження цієї угоди та денуклеаризацію Корейського півострова було проголошено стратегічною метою Сполучених Штатів Америки у СНБ 1996 року. Тобто в 1990-х стратегія щодо Північної Кореї мала успіх, про що детальніше піде мова в Розділі 3.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що адміністрації Б. Клінтона знадобилося кілька років на розроблення нової стратегії нерозповсюдження, яку було досить добре сформульовано в Стратегії національної безпеки 1996 року. Врешті-решт політику адміністрації Б. Клінтона щодо нерозповсюдження можна назвати достатньо вдалою. Зокрема, було реалізовано такі важливі проекти: ДНЯЗ було успішно подовжено на безстроковий термін; Білорусь, Казахстан та Україна відмовилися від своїх ядерних арсеналів; певною мірою вдалося

запобігти можливостям розвитку ядерного тероризму в Росії завдяки програмі Нанна-Лугара. Особливої уваги заслуговує ситуація з припиненням та запобіганням подальшого розвитку ядерної програми Іраку, який після операції «Буря в пустелі» не намагався відновити свою ядерну програму.

Однак у цей період були також деякі невдачі в реалізації стратегії розповсюдження США, як-от: нездатність перешкодити Індії та Пакистану стати ядерними; неможливість викрити секретну лівійську ядерну програму.

У 1996 р. в рамках Міністерства оборони було сформовано Раду з проблем контррозповсюдження, а в листопаді 1997 року Б. Клінтон затвердив Президентську директиву №60, яка санкціонувала застосування ядерної зброї у відповідь на використання хімічної чи біологічної зброї проти Сполучених Штатів Америки. Тут, однак, варто акцентувати на кількох застереженнях: по-перше, мова тут ішла про ядерну державу-опонента США (яка б використала ЗМУ саме проти американців); або про неядерну державу, що, тим не менш, порушувала б ДНЯЗ; або ж про неядерну державу, що не порушувала ДНЯЗ, однак перебувала б в альянсі з ядерною державою [107].

Отож уже наприкінці 1990-х Сполучені Штати доходять висновку про потребу реформувати власну політику нерозповсюдження, що чітко відобразилось у головних тезах, висунутих у доповіді в Конгресі Р. Джозефа, директора відділу стратегії нерозповсюдження, контррозповсюдження й захисту території Ради національної безпеки. Зокрема, серед цих тез варто виокремити такі:

1. Ядерна, біологічна й хімічна зброя є постійним чинником міжнародного середовища, вона й надалі буде розповсюджуватись.

2. Стимування регіональних суперників, які володіють ЗМЗ, буде менш успішним, ніж у роки «холодної війни», оскільки такі фактори, як «взаєморозуміння, ефективні канали зв'язку й симетричні інтереси та ризики... просто незастосовні щодо так званих «держав-ізгоїв».

3. Сполучені Штати мають утримати супротивників від використання ЗМУ, застосовуючи «пасивну й активну оборону, а також підвищені заходи протидії» [6, с. 15] .

Отже, на відміну від періоду «холодної війни», коли головним інструментом нерозповсюдження в політиці США була стратегія виконання та примусу в рамках інституційних норм, у 1990-ті з'являються перші ознаки формування більш жорсткого підходу до нерозповсюдження, а саме політика контррозповсюдження.

2.2. Політика контррозповсюдження США як реакція на безпекові виклики XXI століття.

Адміністрація президента Джорджа Буша мол. зіткнулася з новими викликами, які вимагали розробити оновлену стратегію нерозповсюдження. Терористичні акти 11 вересня 2001 р. мали величезний вплив на політику США. Стратегія нерозповсюдження зброї також мала змінитися, актуальним завданням стало запобігати придбанню ядерної бомби та ядерних матеріалів терористами.

У січні 2002 року адміністрація Дж. Буша -мол. опублікувала новий «Огляд ядерної політики». Це був лише другий офіційно оприлюднений документ після опублікованого NPR адміністрацією Б. Клінтона в 1994 році. Як і «Огляд ядерної політики» Б. Клінтона, NPR Дж. Буша в основному було засекречено, однак деякі положення [224] 2002 року потрапили до преси [100] та дещо прояснили стратегічні завдання політики США щодо розповсюдження ядерної зброї.

У NPR 2002 року було перелічено країни, які США вважали потенційно небезпечними для режиму ДНЯЗ. Іран, Ірак, Лівію, Північну Корею та Сирію було включено до списку країн, як особливо небезпечні, так звані “rogue states”. Документ описує ці п'ять держав як «ті, які можуть бути залучені до негайних, потенційних або несподіваних ситуацій» [224, с. 16]. Американські чиновники побоювались, що ці п'ять країн можуть отримати ядерну зброю та передати її терористам. Можна констатувати, що чиновники адміністрації Дж. Буша мали

більше інформації про таємну ядерну діяльність Сирії та Лівії, ніж їхні попередники з адміністрації Б. Клінтона, які не згадували цих двох країн у контексті розповсюдження в стратегічних документах США. Однак, на відміну від адміністрації Б. Клінтона, президентський офіс Дж. Буша перебільшив масштаби ядерної діяльності режиму Саддама Хусейна після поразки Іраку у війні в Перській затоці 1991 року.

Як і попередній «Огляд ядерної політики» 1994 року, NPR 2002 року також відводить більше уваги нерозповсюдженню в контексті стримування. Про це більш докладно піде мова нижче в рамках оцінювання «доктрини Буша» як провідного елемента політики США на початку 2000-х років, але ж для її розуміння, крім NPR-2002, потрібно проаналізувати низку інших стратегічних документів.

Ще один програмний документ США – Стратегія національної безпеки, опублікована адміністрацією Дж. Буша мол. у вересні 2002 р. Вона містила більше тлумачень щодо стратегічних завдань США в галузі нерозповсюдження. Зокрема, СНБ 2002 року містила більше деталей про стратегію США щодо країн, які можна вважати загрозою режиму ДНЯЗ, та називає головні причини, які стимулюють розповсюдження ядерних та ракетних технологій:

1) збільшення кількості держав, що прагнуть володіти ЗМЗ та ракетними засобами доставки; деякі з цих держав стоять перед реальною перспективою приходу до влади екстремістських сил;

2) терористичні угруповання, які можуть заради досягнення своїх політичних цілей вдаватися до застосування будь-яких видів зброї масового знищення;

3) стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, що створює відповідні можливості зацікавленим у потужних видах озброєнь державам [296].

Стратегія національної безпеки 2002 року додала деякі нові елементи до політики США щодо нерозповсюдження, тобто попередження та запобігання. Згідно з документом, «з огляду на завдання шахрайських держав і терористів, Сполучені Штати більше не можуть покладатися лише на реакційну позицію, як

в минулому» [296, с. 15]. Відтепер метою запобігання було «не дати ворогам завдати удару першими» [296, с. 15].

У грудні 2002 р. Вашингтон оприлюднив «Національну стратегію боротьби зі зброєю масового знищення», важливим аспектом якої, на відміну від традиційних зусиль у галузі нерозповсюдження, стало насамперед зміщення акценту на контррозповсюдження. Під ним слід було розуміти «застосування військової сили для ліквідації інфраструктури виробництва, випробувань і зберігання зброї масового знищення» («proactive counterproliferation efforts») [297].

Доктрина Дж. Буша фактично стала сукупністю ідей, що увійшли до Стратегії національної безпеки 2002 р. та Національної стратегії боротьби зі зброєю масового знищення 2002 р. Головним пунктом цієї доктрини стало положення про неминучу загрозу. США заявили, що будуть діяти на випередження, тобто варіант удару по території супротивника було передбачено ще до того, як він застосує свої збройні сили. А вже характер удару залежатиме від передбачуваного характеру загрози – ядерна чи звичайна [58, с. 93].

Напад на Ірак у 2003 році став наочним підтвердженням підміни понять, адже Ірак не встиг націлити жодної ракети на США чи їхніх союзників. З метою зупинити передбачувану ядерну програму до того, як режим Саддама Хусейна створить ядерну бомбу, США розпочали військову операцію «Свобода Іраку». Низка експертів (І. Даалдер, Дж. Ліндсей, П. Сіновець) вважають цю операцію прикладом американського превентивного підходу до нерозповсюдження, який не виключав воєнного варіанту [116].

Іншим наслідком трансформації курсу Сполучених Штатів на більш жорсткий стало намагання знизити поріг ядерного стримування щодо держав, які потенційно володіють ЗМЗ та, відповідно, мають її сховища. Мова йшла про використання можливостей ядерної зброї у відповідному напрямі. Так, адміністрація Дж. Буша мол. висунула ініціативу створення високоточної ядерної зброї низької інтенсивності для використання проти підземних складів та потужностей з виробництва ЗМЗ. Про це ж було зазначено в Огляді ядерної

політики США від 2002 року, в якому було сформульовано відповідні пропозиції з покликанням на досвід США в Іраку з його підземною інфраструктурою ЗМЗ. Зокрема, констатовано: «ядерну зброю може бути застосовано проти цілей, здатних витримати ядерну атаку»[224]. У цьому разі малися на увазі підземні бункери та виробництва біологічної й хімічної зброї, для яких планувалося розпочати виробництво мініатюрних ядерних боєзарядів низької інтенсивності.

Д. Крауч, заступник міністра оборони США, стверджував: «Одна з [ініціатив] пропонує модифікацію наявних озброєнь з метою надати їм більшої ефективності проти...складних і таких, що містяться на великій глибині, цілей» [100].

Також Огляд ядерної політики визначав три ситуації, на які Сполучені Штати могли б відповісти ядерним ударом. Зокрема, це атака Іраку на Ізраїль або його сусідів, атака Північної Кореї на Південну або намагання Китаю оскаржити статус Тайваню шляхом військової операції [114].

Варто додати, що, незважаючи на продовження робіт із творення конвенційної зброї підземного проникнення, адміністрації Дж. Буша не вдалося здійснити найбільш жорсткий варіант мініатюризації ядерних боєзарядів, оскільки цей план не підтримав Конгрес США і, більше того, він суперечив закону Спратт-Фурса від 1995 року, що забороняв розроблення боєзарядів потужністю менш ніж 5 кт [63, с. 54].

Новий підхід до розповсюдження ядерної зброї як фактору впливу, на наш погляд, успішно спрацював у випадку Лівії. Спостерігаючи нищівний кінець режиму Саддама Хусейна в Іраку, лівійський лідер Муаммар Каддафі виявив зацікавленість у припиненні ядерної програми Лівії та поліпшенні взаємин зі США, як видається, аби уникнути долі Іраку. Муаммар Каддафі добровільно демонтував лівійські ядерні об'єкти. Дослідники вважають, що мотивацією для такого рішення стало побоювання Каддафі опинитися наступним об'єктом військової кампанії США в контексті політики нерозповсюдження [261].

Превентивний підхід у рамках політики контррозповсюдження спрацював і проти Сирії, хоча в цьому випадку його використав Ізраїль. У 2007 році Тель-

Авів здійснив удар по секретному сирійському ядерному реакторові і знищив сирійську ядерну програму на початковій стадії [178]. Отож превентивні дії ізраїльського уряду зняли занепокоєння щодо розповсюдження ядерної зброї з боку Сирії і для Ізраїлю, і для його партнера США.

У травні 2003 р. з'явилася Ініціатива з безпеки у сфері розповсюдження (ІБОР, Proliferation Security Initiative). У своєму виступі, присвяченому вступу ініціативи в дію, Дж. Буш мол. заявив про потребу перехоплення ЗМЗ на стадії транзиту і про розширення партнерства для більшої результативності. Суттєвими передумовами для появи цієї ініціативи стало розкриття масштабів ядерної програми Ірану і занепокоєність з приводу її можливої військової спрямованості, а також зусилля КНДР зі створення власного ракетно-ядерного арсеналу, яке згодом, у 2006 р., призвело до першого випробовування ядерної зброї [77].

У 2003 році, спостерігаючи за першим серйозним успіхом військової кампанії США проти Іраку, іранські чиновники, як і лівійські лідери, висловили зацікавленість зменшити напруженість у взаєминах із США. Можна припустити, що іранська влада прагнула уникнути використання превентивної політики США проти своєї країни. Ймовірно, з цієї причини Іран змінив тактику ядерної політики (хоча стратегічна мета цієї політики, схоже, залишалася незмінною)[294].

У 2003 – 2005 роках Іран добровільно пішов на обмеження своєї ядерної програми і тимчасову відмову від чутливих з точки зору нерозповсюдження видів ядерної діяльності. У 2003 році Іран підписав Додатковий протокол до ДНЯЗ, який мав надати інспекторам МАГАТЕ доступ до всіх ядерних об'єктів країни. Крім того, у рамках Паризьких угод 2004 року Іран добровільно зупинив збагачення урану і таким чином зняв чергову стурбованість щодо своєї ядерної діяльності. У період між 2003 і 2005 роками Тегеран тримав замороженими свої найбільш чутливі види ядерної діяльності, і, також, протягом цього часу Іран також намагався з метою досягти ядерної угоди домовленості зі США з приводу іранського ядерного досьє.

За словами экс-держсекретаря США Джона Керрі, у 2003 р. Іран направив до Білого дому повідомлення, у якому засвідчував про свою готовність піти на поступки США не тільки у питаннях ядерної програми, але і у вирішенні проблем регіональної безпеки на Близькому Сході. обмежити ядерну програму та навіть припинити погрожувати Ізраїлю, а також відмовитись від підтримки воєнізованих формувань у Сирії, Лівані та Іраку. Однак США не відмовилися всерйоз розглядати пропозицію Ірану щодо досягнення домовленості і таким чином втратили нагоду використати цю ситуацію для обмеження іранської ядерної діяльності врегулювання проблеми іранської ядерної програми. Подібно до пізніших вимог адміністрації Трампа, президент Буш очікував, що Іран повністю ліквідує свою чутливу ядерну діяльність, включаючи збагачення урану. Можливо, на той час США вважали Іран слабким, думаючи, що можна було вимагати максимальних поступок. Однак Іран наполягав на своєму праві збагачувати уран принаймні на обмеженій кількості центрифуг.

Можна припустити, що для Ірану збереження здатності збагачувати уран було питанням національного престижу, а не ядерної зброї. Насправді на той час в Ірані було лише 164 примітивні центрифуги, і для такої невеликої кількості знадобилося б багато років, щоб збагатити достатньо урану для виготовлення навіть однієї ядерної бомби. Здається, адміністрація Буша втратила унікальну можливість встановити можливість збагачення урану в Ірані на тій межі, яка б дозволила державі просто продовжувати дослідницьку діяльність й вважати себе сучасною країною з передовими технологіями, але насправді не надала б її жодної практичної можливості виготовляти ядерну зброю.

В результаті цієї такої не зовсім далекоглядної безкомпромісної політики адміністрації Джорджа Буша Іран відновив підозрілу ядерну діяльність подвійного призначення діяльність із збагачення урану в 2005 році і обмежив доступ МАГАТЕ до найбільш критичних з точки зору нерозповсюдження іранських ядерних підприємств Ірану об'єктів. Як наслідок, А через десять років десятиліття після провалу спроб Ірану домовитися з адміністрацією Джорджа Буша наступній адміністрації Барака Обами під час переговорів щодо ядерної

угоди з Іраном довелося погодитись на значно менш вигідні США і їх союзникам умови розвитку іранської ядерної програми, ніж ті, які пропонував Тегеран Вашингтону у 2003 – 2005 роках. адміністрація Обама повинна була погодитися з Іраном на зберігання вже тисячі центрифуг, дозволених Спільним всеосяжним планом дій (JCPOA).

Припускаємо, що цей провал політики адміністрації Дж. Буша щодо Ірану стався через відсутність стратегічного бачення іранської ядерної програми. У Стратегії національної безпеки 2002 року Іран згадано лише один раз. У пізніших своїх спогадах сам Дж. Буш мол. визнавав, що дебати щодо політики Ірану серед чиновників США на той час зосереджувались головним чином на питанні «бомбити чи не бомбити Іран» [135]. Адміністрація Джорджа Буша не намагалася розробити більш гнучку та зважену стратегію.

Три країни – Іран, Ірак та Північну Корею – адміністрація Дж. Буша розглядала як особливо загрозливі для безпеки США і включила до так званої «осі зла» [312]. Гадаємо, стратегія Буша щодо цих держав зазнала невдачі, оскільки зусилля цієї адміністрації призвели до того, що всі три країни надалі стали навіть більш загрозливими для міжнародної безпеки та США, ніж на початку XXI століття [180].

До прикладу, Ірак не розробляв ядерної зброї на початку 2000-х років, а Сполучені Штати помилково вважали, що Ірак готується відновити свою секретну програму ядерної зброї [296]. Щоб зупинити іракську ядерну програму, США розпочали нищівну війну з Іраком у 2003 році, що дестабілізувало цю країну і зробило її постійним джерелом терористичної загрози. Ще одним негативним результатом американсько-іракської війни стало посилення впливу Тегерана на Багдад. Проіранські військові угруповання в Іраку продовжують шкодити інтересам США в регіоні Близького Сходу.

Стратегію Дж. Буша мол. щодо Північної Кореї теж можна вважати невдалою. Хоча адміністрації Б. Клінтона вдалося утримати північнокорейську ядерну програму під відносним контролем, президентський офіс його республіканського наступника зіткнувся з першими північнокорейськими

ядерними випробуваннями. Оновлення програми ядерної зброї КНДР сталося, зокрема, й через посилення тиску Вашингтона на Пхеньян. Як наслідок, угоду США та Північної Кореї 1994 року було розірвано, а КНДР втратила мотивацію обмежувати свою ядерну програму.

Попри те, що в адміністрації Дж. Буша постійно тривали дискусії та суперечності щодо підходів з цілої низки проблем зовнішньої та оборонної політики, від самого початку її роботи сформувався підхід, який ставив під сумнів життєздатність і необхідність чинного міжнародного режиму нерозповсюдження та віддавав перевагу стратегії контррозповсюдження, тому переважила стратегія превентивних заходів [241].

У черговій «Національній стратегії боротьби зі зброєю масового знищення» в лютому 2006 р. політика контр розповсюдження набула подальшого розвитку. При цьому найважливішим завданням стратегії було припинення на ранніх етапах будь-яких спроб країн, що претендують на вступ до «ядерного клубу», придбати ядерні і ракетні технології.

З 2006 року обговорення політики контррозповсюдження дещо скоротилося, оскільки не відбувалося широкомасштабного розповсюдження зброї масового знищення і почасти через впевненість, що стримування спрацює та переконає супротивників не використовувати ЗМЗ [203, с. 140].

2.3 Стратегія нерозповсюдження в політиці адміністрацій Барака Обама та Дональда Трампа

Під час президентства Барака Обама політика нерозповсюдження США змінилася не так суттєво, як очікували від президента-новатора. Огляд ядерної стратегії Б. Обама було опубліковано у 2010 році. Хоча NPR2010 року проголосив революційне завдання політики США добитися скасування ядерної зброї, адміністрація Б. Обама пояснювала, що декларування цієї мети не означає

радикальних змін у ядерній політиці США, оскільки досягнення її має статися в далекому майбутньому [239].

NPR Б. Обами передбачав заходи, які мали б сприяти режимові нерозповсюдження ядерної зброї та посилювати його, зокрема зменшення ролі ядерної зброї у військовому плануванні США та запевнення не застосовувати американську ядерну зброю проти країн, що виконують свої зобов'язання в рамках ДНЯЗ. Приміром, було проголошено таке: «США не використовуватимуть ядерної зброї або не погрожуватимуть її використанням проти неядерних держав, які є членами ДНЯЗ та які виконують свої зобов'язання щодо нерозповсюдження ядерної зброї» [226].

Такої заяви не було в попередніх оглядах ядерної політики, вони не виключали можливості застосування ядерної зброї США проти будь-якої неядерної держави в разі потреби та проголошували «всі актуальні варіанти» [100], що їх може бути використано для захисту США, їхніх союзників та партнерів.

Отож Барак Обама рухався в напрямі зміцнення американських багаторічних «негативних гарантій безпеки», як це проголошував NPR 2010 року. Хоч автори документа визнавали, що Сполучені Штати на той час «не були готові сприйняти універсальну політику, згідно з якою стримування ядерної атаки стає єдиною метою ядерної зброї США», однак вони наголошували, що Сполучені Штати «працюватимуть над створенням умов, за яких таку політику (а саме – негативних гарантій безпеки) може бути безпечно ухвалено» [226, с. 8].

При цьому слід пояснити, що в активістів, які виступають за роззброєння, виникали побоювання, що, замість цитованої фрази, в NPR Б. Обами стримування ядерної атаки буде заявлене як «основне призначення ядерної зброї» США [181]. Термін «основне призначення ядерної зброї» означає, що, крім «основної» мети – стримування ядерної атаки, ядерна зброя США може також використовуватися для досягнення інших, менш вірогідних, але все ще можливих завдань, до прикладу, для використання проти неядерних держав, щоб запобігти деяким їхнім небажаним діям. А той факт, що NPR Б. Обами не

використовував терміна «основна мета», був невеликим кроком уперед порівняно з попередньою ядерною політикою, просуванням в бік надання негативних гарантій безпеки [181], тобто запевнення неядерних країн, що ядерну зброю ніколи не буде використано проти них.

Однак адміністрація Б. Обама не була готова піти на такий радикальний крок, як надання негативних гарантій усім державам, що не мають ядерної зброї, оскільки деякі союзники не були б задоволені цим [181]. Натомість лише ті країни, які суворо дотримувались правил і норм нерозповсюдження, було запевнено, що їх не піддаватимуть ядерній атаці США. Ця заява в Огляді 2010 року була спрямована на посилення міжнародного режиму нерозповсюдження, оскільки неядерні держави отримали додаткову мотивацію виконувати зобов'язання щодо ДНЯЗ, щоб уникнути навіть гіпотетичної можливості ядерної атаки США.

Однак у NPR 2010 року не було вказано, хто і як визначатиме, чи виконують держави, що не мають ядерної зброї, свої зобов'язання щодо нерозповсюдження, чи ні [231]. Відповідно до чинних норм міжнародного права, за визначення того, чи виконують держави, які не мають ядерної зброї, свої зобов'язання в рамках ДНЯЗ, відповідає Рада МАГАТЕ, а відповідні висновки публікуються у звітах МАГАТЕ. Та у своїх інтерв'ю представники США пояснювали, що звіти Ради МАГАТЕ вплинуть на їхню позицію, але остаточне рішення про відповідність країн нормам ДНЯЗ ухвалюватимуть лише Сполучені Штати [209].

Такі заяви однозначно не задовольняли Іран та КНДР, які не мали жодних ілюзій, що Сполучені Штати робитимуть позитивні висновки про них. Відсутність ясності щодо критеріїв визначення держави, яка виконує зобов'язання в рамках ДНЯЗ, не створювало позитивного впливу на функціонування режиму нерозповсюдження.

Під час президентства Б. Обама дві країни світу (Північна Корея та Іран) викликали найбільше занепокоєння в контексті проблеми розповсюдження. NPR 2010 року описує щодо обох країн стратегії, які мають багато спільних рис.

«Зміну ядерних амбіцій Північної Кореї та Ірану» проголошують стратегічною метою США. Цієї мети США мали б досягнути шляхом участі в «багатосторонніх і двосторонніх взаєминах із цими державами для досягнення переговорних рішень, що передбачають їхню політичну та економічну інтеграцію з міжнародним співтовариством, одночасно підтверджуючи, що вони не переслідують мети набути ядерну зброю» [226, с. 31]. Отож президент Б. Обама повністю відмовився від превентивного підходу свого попередника і зосередився на переговорній стратегії щодо уповільнення тенденцій розповсюдження. Було наголошено, що якщо ця стратегія не спрацює щодо Північної Кореї та Ірану, то метою США стане створити умови для «їхньої подальшої ізоляції та посилення міжнародного тиску на них» [226, с. 31].

Подальша стратегія «ізоляції та посилення міжнародного тиску» спрацювала у випадку Ірану, який у 2015 році підписав СВПД та обмежив свої ядерні програми в обмін на скасування економічних санкцій. На відміну від Ірану, Північна Корея відмовилася піти на будь-які поступки в ядерній галузі, і тому президент Б. Обама продовжував свою стратегію ізоляції і тиску на цю країну до кінця свого терміну у 2017 році.

Стратегічні завдання щодо нерозповсюдження ядерної зброї 2010 року було в основному досягнуто також завдяки організації чотирьох Самітів з ядерної безпеки у 2010-2016 рр. [329]. Ідея цих самітів належить адміністрації президента Б. Обама, її було сформульовано у виступі Президента США у квітні 2009 року, в якому він пообіцяв провести перший глобальний саміт з питань ядерної безпеки у 2010 році. Підготовка до Саміту з ядерної безпеки та виконання його рішень допомогли зменшити ризики незаконного обігу, крадіжки або втрати ядерних та інших радіоактивних матеріалів у всьому світі та боротися із загрозами ядерного тероризму [206].

Підсумовуючи, зазначимо, що в Огляді ядерної політики Б. Обама було відведено набагато більше уваги питанням нерозповсюдження, ніж в інших, які зосереджувалися здебільшого на стримуванні. Практична реалізація стратегії

Б. Обама щодо нерозповсюдження була досить успішною за рахунок підписання СВПД.

Однак зусилля адміністрації Б. Обама було нівельовано новою адміністрацією. За Дональда Трампа США вийшли з СВПД, тим самим спровокувавши нову кризу у взаєминах з Іраном та посиливши виклики для режиму нерозповсюдження.

Адміністрація президента Д. Трампа опублікувала свій «Огляд ядерної політики» у 2018 році. У цьому документі дотримано деяких вказівок, передбачених попереднім стратегічним документом, та продемонстровано певну спадкоємність ядерної політики США [148]. Однак NPR 2018р. додав нові елементи до підходу до нерозповсюдження та ядерної стратегії США загалом.

Останній звіт про NPR 2018 року підтвердив запевнення США не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав, які виконують свої зобов'язання щодо ДНЯЗ [227]. Однак політика президента Д. Трампа щодо Ірану, навпаки, лише посилила загальну недовіру до цього твердження. Адже з 2013 року Іран дотримувався норм нерозповсюдження, поставив свою ядерну програму під суворий міжнародний контроль, а у 2015 році підписав і виконав Спільний всеосяжний план дій – документ, який ще більше обмежував його ядерну програму [179]. МАГАТЕ опублікувало численні звіти, які підтвердили, що Іран не порушив Договору про нерозповсюдження та СВПД [161]. Тобто Іран зробив усе, щоб США розглядали його як країну, яка виконала свої зобов'язання в рамках ДНЯЗ. Проте адміністрація Д. Трампа позиціонувала Іран як країну, небезпечну для режиму нерозповсюдження. Отож президент Д. Трамп продемонстрував, що оцінки США щодо виконання країнами ДНЯЗ можуть відрізнятися від рішень МАГАТЕ та інших міжнародних організацій, а пріоритет надається внутрішнім судженням США. Іранський приклад може посилити недовіру інших країн до заяв США щодо нерозповсюдження, оскільки вони зовсім не заохочують держави, що не мають ядерної зброї, дотримуватися вказівок ДНЯЗ.

Більше того, наведену нижче цитату з Огляду 2018 року можна розуміти як намір США не виконувати своє зобов'язання не застосовувати ядерну зброю проти відповідальних неядерних сторін ДНЯЗ за певних обставин: «З огляду на потенціал значних неядерних стратегічних атак, Сполучені Штати залишають за собою право вносити будь-які корективи у запевнення, які можуть бути виправдані еволюцією та розповсюдженням технологій без'ядерних стратегічних атак та можливостями США протидіяти цій загрозі» [227].

Оцінюючи ядерну політику Д. Трампа, низка аналітиків, посилаючись на NPR, відзначала, що США можуть погрожувати застосуванням ядерної зброї у відповідь на кібератаки [232]. Кібератаки або інші «значні неядерні атаки» теоретично можуть здійснювати й неядерні держави, тому ядерна доктрина Д. Трампа фактично не виключає використання ядерної зброї проти цих країн. Отже, незважаючи на повторення тези Б. Обама про незастосування ядерної зброї США проти країн, які виконують свої зобов'язання щодо ДНЯЗ, насправді Огляд Д. Трампа демонструє відмову від надання негативних гарантій та невикористання ядерної зброї [260].

Загалом NPR 2018 року набагато більше зосереджує увагу на ядерному стримуванні та оцінці військової ролі ядерної зброї, ніж на описі стратегії нерозповсюдження. Проте останній розділ NPR містить чіткі пояснення підходу адміністрації Д. Трампа до нерозповсюдження. Згідно з документом ефективно нерозповсюдження ядерної зброї, яке відповідає інтересам безпеки США, їхніх союзників та партнерів, може бути підтримано такими заходами, як-от: «контроль за розповсюдженням ядерних матеріалів та технологій; встановлення обмежень на виробництво, накопичення та розміщення ядерної зброї» [227].

У документі перелічено такі пріоритети нерозповсюдження ядерної зброї для Сполучених Штатів, які були також і в попередніх стратегічних документах США:

- 1) мінімізувати кількість ядерних озброєнь, у тому числі підтримати надійне розширене ядерне стримування та забезпечення США;

2) заборонити терористичним організаціям доступ до ядерної зброї та матеріалів;

3) суворо контролювати матеріали, що використовуються в зброї, відповідні технології та досвід» [227, с. 16].

Адміністрація президента Д. Трампа розглядала Іран та Північну Корею як країни, що є об'єктом основного занепокоєння для режиму нерозповсюдження. У звіті Д. Трампа про Огляд ядерної політики описано деталізовані стратегії для кожної з цих країн.

Згідно з NPR 2018 року ядерні амбіції Ірану залишаються невирішеною проблемою, хоча насправді Іран підписав і виконав СВПД у 2015 році [227, с. 1]. Проте в документі зазначено, що Іран «зберігає технологічні можливості та більшу частину потужностей, необхідних для розробки ядерної зброї протягом одного року після ухвалення рішення про це» [227, с. 5] та «може швидко розробити ядерну зброю, якщо вирішить це зробити» [227, с. 16].

Спеціальна стратегія Д. Трампа щодо Ірану базується на розвиткові американського військового потенціалу для посилення можливостей стримування та «забезпечення того, щоб іранське керівництво розуміло, що будь-яку без'ядерну стратегічну атаку на США, союзників та партнерів буде подолано» [227, с. 34]

Подібну стратегію стримування застосовано й щодо Північної Кореї. Однак, на відміну від Ірану, Північна Корея вже має ядерну зброю, і тому NPR наголошує, що «будь-яка ядерна атака Північної Кореї на Сполучені Штати або їхніх союзників та партнерів є неприйнятною і призведе до падіння керівного режиму цієї країни» [227, с. 33].

Інша відмінність стратегій США щодо Ірану та Північної Кореї стосується підходу до переговорів. Хоча президент Д. Трамп не мав прямого спілкування з іранськими лідерами, йому вдалося кілька разів зустрітися з лідером Північної Кореї Кім Чен Инном [302]. Власне, Дональд Трамп висловив готовність застосувати щодо Ірану подібний підхід у переговорах. Президент Д. Трамп погодився зустрітися або, принаймні, провести телефону розмову з президентом

Ірану Хасаном Рухані в кулуарах засідання Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2019 року. Однак лідер Ірану відмовився говорити зі своїм американським колегою, попри зусилля президента Емануеля Макрона та прем'єр-міністра Великобританії Бориса Джонсона, які були готові допомогти в організації розмови між американським та іранським президентами та посередництві в їхньому спілкуванні [199]. У зв'язку з цим варто відзначити не лише помилкову оцінку американцями намірів Ірану щодо прямих переговорів зі США, а також і наслідки власного тиску (насамперед, дискваліфікації СВПД) для зачинення вікна можливостей щодо переговорів з Іраном, принаймні, з боку адміністрації Д. Трампа.

Загалом же стратегія нерозповсюдження ядерної зброї адміністрації Дональда Трампа дещо схожа на стратегічне мислення адміністрації Джорджа Буша. Стратегічні документи обох президентських адміністрацій наполягають на посиленні тиску, щоб стримувати країни від розвитку своїх ядерних програм. Крім того, стратегії нерозповсюдження обох президентів здебільшого зазнали краху.

Висновки до Розділу 2

Отже, до початку XXI століття Сполучені Штати Америки підійшли зі значним досвідом та багажем стратегічних рішень щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Розпочавши зі створення ДНЯЗ як механізму регулювання кількості членів ядерного клубу, згодом Сполучені Штати створюють не тільки своєрідну філософію її функціонування, але і її практичний апарат – політику нерозповсюдження. Якщо в період «холодної війни» біполярне протистояння певною мірою стримувало тенденції розповсюдження ядерної зброї, то вже у 1990-ті роки США стикаються з очевидними викликами для ДНЯЗ. До цих викликів Вашингтон і застосовує звичні механізми впливу, і поступово підходить до формування нових, пов'язаних із новими викликами для безпеки й нерозповсюдження. До перших належать санкції, політичний тиск та економічне заохочення, як це було зроблено щодо України, Білорусі та Казахстану, на

територіях яких залишилась вагома частина ядерного арсеналу СРСР після його розпаду. Врешті ці держави приєдналися до ДНЯЗ як неядерні, більш того, Сполученим Штатам вдалося досягнути безстрокового продовження Договору.

Що стосується нових елементів політики нерозповсюдження, зокрема, контррозповсюдження, то його підґрунтя формується ще в 1990-ті роки, тоді як практична політика стає очевидною лише у XXI столітті. Зокрема, до формування політики контррозповсюдження Вашингтон підштовхнула операції «Буря в пустелі», яка продемонструвала наявність вагомого арсеналу зброї масового знищення на території Іраку. І якщо ядерну програму цієї держави американцям за підтримки ООН вдалося ліквідувати ще в першій половині 1990-х, пошук і виявлення програм біологічної зброї протягом усього десятиліття XXI ст. підштовхнули США до усвідомлення нових викликів нерозповсюдженню та необхідності впровадження нових механізмів їх подолання. Так починає формуватися стратегія контррозповсюдження, якій у 1990-ті приділено значну увагу в низці нормативних документів США. Еволюцію стратегії нерозповсюдження США відображають чотири звіти «Огляди ядерної політики», опубліковані після закінчення «холодної війни».

Перші два ядерні огляди президентів Білла Клінтона та Джорджа Буша мол. в основному були засекречені і не дають чіткого розуміння стратегії США щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Однак відсутність конкретики компенсується Стратегією національної безпеки Б. Клінтона 1996 р. та Бушамолодшого 2002 р. Можемо відзначити окремі розбіжності та певні схожі риси в політиці цих президентів. Зокрема, ідея превентивних дій, закладена ще політикою Б. Клінтона щодо Багдада, отримала своє практичне продовження у військовій операції США «Свобода Іраку». Саме ці дії можна вважати піком ідеї контррозповсюдження, вони й надалі закладають певний «подвійний стандарт» у політику нерозповсюдження США. Зокрема, ідея надання «негативних гарантій» усім державам, крім тих, що «не відповідають нормам ДНЯЗ», є основою такого підходу. Більше того, така політика притаманна навіть

адміністрації Б. Обама, яку можна вважати найбільш прогресивною в контексті політики нерозповсюдження.

Підхід Барака Обама до нерозповсюдження зброї ґрунтувався на невійськовому міжнародному тискові на країни, що «не відповідають ДНЯЗ», тобто Іран та Північну Корею. Водночас, наявність гнучкого підходу, а саме: комбінації тиску та прагнення до діалогу і взаємних поступок – привело до успішності стратегії адміністрації Б. Обама на певних напрямках. Зокрема, саме завдяки зусиллям Б. Обама іранську ядерну програму було обмежено та поставлено під міжнародний контроль, а ініціатива адміністрації щодо проведення Самітів з ядерної безпеки зменшила ризики ядерного тероризму. Однак президентові Обамі не вдалося досягнути прогресу на шляху до вирішення північнокорейського ядерного питання.

Президенти Дж. Буш і Д. Трамп виявляються набагато менш успішними в галузі нерозповсюдження, ніж президенти Б. Обама та Б. Клінтон. NPR Дж. Буша і Д. Трампа та інші стратегічні документи викликають занепокоєння щодо зниження порогу використання ядерної зброї та не закликають держави, які не мають ядерної зброї, чітко виконувати свої зобов'язання в рамках ДНЯЗ. Обидва республіканські президенти зруйнували важливі ядерні угоди, які добре працювали, і не дозволили розвивати програми ядерної зброї (президент Джордж Буш зруйнував угоду з КНДР, а Дональд Трамп вийшов з ядерної угоди з Іраном).

Попри певні успіхи та невдачі чотирьох президентів США після закінчення «холодної війни», ситуація з нерозповсюдженням у світі виглядає досить стабільною. Можна припустити, що подальше збільшення кількості держав, які мають ядерну зброю, не дуже ймовірно протягом наступного десятиліття. Однак, у світі залишаються дві країни, які, у залежності від розвитку обставин та, значною мірою, від особливостей політики нерозповсюдження США, все ще здатні порушити світову стратегічну стабільність.

РОЗДІЛ 3. ПІВНІЧНОКРЕЙСЬКИЙ НАПРЯМ ПОЛІТИКИ НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ США

Нерозповсюдження ядерної зброї є довгостроковим імперативом зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки, тому взаємини з КНДР розглядаємо саме в такому контексті, враховуючи тривалий та послідовний шлях північнокорейських лідерів до оволодіння ядерною зброєю та засобами їїнього доправлення. Важливими чинниками, які визначають ситуацію навколо ядерної програми Пхеньяна та особливості політики США щодо цієї проблеми, є специфіка політичної системи та культури КНДР та інтереси й статус Вашингтона в регіоні Північно-Східної Азії, а також комплексний характер його стосунків зі союзниками (Республікою Кореєю та Японією) і Китаєм. Ці фактори визначають послідовну позицію різних адміністрацій президентів США щодо неприйняття ядерного вибору КНДР і застосування різних стратегій щодо денуклеаризації Корейського півострова та зменшення загрози для регіональній стабільності з боку конфронтаційної політики КНДР.

3.1. Виникнення ядерної програми КНДР у контексті регіональних і глобальних процесів

Ядерні амбіції КНДР є підтвердженням тези представників політичного реалізму щодо примату безпекових міркувань під час ухвалення рішення про оволодіння ядерною зброєю. Історію ядерного шляху Північної Кореї варто розпочинати зі згадки про боротьбу Кореї з японською колонізацією ще з кінця XIX століття. З 1910 року до закінчення Другої світової війни Японія анексувала Корею, що супроводжувалося жорстоким придушуванням японською владою будь-яких визвольних рухів. Тривале поневолене існування не могло не вплинути на стратегічну культуру корейців та ставлення до будь-якого втручання у внутрішні справи їхньої держави. Після капітуляції Японії в 1945 р. Корею було поділено на дві зони окупації – американську та радянську,

внаслідок чого згодом виникли дві окремі Кореї з різними політичними та економічними системами, що не визнавали один одного.

Намагання об'єднати півострів під своєю владою і з боку південнокорейського лідера Лі Син Мана, і північнокорейського керівника Кім Ір Сена призвели до відкритого збройного протистояння у червні 1950 р. СРСР висловив свою підтримку діям Пхеньяна, що зумовило втручання США у військовий конфлікт на боці Південної Кореї. По суті війна відбувалася не лише між двома Корейськими державами, а й між двома блоками, очолюваними СРСР та США, адже «холодна війна» якраз набувала обертів і розширення власного впливу та закріплення на стратегічно важливому півострові було головним елементом політики наддержав. Паритет сил та неможливість швидкої перемоги однієї зі сторін на тлі політичних змін в США та СРСР закріпили поділ півострова на дві держави та замороження конфлікту між сторонами, отож корейські республіки до сьогодні не уклали мирної угоди.

У жовтні 1953 р. Республіка Корея підписала зі Сполученими Штатами Америки Договір про взаємну оборону, який набрав чинності в листопаді 1954 р., що можна розглядати як індикатор початку успішної співпраці. Однак взаємини між Вашингтоном та Сеулом і надалі характеризувалися наявністю елементів тиску й недовіри. Постійна загроза з боку КНДР визначила посилення оборонного напруження в стосунках держав, що набуло формату розгортання тактичної зброї США на території Південної Кореї в 1958 р. Такий крок, на думку американського вченого Джеффри Нопфа, став символом захисту цієї держави з боку США [267]. Перебування американських військ було важливою гарантією безпеки для РК. Тому в ситуаціях, коли війська поступово виводили з території Південної Кореї чи виникала загроза повного виведення, південнокорейське керівництво сприймало це негативно, як привід для обговорення потенціалу оволодіння ядерної зброєю, яка могла б бути надійною гарантією захисту країни. Втім, війська залишалися на території Південної Кореї до 1992 року, тим самим заспокоюючи РК та дратуючи КНДР [267, с. 162].

Доцільно пригадати, що з Північною Кореєю після підписання угоди про перемир'я в 1953 р. США не підтримували жодних контактів, залишаючись у стані відкритої конфронтації. Така ситуація погіршувалася розвитком взаємин Пхеньяна з Радянським Союзом, який надавав політичну, технічну й економічну допомогу комуністичному режиму Кім Ір Сена. Зокрема, в рамках двосторонніх угод між КНДР та СРСР (1956 та 1959 рр.) було підготовано науково-технічні кадри в галузі ядерних досліджень та ядерної енергетики, створено науково-дослідні організації у сфері ядерної фізики, проведено спільні геологічні розвідування, почалася активна співпраця в галузі мирного використання ядерної енергії. Це надає підстави говорити про початок ядерної програми КНДР ще у середині 1950-х рр..

Отже, після завершення Корейської війни обидві республіки Корейського півострова отримали «ядерну парасольку», але Південній Кореї ще й дісталася територія з численним населенням та родючими землями, що важливо наголосити, оскільки в майбутньому Північна Корея зіткнеться з проблемами дефіциту продуктів та голодом, що буде мати безпосередній вплив на політику країни.

Ядерна програма Південної Кореї розпочалася 1954 року в рамках програми США «Атом заради миру», яку було запроваджено з метою надання підтримки в розвитку мирної атомної енергії. Вже в 1955 р. РК уклала угоду зі США, що дало їй змогу розпочати підготовку кадрів та дослідницьку діяльність. У другій половині 60-х рр. ХХ ст. постало питання про створення електростанцій, а в 1970-х виникла ідея створення ядерної зброї, адже ядерне випробовування Китаю в 1964 р. та його приєднання до офіційних ядерних країн не могло не хвилювати Республіку Корею. На додаток Сеул був серйозно стурбований і виведенням у 1971 р. однієї дивізії військ США з території країни, і активним розвитком ядерного сектору КНДР.

Для посилення власної безпеки та здатності протистояти потенційній загрозі з боку КНДР, СРСР та КНР Південна Корея розпочала розробку носіїв ядерної зброї середнього радіусу дії та спробувала встановити контакти з

країнами Західної Європи з метою отримати ядерні технології. Однак для США такий розвиток подій був неприпустимий. Вашингтон здійснив низку політичних, дипломатичних і економічних спроб тиску, щоб не допустити поширення ядерної зброї, адже це спричинило б подальшу ланцюгову реакцію [298,с. 35]. Вмовивши Канаду, Бельгію та Францію не надавати Корейській Республіці ядерних технологій, США більше не порушували питання щодо виведення військ з півострова. У квітні 1975 р. Південна Корея підписала ДНЯЗ, а в червні того ж року міністр оборони США Джеймс Спесінджер заявив про можливість застосування ядерної зброї у відповідь на агресію Північної Кореї проти РК.

З перемогою Джиммі Картера під час президентських виборів США взаємини між країнами погіршилися, адже новий американський президент критикував політику РК, погрожував вивести війська з території країни. У 1978 р. Сеул випробував ракету дальністю 180 км і сформував план щодо побудови фабрики з перероблення відпрацьованого палива. Остаточо Республіка Корея відмовилася від ідеї розроблення ядерної зброї після вбивства президента Південної Кореї Пака та після скасування планів щодо виведення військ влітку 1979 р. На відміну від попередньої, адміністрація Рональда Рейгана, навпаки, посилила свій військовий контингент на півострові, скерувавши туди новітню зброю. Від цього моменту взаємини між країнами налагодилися, Республіка Корея відмовилася від ідеї розроблення ядерної зброї, зосередившись на розвитку мирної атомної енергетики та спорудженні реактора для АЕС, яке завершилося в 1990-х рр. [138, с. 16].

Безумовно, позитивні гарантії безпеки допомогли утримати Південну Корею від створення власної ядерної зброї. Беручи до уваги той факт, що альянс США – РК триває з моменту підписання Договору про взаємну оборону в жовтні 1953 р. [280, с. 182],можемо стверджувати, що така тривала співпраця демонструватиме і надалі стабільність. Попри те, що взаємини не завжди були ідеальними, але навіть під час загрози перетворення РК на ядерну країну США

пішли назустріч Південній Кореї, а це є підставою вважати, що наміри США на подальшу тісну співпрацю з РК та захист її інтересів не є тимчасовими.

КНДР також намагалася вибудувати взаємини з Китайською Народною Республікою та СРСР, що забезпечило б країні союзників для стримування можливого нападу з боку США та Південної Кореї. Однак стосунки з Китаєм виявилися тіснішими, адже Китай розглядав Північну Корею як буферну державу проти зовнішньої загрози.

Ядерна програма Північної Кореї активно розвивалася за підтримки СРСР, який на початку 1960-х рр. збудував дослідницький реактор малої потужності на високозбагачуваному урані в Йонбйоні. Його поява не викликала стурбованості у Заході, оскільки він перебував під гарантіями МАГАТЕ. У 1970-х роках Північна Корея проводила дослідження в галузі створення власного повного ядерного паливного циклу та будівництва ядерного реактора. Однак СРСР вимагав від КНДР приєднатися до МАГАТЕ та ДНЯЗ. У 1974 році КНДР стала членом Міжнародного агентства з атомної енергії, що надало їй доступ до відкритих матеріалів з питань створення ядерно-енергетичної інфраструктури [138,с.17]. Однак угоду про повномасштабні гарантії МАГАТЕ не було підписано, оскільки Північна Корея не приєдналася на той час до ДНЯЗ. Лише в 1977 р. КНДР підписала тристоронню угоду про гарантії з МАГАТЕ і СРСР. Останній брав участь у цій угоді, оскільки саме він постачав паливо для дослідницького реактора КНДР. Можна припускати, що на той час лідери КНДР вже розробляли плани з оволодіння ядерною зброєю, оскільки того ж року представники КНДР були присутні під час проведення ядерного випробування, здійсненого Китайською Республікою [280, с. 185].

На підтвердження цієї думки наведемо також такий факт: у 1979 р. Північна Корея розпочала секретне будівництво більш потужного реактора на 5 МВт поруч з реактором в Йонбйоні [319]. Коли американська розвідка виявила цей реактор у 1984 році, то почала чинити тиск на СРСР з приводу підписання Північною Кореєю ДНЯЗ, оскільки від 1968 р. КНДР так і не підписала цього договору. Політика тиску спрацювала, і 12 грудня 1985 р. Північна Корея

приєдналася до ДНЯЗ, але відтягувала підписання угоди про гарантії, і переговори щодо цього вона затягувала аж до 1992 р. [16, с. 198]. Втім, підписання ДНЯЗ не завадило КНДР 1986 року ввести в експлуатацію газографітний реактор потужністю 5МВт, який був здатний виробляти плутоній [66, с. 204].

У 1989 р. КНДР зупинили реактор в Йонбйоні на 100 днів, що давало привід підозрювати вилучення палива з реактора для отримання плутонію. Центральне розвідувальне управління США отримало безперечні докази роботи північнокорейського переробного комплексу біля головного реактора в Йонбйоні, що передбачало негайну реакцію Вашингтона [188, с. 13]. Але відповідно до міжнародної ситуації, тобто в дусі деескалації напруженості між членами двох блоків і відповідно до нової «північної політики» Південної Кореї адміністрація Рейгана доручила «провести змістовні дискусії» зі своїми північнокорейськими колегами. Цю політику продовжила адміністрація Дж. Буша в 1989 р., ухваливши стратегію «всебічного залучення» [149, с. 68]. Основна мета переговорів була досягти постійної підтримки діалогу Північ-Південь та не дозволити Північній Кореї придбати технології збагачення та переробки урану, які можна було б використати для програми розроблення ядерної зброї. Для заохочення Пхеньяну укласти угоду з МАГАТЕ та Декларацію про денуклеаризацію Північ-Південь з Сеулом президент Дж. Буш оголосив у вересні 1991 р. про виведення всієї тактичної ядерної зброї з Корейського півострова. Вже в січні 1992 р. представники США та КНДР зустрілися в Нью-Йорку. Однак зустріч не сприяла досягненню прогресу в стосунках головним чином через невдоволення північнокорейської сторони гарантіями в рамках Декларації про без'ядерний статус Корейського півострова, підписаної 1991 р.. Як на гарантію своїх зобов'язань не виробляти, не тестувати, не використовувати та не розміщувати ядерну зброю, а також не володіти об'єктами з переробки ядерного палива та збагачення урану, а ядерну енергію застосовувати лише з мирною метою сторони погодилися на взаємні інспекції [139]. Найважливішим значенням переговорів було визнання представниками Північної Кореї того, що

американські війська можуть залишатися на півострові навіть після об'єднання [149, с. 68].

На відміну від ситуації в РК, КНДР страждала від економічної кризи та дефіциту продовольства, що тільки посилювало відчуття несправедливості, яке було пов'язано передовсім з тим, що Південна Корея зуміла ефективно використати свої ресурси та досягти значного економічного розвитку, продемонструвала ненадійність розрахунку на зовнішні сили. З розпадом СРСР Північна Корея втратила не тільки свого союзника та джерело гуманітарної допомоги, але й найголовніше – свою «ядерну парасольку». Цей факт на тлі збереження союзницьких взаємин між США та РК і нормалізації стосунків останньої з Китаєм та Росією в 1991 р. сформували надзвичайно небезпечну, на думку влади Пхеньяна, геополітичну ситуацію. Для Північної Кореї співпраця з Китаєм та Росією мала визначальне значення тому, що найбільший торговельний відсоток КНДР припадав на Китай, а Росія, як спадкоємиця СРСР, мала б продовжити співпрацю з КНДР. Отож така зміна балансу на Корейському півострові в бік Південної Кореї була болісною для Північної Кореї [79].

Привертають увагу міжнародні зусилля з нормалізації ситуації на Корейському півострові: обидві республіки стали членами ООН у 1991 р., переговори між Сеулом та Пхеньяном протягом 1989-1992 рр. досягли значного прогресу: в грудні 1991 р. вони уклали Угоду про примирення, ненапад, обмін та співпрацю, яка набула чинності в лютому 1992 р. Також в січні 1992 р., Північна Корея уклала Угоду про ядерні гарантії МАГАТЕ, після чого агентство шість разів інспектувало ядерні об'єкти країни з травня 1992 р. до січня 1993 р., однак не змогло здійснити всі необхідні перевірки через відсутність дозволу від КНДР. Це викликало підозри, що Північна Корея вилучила значну кількість плутонію з відпрацьованого палива. Директор ЦРУ Д. Вулсі заявив, що «існує реальна можливість того, що Північна Корея вже виготовила достатньо подільного матеріалу для принаймні однієї ядерної бомби» і до середини 1993 р. вона може мати ядерну зброю [132]. Американський аналітик Річард Фішер зазначав, що ціна, яку доведеться заплатити в разі невдалої спроби зупинити Північну Корею

на шляху до ядерної зброї, висока. Як мінімум, це може спричинити азійські перегони ядерного озброєння, а в гіршому випадку Північна Корея може продати ядерну зброю терористам на Близькому Сході, які становитимуть реальну загрозу американцям за кордоном і вдома. Тому адміністрація Б. Клінтона має розглядати ядерну проблему Північної Кореї як серйозну небезпеку для світового миру, – наголосив експерт. Припинення ядерної програми Північної Кореї, а також уникнення війни на Корейському півострові тепер має стати найважливішим пріоритетом Б. Клінтона в Азії, – констатував дослідник [132].

Підтвердити наведені вище припущення вдалося під час шостої інспекції в січні 1993 р.. У відповідь на звинувачення міжнародної організації Північна Корея 12 січня 1993 р. заявила про намір вийти з ДНЯЗ, зазначивши, що рішення було ухвалено через такі обставини: по-перше, втрата допомоги від СРСР, що спровокувало голод в країні, а також значно послабило здатність КНДР існувати самостійно; по-друге, проведення американських та південнокорейських військових навчань «Тім Спирит» («Team Spirit») в 1993 р.; по-третє, відсутність інспекцій американських ядерних баз в Південній Кореї і можливе збереження ядерної загрози з боку США; нарешті, вимога МАГАТЕ про перевірку двох військових об'єктів, що, на думку лідерів Північної Кореї, в умовах напруженої ситуації на півострові могло загрожувати безпеці КНДР [16, с. 115].

Сполучені Штати сприйняли цю новину негативно та визначили два можливі варіанти вирішення цієї проблеми: введення санкцій або ракетні удари по ядерних об'єктах КНДР [132]. Враховуючи небезпеку розв'язання другої Корейської війни внаслідок завдання превентивних ракетних ударів, Вашингтон вирішив застосувати політику санкцій. Протягом квітня-травня 1993 р. в Раді Безпеки ООН обговорювали питання про економічні санкції проти КНДР. Через опозицію Китаю та за підтримки Японії було ухвалено достатньо помірну резолюцію, відповідно до якої КНДР пропонували переглянути своє рішення про вихід із ДНЯЗ, а генеральному директору МАГАТЕ – продовжити консультації з північнокорейською стороною. Отже, введення економічних санкцій було відкладено [41, с. 37].

Слід зазначити, що Північна Корея зі свого боку також намагалася запобігти введенню жорстких санкцій, проголошуючи готовність до діалогу зі Сполученими Штатами на основі принципів рівності та взаємної вигоди для вирішення ядерної проблеми. Б. Клінтон мав намір пристати на таку пропозицію Кім Ір Сена. Це відповідало американським інтересам, оскільки згідно зі Стратегією національної безпеки США 1993 р. розповсюдження ядерної зброї і регіональна нестабільність є найважливішими військовими загрозами для безпеки США [222]. Ядерну програму КНДР виокремлювали як загрозу національним інтересам США у всіх Стратегіях, ухвалених адміністрацією Б. Клінтона. Традиційно важливими напрямками політики Білого дому вважали продовження процесу мирного об'єднання Корейського півострова та створення зони, вільної від ядерної зброї.

Перший раунд переговорів відбувся в Нью-Йорку на початку червня 1993 р., в результаті чого було підписано спільну декларацію. Основними положеннями цього документи є такі: КНДР зобов'язалася призупинити свій вихід з ДНЯЗ, США надали Північній Кореї негативні гарантії безпеки, сторони взаємно зобов'язалися поважати суверенітет один одного і дотримуватися принципу невтручання у внутрішні справи, а також сприяти процесові мирного об'єднання півострова. У липні в Женеві відбувся другий етап переговорів, під час яких США дали згоду підтримати будівництво реакторів на легкій воді в КНДР, а остання зобов'язалася відновити консультації з МАГАТЕ, а також поновити переговори з Південною Кореєю з широкого кола питань[39, с. 127].

Однак перевірка стану об'єктів із переробки ядерного палива показала, що печатки МАГАТЕ було порушено. США миттєво припинили виконувати зобов'язання згідно з домовленостями, підготували нову пропозицію про введення економічних санкцій проти КНДР і почали посилювати свою військову присутність на півострові. США заявили про готовність застосувати найрізноманітніші способи переконання в разі порушення Пхеньянським умов Спільної рамкової угоди. Фактично світ опинився на порозі нової війни в регіоні [39, с. 127].

Втім, ані США, ані КНДР не були готові розпочинати військові дії. Сторони знову спробували домовитися. Пхеньян погодився відновити роботу інспекцій МАГАТЕ на своїй території та продовжити переговори з Південною Кореєю в обмін на скасування «Тім Спирит», однак наприкінці лютого 1994 р. Північна Корея зупинила реактор в Йонбйоні, спровокувавши тим самим загострення ситуації навколо своєї ядерної програми. 13 червня 1994 р. Пхеньян знову оголосив про свій намір вийти з ДНЯЗ, на що президент Білл Клінтон заявив про готовність запровадити широкі санкції проти країни. Однак Японія і Китай не підтримали цієї ідеї. За таких умов США вдалися до односторонніх дій. З цією метою колишній президент Джиммі Картер здійснив візит до Пхеньяна 15 червня 1994 року для проведення переговорів, у результаті яких Кім Ір Сен погодився заморозити ядерну програму, поставивши її під контроль МАГАТЕ, в обмін на будівництво реакторів на легкій воді, а також гарантії США про незастосування ядерної зброї проти КНДР [188, с. 9]. У жовтні 1994 р. в Женеві сторони підписали Рамкову угоду («Agreed Framework»), яка фактично зафіксувала зобов'язання Пхеньяна згорнути ядерну програму КНДР. Відповідно до цієї угоди Північна Корея повинна була припинити свою ядерну програму, в обмін на це США погодились запропонувати КНДР два легководні реактори, гуманітарну допомогу та доправлення нафтопродуктів (постачання рису та нафти розпочалися вже наприкінці 1995 р.). Зазначимо, що економічна ситуація в КНДР загалом була критичною, проблема голоду завдавала болючих ударів – кількість смертей від нестачі їжі та супутніх захворювань коливалася від 1 до 3 мільйонів у 1990-х рр., тому на Північну Корею можна було впливати, обіцяючи економічну та продовольчу допомогу [188, с. 10].

Також угода стала можливою через смерть Кім Ір Сена, який проводив надзвичайно принципову політику щодо ядерної програми. Ситуація відносно стабілізувалася, але її не було вирішено остаточно. Втім, вагомість зусиль США з мирного врегулювання кризи навколо ядерної програми Північної Кореї доводить той факт, що Джиммі Картер у 2002 році отримав Нобелівську премію миру «за внесок у мир у світі» [188, с. 10].

Отже, Північна Корея закрила свій головний реактор у Йонбйоні, погодилася на заборону перероблення ядерного палива, дозволивши МАГАТЕ відвідувати ядерні об'єкти. Також було передбачено спільні кроки для нормалізації двосторонніх стосунків, США зобов'язувалися не застосовувати ядерну зброю проти Пхеньяна, а він, зі свого боку, реалізацію кроків щодо денуклеаризації Корейського півострова. Водночас Рамкову угоду піддавали серйозній критиці: по-перше, вона нагадувала більше план для подальшої співпраці, аніж повноцінний документ; по-друге, угода не передбачала таких важливих моментів, як незадекларовані ядерні об'єкти та не враховувала попередньої історії діяльності КНДР із переробки ядерного палива [269, с.15].

Для реалізації Рамкової угоди 9 березня 1995 р. було створено Організацію з розвитку енергетики на Корейському півострові (КЕДО) для контролю за фінансуванням та будівництвом легководних реакторів. У грудні 1995 р. КНДР підписала домовленість з КЕДО щодо постачання американських реакторів, але підрядниками мали виступити південнокорейські підприємства. Рамкову угоду та КЕДО критикували від самого початку і американська сторона (а саме республіканська опозиція), і південнокорейська [234, с. 17].

Згодом, у 1996 році, США та Південна Корея запропонували чотиристоронні переговори між США, РК, КНР та КНДР з метою врегулювати питання між двома корейськими республіками. Хоча ця чотиристороння зустріч стала великим кроком вперед, вона не спричинила ніяких позитивних змін. Лише після обіцянки збільшити продовольчу допомогу в 1998 році Північна Корея погодилася відвідати перше офіційне засідання, яке відбулося в Женеві 9 грудня 1999 року. Отож лідери КНДР вже на той час зрозуміли, що, шантажуючи США своєю ядерною програмою та можливістю переговорів, можна отримувати користь та виживати за складних економічних обставин [269, с. 17].

Протягом 1998-2003 рр. КНДР та РК переживали період розквіту у двосторонніх взаєминах. У червні 2000 року в Пхеньяні відбулася перша (з моменту розділення Кореї) президентська зустріч між президентами Південної та Північної Кореї. Південна Корея дозволила своїм неурядовим організаціям та

громадянам контактувати з північнокорейською стороною, а також збільшила продовольчу допомогу Північній Кореї, мешканці якої продовжували страждати від голоду.

Нова криза навколо ядерної програми КНДР вибухнула у 2002 році за президентства Дж. Буша мол., адміністрація якого була незадоволена політикою Б. Клінтона щодо КНДР [149, с. 73]. Відносини США та КНДР почали погіршуватися після зустрічі на високому рівні в Пхеньяні в жовтні 2002 року, під час якої сторонам не вдалося досягти жодної згоди. Більше того, Північна Корея звинуватила Джеймса Келлі, помічника держсекретаря США у справах Східної Азії і Тихого океану, що його мета була не вести переговори з КНДР, а тільки висунути свої вимоги, серед яких і закриття ядерної програми [269, с. 16]

Варто зазначити, що на підходи адміністрації Дж. Буша щодо Північної Кореї вплинули терористичні атаки 11 вересня 2001 р.. Стратегія національної безпеки 2002 р. серед пріоритетів визначала боротьбу з тероризмом та протидію можливому потраплянню ядерної зброї в руки терористичних груп або небезпечних режимів, а також боротьбу з країнами «осі зла», зокрема з КНДР, як можливим джерелом ядерної зброї, технологій та ракет-носіїв для терористів. І все ж таки Білий дім був готовий продовжувати переговори, про що заявив К. Пауел на зустрічі з представниками КНДР під час саміту АСЕАН у 2002 р.. Але восени того ж року Державний департамент США оприлюднив заяву про те, що представники КНДР визнали існування підпільної ядерної програми, що порушує двосторонню угоду. Це було початком другої ядерної кризи [188, с. 17].

У наступні місяці представники США відхилили будь-яку можливість для відновлення двосторонніх переговорів, якщо Північна Корея не припинить усієї своєї ядерної діяльності. Північна Корея стверджувала, що це буде можливо лише за умови, що США нададуть гарантії безпеки у формі Договору про ненапад. У листопаді 2002 року виконавчий комітет КЕДО вирішив припинити щомісячні постачання палива до Північної Кореї під сильним тиском адміністрації Дж. Буша молодшого, хоча Японія, Південна Корея та ЄС вважали, що постачання енергоресурсів до Північної Кореї має тривати, оскільки це

найкращий доступний засіб, щоб спинити націю від розроблення зброї масового знищення. Наприкінці грудня 2002 р. Північна Корея вислала інспекторів МАГАТЕ та заявила про намір відновити свій головний ядерно-збройний комплекс, який, на думку експертів, був спроможний виготовити кілька потужних ядерних боєголовок протягом кількох місяців [319].

3.2. Політика США щодо ядерної та ракетної програм КНДР (2003-2017 рр.)

10 січня 2003 року КНДР остаточно виходить з Рамкової угоди та ДНЯЗ, розпочавши новий період розвитку своєї ядерної програми. Таке рішення Пхеньяна активізувало позицію інших держав регіону. Японія почала скорочувати економічну співпрацю з КНДР, Китай та Південна Корея на той момент не вводили нових санкцій, оскільки взаємини з КНДР були для них пріоритетними. Китай лише підтвердив свій інтерес щодо збереження Корейського півострова без ядерної зброї і ненадовго припинив енергетичне постачання у березні 2003 р. [230, с. 17].

На відміну від адміністрації Б. Клінтона під час першої ядерної кризи, адміністрація Дж. Буша не відреагувала на заяву Пхеньяна про вихід з ДНЯЗ, проголошену під час переговорів [230, с. 51]. У Вашингтоні панували суперечливі погляди на те, як вирішити північнокорейську ядерну проблему. Яструби хотіли посилити тиск на Північну Корею, але військовий удар був неможливим, враховуючи військові кампанії США в Афганістані та Іраку [230, с. 55]. Врешті-решт було обрано стратегію продовження дипломатичного та фінансового тиску.

Політика Пхеньяна не була, однак, однозначною: вихід із ДНЯЗ можна трактувати як намір розвивати ядерну програму, однак разом з тим адміністрація Північної Кореї підкреслювала свою відкритість до двосторонніх переговорів зі Сполученими Штатами. Вашингтон запросив Китай взяти участь у переговорах з Північною Кореєю, що їх було заплановано на 6 березня 2003 року. Однак

згодом до обговорення приєдналися Південна Корея, Японія та Росія. Перша зустріч державних делегацій у повному складі відбулася в серпні 2003 р., а загалом переговори тривали до 2008 р. Шестисторонні переговори за участю КНДР, КНР, США, РФ, Південної Кореї і Японії відбувалися в шість раундів і стали значним кроком вперед для побудови діалогу між сторонами з метою зупинити розвиток ядерної програми Північної Кореї [196].

Проте проаналізувавши перебіг перших трьох раундів, можна зробити висновок, що фактичними сторонами переговорів залишалися лише США та КНДР. Так, під час зустрічі у січні 2004 р. Пхеньян заявив про готовність заморозити ядерну програму в обмін на масштабну економічну допомогу та скасування торговельних санкцій, введених США ще після закінчення війни 1950-1953 рр. та розширених на початку 2000-х років. Наголосимо, що економічні санкції США проти Північної Кореї розпочалися ще 28 червня 1950 року, через три дні після початку корейської війни, коли США застосували повне ембарго на експорт до Північної Кореї на підставі Закону США про експортний контроль 1949 року. За оцінками аналітиків, з того часу Вашингтон послідовно застосовував економічні санкції проти Пхеньяна, намагаючись дестабілізувати північнокорейський режим та маніпулювати ним [188, с. 1].

Протягом наступних двох раундів шестисторонніх переговорів, що відбулися в лютому та в червні 2004 р., Пхеньян продовжував наголошувати на намірах нормалізувати взаємини зі США, обіцяючи заморозити свою ядерну програму в обмін на вилучення КНДР зі списку США, в якому Північну Корею було по трактовано як державу-спонсора тероризму [230, с. 57].

У січні 2005 р. новопризначений державний секретар США Кондоліза Райс проголосила Північну Корею та п'ять інших країн «форпостами тиранії», називаючи так політичні режими цих країн та їхню політику щодо власних громадян. КНДР інтерпретувала це твердження як знак того, що США не готові до подальших переговорів. Пхеньян спробував вдатися до спекуляцій, призупинивши участь у шестисторонніх переговорах, проте дуже швидко відмовився від такої тактики [230, с. 58].

Варто зазначити, що тільки США погодилися надати КНДР гуманітарну допомогу в обмін на згорання і демонтаж її ядерної програми. Цю вимогу Вашингтона було сформульовано як CVID – Complete, Verifiable and Irreversible Dismantlement – повне, підтвержене і незворотнє роззброєння) [82, с. 154]. Пхеньян вкрай різко відреагував на таке формулювання вимог. Ще одним висновком, який можна зробити, проаналізувавши результати цих зустрічей, є те, що між сторонами немає переговорного простору. Адже США звинувачували КНДР у реалізації програми збагачення урану для військових завдань.

Тільки четверта зустріч, що відбувалася наприкінці липня та протягом вересня 2005 р., принесла деякі результати. Зокрема, було ухвалено спільну «Заяву про принципи», в якій сторони констатували таке: кінцева мета переговорів – підтверджена денуклеаризація Корейського півострова; КНДР відмовляється від ядерної зброї і чинних ядерних програм, повертається в ДНЯЗ і відновлює гарантії МАГАТЕ в обмін на легководний реактор, що його мають надати США; Вашингтон обіцяє не нападати на Північну Корею із застосуванням ядерної чи будь-якої іншої зброї; всі сторони визнають право КНДР на мирне використання ядерної енергії [14, с. 35]. Відповідно до Рамкової угоди 1994 р. у Спільній заяві 2005 р. було зазначено, що США та Північна Корея будуть прагнути до нормалізації дипломатичних стосунків. Однак реалізація домовленостей затягувалася, оскільки КНДР і США не могли дійти згоди, яка саме сторона має виконати свої зобов'язання першою. Отже, попри те, що інтерес адміністрації Дж. Буша до північнокорейської ядерної проблеми зріс, було зрозуміло, що на той час криза не мала ознак врегулювання. Аналітики вказують, що однією з причин, чому спочатку США не брали безпосередньої участі у вирішенні іранської ядерної кризи, була та, що адміністрація Дж. Буша хотіла зосередитися на тих питаннях зовнішньої політики, які вона вважала важливішими, зокрема й на ядерній програмі КНДР [14, с. 62].

Однак подальші спроби США примусити Пхеньян виконувати обіцянку призвели до нового загострення. 16 вересня 2006 р. лідер Північної Кореї Кім Їон Сам звинуватив США у відсутності світового миру і заявив, що у Північній

Кореї «не залишається іншого вибору, крім володіння ядерною зброєю як засобом самооборони». Він заявив, що фінансові обмеження США, спрямовані на Пхеньян, завели шестисторонні переговори в глухий кут [188, с. 17].

Про нещирість КНДР під час численних переговорів свідчить той факт, що ще в липні 2006 р. вона провела багаторазові випробування ракет, а на початку жовтня того ж року здійснила перше ядерне випробування, яке, однак, не було визнано надто серйозним через його малу потужність. У відповідь ООН ухвалила резолюцію 1718, яка вводила режим санкцій проти північнокорейської республіки з метою пригальмувати ракетну програму і відновити мораторій на запуски балістичних ракет, а також обмежити постачання Пхеньяну продукції і технологій, які можна було б використати з військовою метою, зокрема, для збагачення урану. Це сприяло відновленню переговорів між Вашингтоном та Пхеньяном, які завершилися ухваленням нової угоди, так званого Плану дій з денуклеаризації, який передбачав повний демонтаж об'єкта Йонбйон та закриття ядерної програми за шістьдесят днів. Північна Корея надала повний перелік своїх ядерних установок і дозволила часткові перевірки. Натомість Північну Корею було викреслено зі списку країн, що надають підтримку тероризму, Пхеньян отримав також гуманітарну допомогу та доступ до заморожених коштів [149, с. 76].

І. Ланцова робить висновок, що під кінець діяльності адміністрації Дж. Буша мол. у взаєминах між США і КНДР з'явилася деяка позитивна динаміка, взяв гору підхід, уґрунтований на пріоритеті нерозповсюдження: якщо володіння КНДР ядерним потенціалом сприяє руйнуванню режиму нерозповсюдження, то задля вирішення глобального завдання з денуклеаризації Корейського півострова можна йти на певні компроміси у взаєминах з Північною Кореєю [39, с. 122]. Але наприкінці терміну президентства Дж. Буша Пхеньян все-таки не зміг погодитися на протокол верифікації своєї ядерної програми, відмовив у доступі ядерним інспекторам МАГАТЕ та вже до кінця 2008 року відновив свою програму.

Б. Обама, який прийшов до влади 2009 р., продовжив політику попередньої адміністрації. У своїй інавгураційній промові він пообіцяв, що докладе всіх зусиль для покращення стосунків навіть із державами, які протистоять міжнародним нормам, якщо вони мають таке бажання[120, с. 33]. Згодом він також зробив заяву про те, що буде докладено максимальних зусиль для укладення всебічної пакетної угоди з КНДР про повну денуклеаризацію. Це мало б означати і нормалізацію двосторонніх взаємин, і значну економічну допомогу з боку США. Але влітку того ж року КНДР здійснила чергові ядерні та ракетні випробування, а також примусила міжнародних і американських інспекторів покинути країну.

Незважаючи на посилення торговельних та фінансових санкцій відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН 1874, у травні 2009 року Північна Корея провела друге підземне випробування, яке міжнародні експерти однозначно назвали ядерним [129]. Отож КНДР остаточно підтвердила факт володіння ядерною зброєю та належність до клубу неофіційних ядерних держав. Перші два випробувані пристрої на основі плутонію були невеликими: один був меншим за 1 кілотонну, а другий мав 2-7 кілотонн. Для порівняння, наприклад, бомба з плутонієм, скинута на Нагасакі в 1945 році, становила 21 кілотонну [319]. Тож ядерне випробування КНДР було недостатньо потужним, і тому деякі держави сприйняли його не надто серйозно.

Після цих подій політика адміністрації Б. Обама щодо Північної Кореї суттєво змінилася на більш жорстку, отримавши назву «стратегічне терпіння в тісних консультаціях з нашими шістьма союзниками». Скотт Снайдер вважає, що такий акцент на союзницьку координацію був першим принципом будь-якого обговорення політики адміністрації Б. Обама щодо Північної Кореї [283, с. 99]. Цей принцип спирався на той факт, що лідери США та КНДР значною мірою поділяли пріоритет і значення денуклеаризації Північної Кореї. Стратегія адміністрації Б. Обама також спиралася на припущення, що північнокорейські провокації можуть призвести до згубної для держави самоізоляції від своїх найближчих сусідів, не принесуть політичної вигоди жодній стороні, але

посилять ризики. Також керівництво США виходило з того, що на найближчу перспективу можливості Північної Кореї до подальшого нарощення своїх ядерних можливостей значною мірою перебували під контролем.

Отже, ідея «стратегічного терпіння» полягала в тому, що США не рухатимуться назустріч КНДР доти, поки Північна Корея не проявить щирих зусиль для денуклеаризації та повернення за стіл переговорів. Як висловився секретар Гейтс, адміністрація «не купить цього коня втретє»[283, с. 100]. За умов виконання плану ядерного роззброєння КНДР Сполучені Штати були готові піти на нормалізацію взаємин та надати економічну допомогу, але вони не планували робити крок назустріч першими[120, с. 33].

Переговори було відновлено, вони тривали протягом 2011-2012 рр..

24 лютого 2012 року в Пекіні стартували дводенні консультації Спецпредставника США щодо КНДР Гліна Девіса та першого заступника МЗС КНДР Кім Ге Гвана. Сторони обговорили можливості відновити попередній формат шестисторонніх переговорів, які стали першими після приходу до влади в Північній Кореї наступника Кім Чен Іра – його сина Кім Чен Ина, який, однак, фактично продовжив політику «подвійного дна» та шантажу. Річ у тім, що під час двосторонніх переговорів КНДР погодилася обмежити свою активність у військовій та ядерній сферах та, зокрема, відмовитися від випробування ядерної зброї в обмін на продовольчу допомогу від США. Пхеньян також дав згоду на перевірку своїх атомних об'єктів інспекторами МАГАТЕ. Але водночас, поки тривали переговори, Пхеньян здійснив запуск ракети-носія «ИНХА-3» зі супутником. І хоча випробування були невдалими, міжнародні експерти зафіксували спробу запуску балістичної ракети великого радіуса дій. Пхеньян наполягав, що ракета мала суто мирну мету: метеорологічні дослідження та інші наукові завдання. В умовах міжнародного тиску КНДР відмовилася виконувати попередні домовленості й внесла до конституції трактування себе як «ядерної держави». Аналітики вказували, що такі дії Пхеньяна можна пояснити намаганням досягти більш рівного статусу в переговорах зі Сполученими

Штатами [325]. Наступні випробування північнокорейських ракет наприкінці 2012 р. викликали ще більш гостру критику світової спільноти.

23 січня Північна Корея заявила про наміри провести третє ядерне випробування і вже 12 лютого 2013 року провела його. Це випробування було більш потужним – близько 5-15 кілотонн. У 2016 році Північна Корея провела ще два ядерні випробування: у січні приблизно 6 кілотонн та у вересні близько 15-20 кілотонн. Зважаючи на певний скептицизм світової спільноти щодо першого випробування у 2016 році, Північна Корея, очевидно, вирішила продемонструвати світові свою ядерну спроможність та переконати всіх щодо своєї готовності і надалі використовувати ядерну зброю для захисту державних інтересів [317].

Коли Б. Обама розпочав свій другий термін у лютому 2013 року, очікувалося, що він змінить політику «стратегічного терпіння» і буде більше долучатися до вирішення проблеми Північної Кореї. Вчений з Південної Кореї Донгсу Кім виокремив такі причини зазначених очікувань: Б. Обама прагнув, як і його попередники, досягти значних результатів у дипломатичній сфері; США не бажали зближення Китаю та КНДР; Джон Керрі, якого було призначено державним секретарем, виступав за двосторонні переговори з Північною Кореєю [120, с. 33]. Однак ці позитивні сподівання не справдилися через подальші ядерні випробування в КНДР та заяву про вихід з усіх угод з Південною Кореєю. Після вересневих випробувань 2016 р. президент Обама підкреслив, що Сполучені Штати не визнають і ніколи не сприймуть Північну Корею як ядерну державу [83, с. 154].

Отож загалом протягом другого терміну президентства адміністрація Б. Обама фактично не змінила політики щодо Пхеньяна. Як і в попередні роки, США підтримували тісну та розширену співпрацю з Японією, Південною Кореєю та Китаєм, докладали зусиль для захисту США та їхніх союзників, відмовлялися карати КНДР за погану поведінку, але продовжували заохочувати Північну Корею вибрати кращий шлях. Вчені та експерти достатньо критично оцінюють підсумки такої політики, називаючи її «найбільшою вадою» та

«найбільшою невдачею» [120, с. 43; 134; 149, с. 77; 208, с. 884] та визначаючи основною причиною провалу пасивність політики «стратегічного терпіння» адміністрації Б. Обама та недооцінення нового лідера Північної Кореї і його ядерних амбіцій.

Водночас М. Фіцпатрік, виконавчий директор Міжнародного інституту стратегічних досліджень в Америці та керівник програми нерозповсюдження та ядерної політики, вважає, що невдача політики Б. Обама щодо КНДР не є чимось унікальним, оскільки «його попередник, президент Джордж Буш, допустив, без сумніву, значно гірші прориви Пхеньяна, який тоді збільшив у чотири рази плутонієві запаси та здійснив своє перше ядерне випробування. Північна Корея зафіксувала свій ядерний шлях задовго до президентства Б. Обама і зустріла його прихід до влади пуском тріступеневої ракети та ядерними випробуваннями протягом перших чотирьох місяців його перебування на посаді» [134]. Вчений вважає, що зусилля Б. Обама також мали певні успіхи, зокрема, завдяки так званій Декларації «День стрибка» (the Leap Day Declaration), підписаній у лютому 2012 р., вдалося зупинити розвиток стратегічних озброєнь, оскільки вона передбачала мораторій на ядерні та ракетні випробування, а також на збагачення урану. Іншим важливим досягненням політики Б. Обама є досягнення міжнародного консенсусу в стосунках із Північною Кореєю. На відміну від попередньої адміністрації, президент Б. Обама співпрацював із Південною Кореєю та Японією в питанні взаємин із КНДР. Мир на Корейському півострові зберігся, як і єдність Ради Безпеки ООН, а Китай та Росія неохоче погоджуються на жорстокіші санкції, резюмує Фіцпатрік [134].

3.3. Політика адміністрації Д. Трампа щодо північнокорейської проблеми

Нова криза навколо Північної Кореї спалахнула 2017 року. Причиною стали масові випробування – всього 24 ракетних та одне ядерне, які відбувались

біля узбережжя Японії протягом лютого-вересня 2017 р.. На відміну від попередніх, цього разу КНДР випробовувала міжконтинентальну балістичну ракету, яка здатна подолати відстань 5500 км, а отже, досягнути території США. Шосте ядерне випробування Північної Кореї, яке аналітики оцінюють як найбільше (його потужність склала від 100 до 370 кілотонн) [223], відбулося у вересні 2017 року, що збільшило напругу між сторонами. Відповідно до повідомлення представників КНДР, це було перше випробування термоядерної зброї. Однак американська розвідувальна служба повідомила, що Пхеньян успішно мініатюризував ядерну боєголовку, яку й розмістив всередині ракетно-носія.

Варто також взяти до уваги й особистість сорок п'ятого Президента США Дональда Трампа, який не мав ані відповідної кваліфікації, ані досвіду зовнішньополітичної діяльності, ані досвідченої команди. Під час передвиборчої кампанії Д. Трамп підкреслював, що він готовий поговорити з Кім Чен Ином без передумов, але не має наміру, на відміну від адміністрації Б. Обама, опиратися на Китай для тиску на Північну Корею, щоб змусити її відмовитися від ядерної зброї. Однак реакція американського президента на ракетні та ядерне випробування була емоційною і різкою: у своїх численних повідомленнях у соціальних мережах він називав Кім Чен Ина «smart cookie» (розумна людина, яка здатна подолати труднощі) та «людиною-ракетою», обіцяючи «знищити Північну Корею» [149, с. 66]. У відповідь ЗМІ КНДР прозвали Д. Трампа «тупим» та «старою сновидою», а Кім Чен Ин у зверненні до народу назвав президента США «психічно неврівноваженим старим американським дурнем» [149, с. 66]. Аналізуючи, як Д. Трамп оцінював лідера КНДР, доцільно зауважити, що його підхід був протилежним до думки Б. Обама: новий голова Білого дому відкрито заявив, що Кім Чен Ин є «тим, з ким ми не можемо грати в ігри, тому що у нього справді є ракети, і він насправді має ядерну зброю [208, с. 884]. Незважаючи на це, після чергових випробувань КНДР у вересні 2017 р. Д. Трамп констатував, що у взаєминах з Північною Кореєю «нашою метою є денуклеаризація. Ми не можемо дозволити цій диктатурі загрожувати нації чи нашим союзникам

страшними втратами життя. Ми зробимо все, що ми повинні зробити, щоб цього не сталося»[82, с. 155].

У Стратегії національної безпеки 2017 р. Північну Корею згадано кілька разів як державу-зłodія з жорстокою диктатурою, як країну, яка примушує власний народ голодувати, витрачаючи сотні мільйонів доларів на ядерну, хімічну та біологічну зброю, а також балістичні ракети, що може становити загрозу для США та інших країн регіону. Спроби Північної Кореї оволодіти цією зброєю становлять глобальну загрозу розповсюдження найбільш руйнівної зброї у світі на теренах Індо-Тихоокеанського регіону та поза його межами, і це вимагає глобальної реакції, – зазначено в документі. Постійні провокації з боку Північної Кореї спонукають сусідні країни (зокрема, Південну Корею та Японію) і США до подальшого розвитку та зміцнення союзних зобов'язань та вжиття додаткових заходів щодо захисту себе [222].

Отож не дивно, що Вашингтон відповів так званою політикою «максимального тиску», яка передбачала застосування жорсткіших економічних санкцій та примусову дипломатію, що ґрунтується на посиленому стримуванні включно з погрозами превентивного удару[119, с. 116]. Заяви Д. Трампа про те, що США готові застосувати «вогонь, лють і силу, якої світ ніколи не бачив»[149, с. 66], аби «повністю знищити Північну Корею»[119, с. 116], сильно занепокоїли союзників США в регіоні. Однак політика максимального тиску досягла певних хоч і обмежених результатів, зокрема в плані згуртування міжнародної спільноти, включаючи Китай, у питанні введення економічних санкцій. І ще одним позитивним результатом можна вважати згоду Кім Чен Ина розпочати діалог на початку 2018 р..

2018 рік привів до раптових і неочікуваних змін у взаєминах між Північною Кореєю і США, а також у міжкорейських стосунках. Лідер Північної Кореї Кім Чен Ин виступив з промовою на Новий рік, в який він говорив про можливість спільної роботи, послаблення гострої військової напруженості між північчю і півднем та створення мирного середовища на Корейському півострові [181]. Згодом Кім погодився прийняти запрошення від Президента Південної

Кореї Мун Чже Ін та надіслати делегацію на зимові Олімпійські ігри у Пхенчхану. Очевидно, це була чудова нагода для обох лідерів налагодити діалог [181]. У квітні відбувся саміт двох Кореї, під час якого сторони підписали Панмунджомську декларацію миру, процвітання та об'єднання Корейського півострова, яка містила положення про зобов'язання сторін працювати для звільнення півострова від ядерної зброї та взаємно призупинити агресивні дії [119, с. 119]. У той же час Пхеньян оголосив про припинення подальших ядерних випробувань, оскільки його можливості вже були належним чином «перевірені» [223]. Згодом, у вересні 2018 року, відбувся новий саміт лідерів РК та КНДР, під час якого сторони обговорили можливості зменшення напруженості, заходи щодо зміцнення довіри та зменшення потенціалу для військової конфронтації вздовж демілітаризованої зони. За підсумками зустрічі було підписано Всебічну військову угоду, що містила перелік домовленостей та кроків до нормалізації ситуації на лінії розмежування. Крім того, Кім Чен Ін і Мун Чже Ін оголосили про намір підписати мирний договір, який офіційно покладе край стану війни між двома країнами. Також Пхеньян і Сеул оголосили про початок робіт над повним ядерним роззброєнням на Корейському півострові.

Отож Пхеньян демонстрував відкритість та готовність до діалогу, у тому числі й готовність покращити взаємини зі США. Після оголошення плану про тимчасове зупинення подальших ядерних випробувань лідер КНДР Кім Чен Ін і президент США Дональд Трамп зустрілися в Сингапурі у червні 2018 року, щоб обговорити північнокорейську ядерну програму. Саміт завершився підписанням Спільної заяви, в якій сторони зобов'язувалися встановити нові відносини між США і КНДР, об'єднати зусилля для досягнення стабільного мирного співіснування на Корейському півострові, продовжувати роботу над повною його денуклеаризацією, вилучити останки військовополонених та зниклих безвісти [119, с. 120].

І хоч цей саміт не вирішив проблеми Північної Кореї, важливість цієї події не викликає сумніву: це була перша зустріч на такому високому рівні, оскільки лідери двох країн ніколи раніше не мали офіційної зустрічі;

вона сприяла інтенсифікації процесу розрядки, розпочатому в першій частині року. Окремі вчені вважають, що від цієї зустрічі КНДР виграла більше, ніж США та їхні союзники. По-перше, саміт з президентом США, якого намагалися добитися батько та дід Кім Чен Ина, став символом посилення позицій Північної Кореї і з погляду внутрішньої, і міжнародної легітимності. Також він став підтвердженням, що зусилля та витрати, спрямовані на розвиток ядерних та ракетних можливостей, окупилися з погляду політичного визнання та статусу. По-друге, двосторонній саміт виявився своєрідним політичним визнанням Кім Чен Ина, що, з іншого боку, завдало сильного удару по режиму ядерного нерозповсюдження, особливо в умовах коли КНДР фактично отримала балістичні ракети, які можуть долетіти до території США. По-третє, порушивши тотальну дипломатичну ізоляцію Північної Кореї, адміністрація Д. Трампа послабила потенціал санкцій як інструменту боротьби з розповсюдженням ядерної зброї та засобів її доправлення [119, с. 123].

Початок 2019 року виглядав позитивним для американсько-північнокорейських взаємин. Делегація КНДР відвідала Білий дім та домовилася про нову зустріч Д. Трампа та Кім Чен Ина для подальших переговорів. Вона відбулася в Ханой у лютому 2019 р., однак Ханойський саміт раптово закінчився без підписання угоди. Під час зустрічі Кім вимагав скасувати всі санкції, введені з березня 2016 року, в обмін на закриття ядерного комплексу Північної Кореї в Йонбйоні. Така вимога була неприйнятною для Д. Трампа, і він покинув переговори, відмовившись підписувати угоду, яку він вважав «поганою». Зустріч була невдалою через відсутність прогресу з боку Північної Кореї на шляху до денуклеаризації, адже її керівництво наполягало, щоби передовсім було знято економічні санкції з КНДР [69]. Після провальних переговорів Пхеньян здійснив ще 12 ракетних випробувань з травня до жовтня 2019 року, тим самим посиливши свій ракетний потенціал.

Наступна зустріч відбулася з ініціативи Д. Трампа, який запропонував Кім Чен Ину зустрітися на кордоні в демілітаризованій зоні. Така зустріч, на думку президента США, могла б відбутися в рамках його візиту до Південної Кореї

влітку 2019 р.. І хоча оглядачі мало вірили в можливість цієї зустрічі, Д. Трамп таки зустрівся з Кім Чен Ином в демілітаризованій зоні на кордоні Південної і Північної Кореї 30 червня 2019 р.. Це було перше перебування Президента США на цій території, а також вперше голова Білого дому побував на території Північної Кореї. Цю подію Кім Чен Ин охарактеризував як бажання Д. Трампа «працювати над кращим майбутнім» [69].

Після зустрічі Д. Трамп оголосив, що він і лідер КНДР домовилися сформувати робочі групи для продовження переговорів. За словами Д. Трампа, представники команд мали зустрітися протягом найближчих кількох тижнів і почати процес. Він також підкреслив: «Темпи не є нашою метою. Ми хочемо дійсно всеосяжної, хорошої угоди» [19].

Однак перспективи прогресу на той час не були дуже оптимістичні, оскільки після Сингапурського саміту Д. Трамп також заявляв, що його представники незабаром почнуть переговори на робочому рівні. Але ці перемовини незабаром припинилися через розбіжності в питанні про узгодження темпів зняття санкцій і кроків для демонтажу північнокорейської ядерної зброї. Також і після останньої зустрічі не було згоди сторін із цих питань, зокрема КНДР так і не надала переліку своїх ядерних об'єктів. Та найважливіше те, що сторони не домовилися про те, як вони розуміють ідею денуклеаризації [19]. Отже, підґрунтя для успішної реалізації ініціатив Д. Трампа з денукліаризації Корейського півострова, практично не було, тим більше якщо враховувати жовтневу заяву Кім Чен Ина про те, що термін «тісної дружби» США та КНДР спливає наприкінці 2019 р. [43], а в грудні під час засідання Трудової партії Кореї ішлося про те, що Пхеньян вживатиме заходів для гарантування власної безпеки незалежно від переговорів із США [282]. Показово, що ще в травні 2019 р. Північна Корея здійснила нові випробування снарядів малої дальності, в тому числі запуск МБР з підводного човна, що надає підстави розглядати ці акти як намагання продемонструвати невдоволення Кіма зривом переговорів. Наведені факти й подальші дії Пхеньяна ще раз доводять наміри лідерів КНДР досягти власних інтересів, не виконуючи жодних зобов'язань перед міжнародною

спільнотою. Що й було задекларовано світові протягом 2020 року, коли Пхеньян продемонстрував надзвичайний прогрес у галузі ядерних і ракетних технологій.

Від 2017 р. КНДР виготовила та випробувала три нових покоління МБР – «Хвасон-12», «Хвасон-14» і «Хвасон-15», кожна з яких здатна досягти території США від тихоокеанської військової бази Гуам до Нью-Йорка. У жовтні 2020 р. під час військового параду, присвяченого 75-річчю Трудової партії Кореї, було презентовано нову ракету, яка ще не має офіційної назви, але експерти відразу назвали її «ракета-монстр» [12]. Аналітики припускають, що ця МБР, більша за довжиною та діаметром за попередню «Хвасон-15», є двоступеневою ракетою на рідкому паливі та здатна нести кілька боєголовок або обманок, щоб заплутати системи ПРО. Джеффри Льюїс з Інституту стратегічних досліджень м. Міддлбері зазначив, що США доведеться навчитися жити з думкою, що Північна Корея здатна вразити американську територію своєю ядерною зброєю[79].

Вчені та аналітики продовжують дискутувати щодо джерел важливих ядерних і ракетних технологій. Підсумовуючи їхні висновки, можна виокремити найбільш поширені оцінки, які вказують на те, що технології ядерних матеріалів (центрифуг, конструкцій, уранової боєголовки) КНДР отримала в 1990-х роках через мережу пакистанського фізика Абдули Кадіра Хана та ноу-хау від колишніх радянських вчених. Ракетні технології та креслення до Північної Кореї також потрапили від Радянського Союзу (потім Росії) та Китаю, які експортували зброю до КНДР протягом другої половини ХХ ст. Кім Чен Ин за час свого правління здійснив більше випробувань, ніж його батько та дід разом взяті. За оцінками аналітиків, натепер КНДР може володіти 20 – 60 ядерними боєзарядами та ракетами, що здатні досягти американської території. І хоча пандемія COVID-19 дещо зменшила темпи розвитку ядерної та ракетної програм Північної Кореї, нова криза може вибухнути в будь-який момент, оскільки так і не було досягнуто згоди щодо денуклеаризації Корейського півострова. Кім Чен Ин продовжує виділяти значні кошти на розвиток науково-технічної бази країни, що називають «стратегічною спрямованістю ресурсів» задля підтримання найбільшої армії в регіоні (й четвертої за розміром у світі з понад 1,2 млн.

особового складу) та ефективності «стримувального фактора» (ядерної зброї та засобів її доправлення; також припускають значну ймовірність існування хімічної та біологічної зброї), який гарантуватиме безпеку північнокорейського лідера [321]. Отож запобігання новому загостренню стосунків на Корейському півострові є надзвичайно важливим завданням зі збереження миру, що ускладнюється багатьма чинниками. Скотт Снайдер вважає, що нову кризу може спричинити кілька обставин, серед яких він виокремлює вплив пандемії коронавірусу, погіршення економічної ситуації та вибори президента США наприкінці 2020 року [282]. Американський аналітик припускає, що керівництво Північної Кореї може розглядати пандемію коронавірусу як можливість подальшого розвитку своїх військових можливостей, не побоюючись нових санкцій, оскільки світ зайнятий проблемою боротьби з новою хворобою. Пандемія також матиме негативний вплив на і так доволі складну соціально-економічну ситуацію всередині КНДР через неврожай та повінь у першій половині 2020 р., а також карантинні обмеження в багатьох країнах, що призводить до жорсткої валютної кризи. Варто зазначити, що США закликали КНДР повернутися до діалогу, однак Кім Чен Ин вдався до посилення заходів щодо економічної самостійності. Сукупний ефект зовнішніх санкцій та внутрішніх карантинних заходів може мати катастрофічні наслідки для північнокорейського населення. Запобігаючи громадським протестам, лідер КНДР використовуватиме і механізми посилення внутрішнього контролю, і страх перед зовнішньою загрозою, тобто перед США, РК та Японією. Аналізуючи потенційний вплив результатів виборів Президента США, Снайдер робить висновок, що незалежно від результатів Північна Корея може вдатися до провокацій або довгострокового тиску, щоб отримати перевагу, поставити своє питання на перше місце в порядку денному нової адміністрації та спонукати її до поступок. Такі дії сприятимуть посиленню напруги на півострові та збільшуватимуть ризик військової ескалації.

Висновки до Розділу 3

На появу у політичних лідерів КНДР намірів щодо виготовлення ядерної зброї вплинули фактори, які є базовими для політичного реалізму: анархія, дилема безпеки та необхідність самозахисту. Варто наголосити, що зовнішні чинники утвердили ці міркування через стратегічну важливість регіону в контексті розгортання «холодної війни» та ідеологічного протистояння між США та СРСР. Саме їхня підтримка законсервувала конфлікт між двома частинами Корейського півострова, базований на бажанні лідерів південної та північної частин встановити своє домінування над усією країною, що й сьогодні залишається актуальним та є перешкодою до врегулювання проблеми розділення країни. Не менш важливою є участь двох наддержав у розвитку мирного виміру ядерних програм Північної та Південної Кореї, а також тиск з метою приєднання цих країн до ДНЯЗ, що мало запобігти отриманню ними ядерних технологій для виготовлення ядерної зброї.

Відмова РК від намірів розвивати ядерну та ракетну програми стала результатом і наполегливості Сеула, і готовності США надати позитивні гарантії безпеки південнокорейській республіці. Ситуація ж з Північною Кореєю була іншою, оскільки з розпадом СРСР Пхеньян втратив свою «ядерну парасольку», залишившись наодинці зі своїми «ворогами» – США, Південною Кореєю та навіть Японією, яка була колонізатором півострова протягом майже п'ятдесяти років.

Спроби Вашингтона досягти порозуміння з лідерами КНДР упродовж кінця ХХ ст. не принесли позитивного результату через двоїсту політику Пхеньяна: з одного боку, він брав участь у переговорах та зустрічах, укладав угоди, що мали стабілізувати ситуацію на півострові та посилити безпеку, але з іншого, продовжував розвивати ядерну програму. Такий підхід КНДР зумовив визнання ядерної проблеми Північної Кореї як серйозної загрози світові та миру в регіоні, врегулювання якої відтепер визнавалося головним пріоритетом політики США в Азії.

Загострення проблеми відбулося з виходом КНДР з ДНЯЗ та після визнання північнокорейським керівництвом наявності робіт з виготовлення ядерної зброї. За цих умов до процесу розв'язання проблеми ядерної програми Пхеньяна залучилися Південна Корея, Японія, Росія та Китай. Останні хоча й не підтримували появи нової ядерної держави в регіоні, однак потенційно могли б справити позитивний вплив на КНДР як політичні конкуренти США. Однак перебіг подальших подій показав, що ані лояльність окремих держав під час переговорів, ані надання гуманітарної допомоги або ж впровадження жорстких міжнародних санкцій не змінили неконструктивного підходу Пхеньяна. Навпаки, всі спроби США примусити КНДР виконувати зобов'язання відповідно до підписаних угод Пхеньян перетворював на виправдовування своїх дій з розвитку ядерних та ракетних технологій.

Аналізуючи політику адміністрацій президентів США протягом XXI ст. (Дж. Буша мол., Б. Обама та Д. Трамп), можна визначити такі спільні риси: категоричне заперечення ядерного статусу Північної Кореї, балансування між переговорами та санкціями для врегулювання проблеми ядерної програми Пхеньяна, відкритість до діалогу та поступок в обмін на повну та підтверджену денуклеаризацію півострова. Водночас, підходи різних президентів характеризуються відмінними рисами, як-от: за президента Дж. Буша мол. КНДР залишалася елементом «осі зла», як її визначив його попередник Б. Клінтон, та одним з «форпостів тиранії», за висловом держсекретаря К. Райс; Б. Обама реалізовував політику «стратегічного терпіння», яка передбачала продовження консультацій, доки Північна Корея не доведе свою готовність до роззброєння; Дональд Трамп дотримувався політики «максимального тиску» та прямого діалогу, яка призвела до активізації політичних контактів та зустрічей, але не сприяла припиненню ядерних і ракетних випробувань з боку КНДР.

Отож лідери КНДР послідовно залишаються прибічниками ядерного вибору, який вони доповнюють сучасними ракетними розробками відповідно до принципів «чучхе» («самозабезпеченість»), та домінування військового чинника в політичній культурі країни. Керівництво Північної Кореї поширює серед

населення думку щодо ворожості зовнішніх сил, насамперед Південної Кореї та США, їхньої готовності здійснити напад. Отже, єдиним засобом гарантувати виживання країни є володіння ядерним арсеналом та засобами його доправлення навіть в умовах суцільної економічної кризи та посиленої ізоляції, яка, на нашу думку, визначається скоріше вибором самого Пхеньяна, ніж міжнародною політикою.

Кім Чен Ин демонструє відданість національній стратегії нарощування ядерного та ракетного потенціалу як гарантії своєї внутрішньополітичної та військової могутності. Це пояснює його декларативну політику щодо нормалізації взаємин зі Сполученими Штатами Америки за часів Д. Трампа на тлі провокаційних заяв про обмежений термін дружби з США та правом проводити випробування, коли Пхеньян вважатиме за потрібне. Такого роду твердження посилюють глобальний характер загрози для безпеки, що виникає внаслідок розвитку ядерної та ракетної програми КНДР і використання її Пхеньяном як засобу шантажу під час переговорів із Вашингтоном. Аналізуючи результати зустрічей Д. Трампа та Кім Чен Ина, а також підсумки саміту між США та КНДР у Сингапурі, можна дійти висновку, що сторони керуються принципово різними завданнями та стратегічними перспективами, що визначає тривалість і складність процесу переговорів щодо закриття ядерної програми Північної Кореї і демонтажу її арсеналу. Для досягнення прогресу, на наш погляд, потрібне міжнародне визнання існування ядерної програми КНДР як глобальної проблеми безпеки, відновлення міжнародного консенсусу про те, що КНДР є незаконною ядерною державою, яка порушує міжнародні норми, а отже, продовження багатосторонніх переговорів з метою розробити вагомні стимули до денуклеаризації Північної Кореї, надання певних гарантій та невідкладної допомоги, враховуючи неврожай і наслідки пандемії COVID-19, які тільки посилюють ризик нової, але вже більш масштабної ядерної кризи.

РОЗДІЛ 4. ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИКИ США ЩОДО ІРАНСЬКОЇ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ

Виникнення ядерної програми Ісламської Республіки Іран зумовлено сумою таких чинників: геополітичне становище Ірану та можливості його потенційних супротивників; історичні події, зокрема Ісламська революція 1979 року, ірано-іракська війна 1980-1988 років, що загострили відчуття небезпеки та посилили потребу в самозахисті; а також хід розвитку процесу ядерних технологій в Ірані. Водночас, невід'ємним елементом регіональних процесів є політика США щодо безпеки на Близькому та Середньому Сході. Отож у розділі буде розглянуто особливості внутрішнього контексту ядерної програми Ірану та її міжнародний вимір, що доводить тісний взаємозв'язок зазначених чинників ядерного вибору Ірану.

4.1. Розвиток ядерної програми Ісламської Республіки Іран: внутрішні та зовнішні чинники (1957- 1989)

Оцінювати політику Ісламської Республіки Іран (ІРІ) варто крізь призму історичних та релігійних факторів, які є унікальними для кожної країни. Іран – це країна шийтського напрямку ісламу, що важливо враховувати, зважаючи на особливі несприятливі історичні умови, за яких формувалася шийтська течія ісламу. Адже після розділу ісламу на дві течії шийти опинилися в меншості порівняно зі сунітами, і тому впродовж багатьох століть зазнавали переслідувань [36, с. 88]. З цього і випливає певна недовіра, яку підкріпили подальші історичні чинники, а також комплекс лідера, який притаманний Іранові.

Олександр Чебан зазначає у своїй дисертації, що Іран критикує міжнародну систему, вказуючи на її несправедливість, засуджуючи подвійні стандарти, що їх застосовує ООН та інші міжнародні організації. Іран сприймають як носія революційного ісламу, що підтримує радикальні ісламські рухи на всьому Близькому Сході. Поряд із цим, іранські лідери вірять у те, що доля «умми» (ісламської спільноти) залежить від спроможності Ірану

трансформуватися у світову державу, яка здатна захистити та просувати інтереси цієї спільноти [72, 115].

Інтерес до Ірану з боку США та ЄС зумовлено тим, що він розташований у регіоні Перської затоки та посідає друге місце після Саудівської Аравії за обсягом запасів нафти і друге – за обсягом запасів природного газу після Росії. Факт наявності значних ресурсів на території Ірану викликає нерозуміння такого сильного прагнення розвивати мирну ядерну енергетику, адже копалини урану в державі можна вважати доволі помірними, хоча у 2015 р. Іран заявив, що виявив високі запаси урану і незабаром розпочне його видобуток [171].

У той же час володіння значними запасами вуглеводнів підкріплює наявні в Тегерана амбіції, серед яких намір встановити своє лідерство в регіоні, що нерідко екстраполюється у воєнну площину. Головна боротьба за регіональну першість відбувається між Іраном та Саудівською Аравією, яка поряд з Ізраїлем є головним партнером та союзником Сполучених Штатів. За таких умов лідери ІРІ вирішили, що ядерна зброя може стати найбільш дієвим способом отримати та закріпити статус домінуючої регіональної сили. Нижче буде розглянуто підходи Ірану до ядерної програми, а також позицію міжнародної спільноти з цього приводу.

Саудівська Аравія є однією з найпотужніших держав регіону, що визначається її економічними, військовими та релігійними параметрами. Розташування на її території найбільших мусульманських святинь надає Ер-Ряду вагомі підстави претендувати на статус лідера ісламського світу. Військова співпраця зі Сполученими Штатами слугує певною мірою гарантією отримання військової підтримки в разі прямої воєнної конфронтації в регіоні [72, с. 134].

Доцільно зазначити, що Саудівську Аравію вважають одним із головних джерел фінансування ядерної програми Пакистану, а саудівські спеціалісти брали участь у численних експериментальних роботах з ураном і працювали в міжнародних проєктах з Пакистаном, а також з країнами Європи та Африки. Аналітики вказують, що Саудівська Аравія є однією з країн, що мають потенціал та стимули до оволодіння ядерною зброєю. Найбільш вагомим чинником

ядерного вибору вважають підтвердження наявності ядерної зброї в Ірану. Поліна Сіновець наголошує, що такий розвиток подій призведе до того, що регіон Близького Сходу порине в ще більш напружену атмосферу, оскільки Ізраїль не стоятиме осторонь [62, с. 162].

Говорячи про Ізраїль, який вже має ядерну зброю, не можна порівнювати його з іншими країнами через унікальні особливості історичного минулого, географічні характеристики країни та специфіку взаємин зі Сполученими Штатами. Ізраїль володіє ядерною зброєю з 1967 року, що є певним фактором провокації для Ірану, особливо після Ісламської революції 1979 року, коли Тегеран почав використовувати відверто ворожу риторику щодо США й Ізраїлю. На відміну від Іранської, Ізраїльська ядерна програма має менш дестабілізаційний вплив на режим нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки Тель-Авів не афішує її існування та не погрожує використати її. Іран що поки не виготовив ядерної зброї, однак аналітики й учені вважають цю державу однією з найактуальніших нових загроз режимові ДНЯЗ та його перспективам [62, с. 159]. Американський вчений А. Коен наводить такий цікавий і загрозливий чинник ядерної політики Ізраїлю – заяву, що ця країна не є першою, що принесла ядерну зброю на Близький Схід, але і не буде другою [108, с. 346]. Це можна трактувати, як загрозу відходу від політики «ядерної непрозорості», якщо на Близькому Сході виникне ще одна ядерна країна [62, с. 191]. Саме тому появу ядерної зброї в Ірані розглядають як загрозу не лише для Ізраїлю, а й для режиму нерозповсюдження ядерної зброї загалом.

Оскільки до 1979 року Іран вважали одним із головних союзників США в регіоні, допомогу Тегеранові в розвитку мирної ядерної програми трактували як одне з необхідних завдань порядку денного політики Вашингтона. Цивільна ядерна програма Ірану розпочалася в 1957 році за часів шаха Мохаммеда Реза Шаха Пехлеві та за підтримки США в рамках програми «Атом заради миру». Відповідно до двосторонньої угоди США надали Іранові в листопаді 1967 р. дослідницький ядерний реактор, який було розміщено в ядерному центрі Тегеранського університету. Того ж року США доставили до Ірану близько 5 кг

збагаченого урану та 112 г плутонію для дослідницьких завдань [194, с. 7]. На той момент рівень збагаченого урану в реакторі був 93%, що демонструє рівень довіри країні з боку США, і лише з часом збагачення зменшили до 20 відсотків [66, с. 181]. Але Іран вже тоді почав пошуки варіантів доступу до повного ядерного паливного циклу, що не сподобалося США, оскільки це суперечило положенням ДНЯЗ, який Іран підписав 1968 року та ратифікував у 1970 [202, с. 50].

Регіональна ситуація сприяла іранській державі, і Сполучені Штати Америки продовжили співпрацю з нею, надіславши ще один дослідницький реактор потужністю 5 МВт [195, с. 85]. Важливою подією в розвитку ядерної програми Ірану є створення в 1974 р. Організації атомної енергії Ірану. Крім того, Тегеран розширив контакти з іншими державами: у 1974 р. Іран закупив 4 атомних реактори 2 у Франції та 2 у ФРН [289, с. 105]; з 1978 р. розпочалася взаємодія з Аргентиною [213, с. 2]; у 1975 р. за участі ФРН стартувало будівництво двох потужних енергоблоків у Бушері. На момент революції один енергоблок було збудовано на 80%, а другий – на 65-70% [66, с. 186]. Після революції будівництво призупинилося, адже Німеччина приєдналася до санкцій США.

Ісламська революція 1979 року кардинально змінила взаємини Тегерана з Вашингтоном через антиамериканські гасла, під якими вона відбувалася, захоплення заручників у посольстві США та встановлення домінування релігійного чинника в політиці Ірану [3, с. 283]. Реакцією США було розірвання дипломатичних відносин – ситуація, що триває і до сьогодні.

М. Ейзенштад зазначає, що витоки ісламської революції можна простежити ще задовго до всіх подій, коли у 1963 р. Шах ініціював «Білу революцію» та низку реформ, спрямованих на модернізацію та різке зближення із Заходом. Хоча ці реформи привели до швидкого економічного зростання, вони також сприяли збільшенню соціальної напруги, враховуючи, що західні звички суперечили традиціям та релігії іранського суспільства [121, с. 2].

Зміни політичного курсу постреволуційного Ірану та проголошення головною метою зовнішньої політики розповсюдження ісламської революції викликали серйозну стурбованість інших країн регіону, особливо тих, в яких багато людей сповідувало шиїтський напрям ісламу. Найгострішою була реакція з боку Саддама Хусейна, який був сунітом, а в Іраку більшість населення становлять шиїти, отож він побачив пряму загрозу для власного правління [259, 115]. І хоча після ірано-іракської війни 1980-1988 рр. політика нового уряду дещо змінилася, основним завданням було проголошено відродження шиїзму, свобода всіх мучеників-шиїтів у світі. Така доктрина та міжнародна ізоляція, в якій опинився Іран після війни з Іраком, мали суттєвий вплив на подальший розвиток Ісламської Республіки та її безпекову доктрину.

Для Ірану ця війна стала випробуванням та переосмисленням цінностей. Ембарго на зброю значно обмежило можливості Ірану підтримувати свій військовий потенціал. А той факт, що не було ніякої міжнародної реакції на використання Іраком хімічної зброї проти Ірану, посилив відчуття ізоляції країни, потребу в самозахисті, оскільки значно зросла недовіра до міжнародних угод та міжнародних організацій. Яскравий приклад недовіри до угод – це порушення Алжирської угоди, яку було підписано 6 березня 1975 року в Алжирі між Іраном та Іраком. Вона передбачала врегулювання територіальних суперечок між цими двома країнами: встановлювала державний кордон, зобов'язувала сторони припинити взаємну підривно діяльність. Угоду Ірак розірвав в односторонньому порядку в 1980 році напередодні ірано-іракської війни [111, с. 3]. Іншим прикладом є безкарність застосування Іраком ЗМУ на тлі засудження дій Ірану під час війни. Нарешті, у Директиві про національну безпеку 1989 р. США підтвердили свої стратегічні інтереси в регіоні Перської затоки, які представлятимуть Саудівська Аравія та Ірак [217, с. 72].

Якщо розглядати факт використання хімічної зброї, постає питання: чи знала міжнародна спільнота про такі наміри? Аналізуючи наявну інформацію, виявляємо кілька цікавих фактів, які свідчать, що наміри Іраку були відомі [217, с. 31]. 28 грудня 1983 р. Саддам Хусейн проголосив, що він готовий

застосовувати нову зброю проти будь-якої майбутньої іранської агресії, але не вказував, яку саме зброю він має на увазі. У «Washington Post» писали, що іракський дипломат у Копенгагені задалегідь попросив прощення і розуміння у всього світу за використання тієї зброї, яку, за його словами, було призначено для знищення сотень тисяч військових. Тоді природа зброї не розголошувалася, але було зазначено, що її не було заборонено міжнародними конвенціями про озброєння [128, с. 89]. Зараз уже відомо, що то була хімічна зброя, а саме іприт, зарин та ін. Хоча й існували чутки, що Іран також застосував хімічну зброю проти Іраку, але доказів цього немає.

Можемо констатувати, що ірано-іракська війна здійснила суттєвий вплив на світогляд Тегерана, зокрема сприяла формуванню поглядів керівництва країни на стримування й стратегічну стабільність у регіоні. Головні елементи політики цієї держави в післявоєнний період визначено так: по-перше, протистояння міжнародній ізоляції, а по-друге, запровадження незалежного агресивного стримування [254, с. 117]. Зокрема, в ідею агресивного стримування чітко вписувалось рішення іранського режиму поновити розвиток ядерної енергетики в державі.

ІРІ розпочала власну ядерну програму в 1985 році, у розпал ірано-іракської війни, хоча спочатку Іран стверджував, що релігійні настанови перешкоджали йому розвивати ЗМЗ [124]. Проте аналіз ухвалених рішень і подій у країні показує, що в період загрози чи впевненості в майбутній загрозі лідери заплющують очі на будь-які релігійні постулати, адже на перший план постає збереження країни, релігії та репутації в регіоні. Наприклад, під час ірано-іракської війни аятола Хомейні вважав, що використання хімічної зброї заборонено ісламом і засуджував будь-яку ЗМЗ, але змінив свою думку в другій половині 80-х рр. ХХ ст. на тлі побоювань, що Ірак готується застосувати хімічну зброю проти іранських міст [122, с. 1].

Іран почав докладати активних зусиль щодо відновлення своєї ядерної програми в 1990-х рр. Новим партнером стає Росія, з якою підписують низку угод про співпрацю у сфері мирного використання атомної енергії та завершення

будівництва першого енергоблоку в Бушері. Оскільки реактори було пошкоджено в результаті бомбардувань іракською авіацією, Іран не міг власними силами продовжити реалізацію цього проєкту [66, с. 151].

Крім того, активним партнером Ірану щодо розвитку ядерної енергетики став Китай, який надав допомогу в створенні дослідницького центру з реактором на важкій воді в Ісфахані [154, с. 180]. Як відомо, реактори на важкій воді потрібні саме, щоб отримати матеріали для виробництва ядерної зброї. Отже, відкриття реакторів в Ісфахані та Ераку можна вважати новим рівнем ядерної програми Ірану, яка поступово відходить від свого мирного спрямування. Додатковим аргументом для цієї тези є інформація, що Іран таємно купував деталі й технології в А. К. Хана, так званого «батька пакистанської атомної бомби», якого звинувачують у постачанні ядерних матеріалів і технологій до Лівії та Північної Кореї [237, с. 251].

У 1997 р. Іран приєднався до Конвенції про заборону розроблення, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (КЗХО) [110]. Ще до цього приєднання Іран в односторонньому порядку знищив свою зброю, тому сторони Організації із заборони хімічної зброї (ОЗХО) тримають інформацію про хімічну зброю Ірану в секреті [124, с. 1]. Рішення позбутися хімічної зброї було зумовлено насамперед ліквідацією іракської програми з хімічної зброї після війни в Перській затоці в 1991 році. Іран зробив два висновки з цього: по-перше, хімічна зброя не є надійним фактором стримування; по-друге, арсенал суперника було знищено, отож використати хімічну зброю проти Ірану Ірак уже не міг. Навіть після приєднання Ірану до КЗХО уряд США підозрював, що Іран все-таки зберіг можливість виробляти хімічну зброю.

У 1990-х роках міжнародне співтовариство утвердилося в підозрах, що Іран має наміри розробляти ядерну зброю. З'явилися припущення, що Іран може отримати допомогу й технології від таких країн, як Росія, Пакистан та Північна Корея. Тому в 1994 р. адміністрація президента Білла Клінтона ухвалила доктрину подвійного стримування двох основних суперників США на

Близькому Сході – Іраку та Ірану. Разом з тим, Б. Клінтон говорив про готовність до діалогу та відновлення взаємин за умови лібералізації іранського режиму та відмови від розроблення ЗМЗ, враховуючи потугу Ірану як регіональної держави. Однак сторони так і не досягли домовленості через суперечливі та навіть контрверсійні завдання зовнішньої політики в регіоні, що призвело до посилення санкцій проти Ірану.

4.2. Політика Сполучених Штатів Америки щодо Іранської ядерної програми в контексті регіональних та глобальних викликів

З початку XXI століття іранська ядерна програма як загроза для міжнародної безпеки вийшла на новий рівень. Еволюцію розвитку ядерної програми Ірану, а також реакцію та конкретні дії міжнародної спільноти щодо політики Ірану можна умовно поділити на 5 етапів.

Перший етап датуємо 2003-2005 рр. Саме у 2003 році було виявлено іранську ядерну діяльність, а у 2005 р. Рада Безпеки почала ухвалювати резолюції щодо іранської ядерної програми, крім того, у 2005 р. під час президентських виборів в Ірані перемогу здобув М. Ахмадінежад, який змінив курс політики на більш радикальний, що ускладнило подальші переговори з Іраном.

Другий етап охоплює період з 2005 до 2010 рр., коли переговори з Іраном мали більш-менш стабільний характер, але не дали ніяких значних результатів. Основними учасниками переговорів були постійні члени Ради Безпеки ООН плюс Німеччина (P5+1).

Третій етап тривав протягом 2010-2015 рр., коли міжнародне співтовариство запровадило всебічні санкції проти Ірану. Цей етап санкцій став новим випробуванням для іранської економіки, що перебувала в скрутному становищі через попередні роки ембарго. Але й вони дали свій результат: переговори про Спільний план дій закінчились підписанням ядерної угоди, а саме Спільного всеосяжного плану дій (СВПД).

Четвертий етап охоплює 2015-2018 роки, коли СВПД набув чинності, а потім внаслідок виходу США з договору почався процес відходу від зобов'язань.

І нарешті, п'ятий етап – 2018-2020 рр. – період, коли ЄС намагався врятувати СВПД, що супроводжувалося дедалі більшим дипломатичним тиском на Іран, а також і радикальними заявами Ірану. Закінчується цей етап виборами в США, в результаті яких перемогу здобув демократ Джо Байден, послідовник політики Барака Обами, за час президентства якого і було підписано СВПД. Аналізуючи передвиборчі виступи Джо Байдена, можна припустити, що відновлювання договору з Іраном чи підписання нового виглядає як досить реалістичний сценарій. Певний інтерес до такого розвитку подій демонструє й Іран, який згідно з виваженою стратегічною культурою не вчиняє поквапливих дій, наприклад, на відміну від КНДР, не поспішає виходити з ДНЯЗ, а навпаки, заявляє про можливість повернення до діалогу.

Дослідження попередніх періодів розвитку ядерної програми Ірану показало, що США мають значний вплив на процеси та події навколо Ісламської Республіки. Разом з тим, для комплексного аналізу досліджуваної проблематики потрібно враховувати чинник ЄС та Росії, які є важливими партнерами Ірану та впливають на перебіг подій у регіоні.

Протягом наведених вище п'яти етапів еволюції іранської ядерної програми в США змінилося три президенти, дії яких мали свій особливий вплив на ядерну політику Ірану. Цікаво, що за весь цей час фактичним лідером Ірану залишався аятола Алі Хаменеї, хоча президентами ІРІв цей період були Мохаммед Хатамі, Махмуд Ахмадінежад і Хасан Рухані, які мали спільні та особливі риси щодо ядерної програми та стосунків із США.

У 2002 році окремі лідери іранської опозиції надали світовій спільноті інформацію про успіхи Ірану в розробленні програми ядерної зброї [175]. У 2003 році МАГАТЕ здійснило додаткові перевірки, під час яких виявило несанкціонований інтенсивний процес створення інфраструктури повного ядерного циклу. Також стало відомо про спорудження заводу на важкій воді в

Ераці. Незабаром Іран повідомив, що планує відновити збагачення в Ісфахані, яке також відбувалося на важкій воді [62, с. 162].

Після цього адміністрація Джорджа Буша мол. включила Іран разом з Іраком та Північною Кореєю до так званої «осі зла» [312]. Це означало, що Іран зарахували до трійки найнебезпечніших супротивників США. Для Сполучених Штатів Америки початок 2000-х був складним: це був час шоку після терактів 9 вересня 2001 р., початку антитерористичних кампаній в Афганістані й Іраку та дедалі більшого занепокоєння з приводу іранської та північнокорейської ядерних програм. Можливо, з цих причин адміністрація Дж. Буша розглядала Іран як загрозу більшу, ніж це на той час було насправді.

Іран постійно наполягає на тому, що його ядерна програма має винятково мирний характер і що він не порушує ДНЯЗ. З одного боку, це й справді так, адже Іран діє згідно зі ст. 4 ДНЯЗ, яка дозволяє «досліджувати, виробляти та використовувати ядерну енергію з мирною метою без дискримінації» [22, с. 96]. Також за умовами ДНЯЗ Іран зберігає за собою право відмовитися від участі в Договорі, але стверджує, що якби він переслідував мету розробляти ядерну зброю, то вийшов би з Договору (як це зробила Північна Корея у 2003 році). Проблемним моментом для ДНЯЗ є те, що Іран почав діяти секретно і не розміщував об'єкти під гарантії МАГАТЕ, зокрема заводу в Ераці та збагачувального заводу в Натанці, про які дізналися 2003 р. та 2006 р. відповідно.

Вчені зазначають, що за часів президентства політика-реформатора Мохаммеда Хатамі існувала унікальна можливість досягти ядерної угоди з Іраном. Цей лідер представляв іранські політичні сили, які були зацікавлені в добрих стосунках із Заходом та вільній торгівлі з іншими країнами. Президент Хатамі у своїх виступах проголошував ідею діалогу між західною та східною цивілізаціями [233, с.15]. Також у 2003 р. Тегеран спостерігав за знищенням режиму Саддама Хусейна в Іраку, після чого іранські лідери висловили зацікавленість у покращенні взаємин зі США, щоб уникнути долі Іраку. На думку більшості аналітиків, через такі ж обставини, тобто побоюючись іракського сценарію, лівійський лідер Муаммар Каддафі добровільно закрив

програму з виготовлення ЗМЗ [261], хоча самі лівійці не погоджувалися з такими твердженнями [101]. Схоже, іранські лідери також були занепокоєні і, щоб уникнути нападу США, змінили тактику ядерної політики. Однак дослідники припускають, що стратегічна мета цієї політики могла залишатися незмінною[294].

У 2003 році Іран уклав з МАГАТЕ Додатковий протокол до ДНЯЗ [173]. Хоча Додатковий протокол не є обов'язковим для підписання, він відіграє значну роль, адже завдяки йому розширюються повноваження МАГАТЕ щодо інспекції певних об'єктів, пов'язаних з ядерною енергетикою, та отриманням інформації від держав-членів, внаслідок чого збільшується здатність Агентства розслідувати незадекларовані ядерні об'єкти та діяльність держав. Іран так і не ратифікував Додатковий протокол [236], але наступного року в рамках Паризьких домовленостей добровільно призупинив збагачення урану і таким чином зняв чергову стурбованість щодо своєї ядерної діяльності [176]. У період з 2003 до 2005 року Іран тримав замороженими свої найчутливіші види ядерної діяльності і в той же час намагався досягти ядерної угоди з США. За словами експертів США Джона Керрі, у 2003 році Іран скерував до Білого дому повідомлення, в якому підтверджував готовність обмежити ядерну програму і навіть визнати Ізраїль та припинити підтримку воєнізованих угруповань у Сирії, Лівані та Іраку [185]. Починаючи з 2001 року, між Афганістаном та Іраном існувала навіть обмежена співпраця [254].

Однак США не використали цієї ситуації для обмеження іранської ядерної діяльності. Як згодом адміністрація Д. Трампа, президент Дж. Буш мол. очікував, що Іран повністю ліквідує свою ядерну діяльність зі збагачення урану. Можливо, на той момент США вважали Іран слабким і вирішили вимагати максимальних поступок. Однак Тегеран наполягав на своєму праві збагачувати уран принаймні на обмеженій кількості центрифуг. Можемо припустити, що для Ірану збереження здатності збагачувати уран було питанням національного престижу, а не ядерної зброї. Насправді на той час в Ірані було лише 164 примітивні центрифуги[185], і на такій невеликій кількості знадобилося би багато років, щоб

збагатити достатньо урану для виготовлення однієї ядерної бомби. Адміністрація Дж. Буша втратила унікальну можливість зупинити збагачення урану на тій межі, яка дозволила б Іранові просто продовжувати дослідницьку діяльність і вважати себе сучасною країною з передовими технологіями, але не надала б Тегерану жодної практичної можливості піти ядерним шляхом. Жорстку позицію США було зумовлено антитерористичними настроями, що ускладнювало будь-які переговори. Для порівняння, десять років потому, під час переговорів щодо ядерної угоди з Іраном адміністрація Б. Обама мала погодитися на зберігання в Ірані вже тисячі центрифуг.

Безкомпромісна політика адміністрації Дж. Буша щодо Ірану значно вплинула на політичну ситуацію в цій країні. Позиції поміркованих політиків з так званого реформаторського табору в Ірані суттєво послабшали, оскільки Мухаммед Хатамі не зміг остаточно налагодити добрі взаємини із західними країнами та покращити стан іранської економіки. Дедалі більший скептицизм щодо США в Ірані призвів до підвищення популярності жорстких консервативних політиків, які підтримували конфронтацію із Заходом та мілітаризацію економіки. Верховний лідер Ірану аятола Хаменеї, який протягом більш ніж 30 років свого правління маневрував між різними таборами іранських політиків, вирішив підтримати жорсткі сили в 2005 році [311]. З цього часу Іран припинив спроби та бажання вести переговори зі США.

Початок другого етапу пов'язаний зі зміною політичної влади в Ірані, коли Хатамі поступився правоконсервативному Ахмадінеджаду. Іран відразу пригальмувати виконання Додаткового протоколу до ДНЯЗ, так і не ратифікувавши його, та повернувся до збагачення урану й розпочав виробництво нових центрифуг [300]. Врешті-решт за кілька років Іран наблизився до ядерного порогу [311].

Адміністрація Дж. Буша мол. намагалася зупинити ядерну програму Ірану посиленням економічним тиском. Протягом 2006-2009 рр. Вашингтон переконав окремі нафтові компанії із Західної Європи припинити продаж необхідного обладнання Іранові. Однак адміністрація Дж. Буша не змогла зробити те саме з

компаніями зі Східної Європи (особливо з Румунії, Угорщини та Білорусі) та Далекого Сходу [190].

2007 року розвідувальна служба США оприлюднила звіт, в якому було зазначено, що Іран припинив роботу над проєктуванням ядерної бомби у 2003 р. й від того часу не намагався виготовити ядерну зброю. Іран зосередив свою ядерну діяльність на накопиченні збагаченого урану та плутонію, які можна буде використати для виробництва ядерної бомби. Однак незрозуміло, чи Іран насправді хотів створити ядерну бомбу після 2003 р., чи він просто розробляв технології збагачення, щоб підвищити свій національний престиж та відвернути увагу громадськості від економічних проблем. Можливо, президент жорсткої лінії Махмуд Ахмадінежад зі своїми прихильниками дійсно хотіли отримати ядерну зброю і тому обрали конфронтаційний підхід до стосунків із Заходом. Водночас в складній іранській політичній структурі було багато впливових діячів, які виступали проти виготовлення ядерної зброї.

Також існували спекуляції щодо можливої військової кампанії проти Ірану [271], і згодом президент Буш у своїх мемуарах підтвердив, що його адміністрація вивчала варіанти нападу на Іран [135]. Однак чиновники у Вашингтоні нарешті зрозуміли, що третя війна одночасно з кампаніями в Іраку та Афганістані коштуватиме США занадто дорого. Крім того, гіпотетична війна з Іраном була б набагато складнішою, ніж війни в Іраку та Афганістані, оскільки Іран мав значно сильнішу армію. Також було б практично неможливо знищити іранську ядерну інфраструктуру, оскільки більшість ядерних установок було заховано під землею в горах [116]. Наземна військова операція в Ірані також була б надзвичайно проблематичною через складні кліматичні умови, нерівний гірський рельєф країни. Нарешті, під час потенційної війни Іран міг дестабілізувати весь регіон Близького Сходу, використовуючи свій вплив на представників шіїтського населення в Саудівській Аравії, Бахреїні, Іраку, Об'єднаних Арабських Еміратах та інших країнах [216].

Сукупність цих факторів визначила відмову Вашингтона від збройного розв'язання проблеми на користь економічного тиску. Однак на відміну від

попередніх років, санкції не принесли бажаного результату, оскільки багато інших країн не підтримали їх. Рада Безпеки ООН та МАГАТЕ ухвалили кілька резолюцій, які засуджували іранську ядерну діяльність та забороняли постачання чутливих ядерних і ракетних технологій в Іран [151].

Ще одна подія мала значний вплив на Іран у 2006 році. Йдеться про комп'ютерний вірус для виведення з ладу іранських ядерних установок, розроблений спільно американськими й ізраїльськими вченими, пізніше відомий як «Stuxnet». Вперше його було запущено на іранські ядерні установки у 2006 році, хоча до 2010 року не було виявлено. «Stuxnet» спричинив широкі пошкодження збагачувальних центрифуг та іншого чутливого обладнання. Це також спричинило серйозні несправності промислових комп'ютерів в Індії та Індонезії, які, очевидно, зазнали випадкового зараження. Цей інцидент вважають першим запуском комп'ютерного вірусу однією країною проти іншої, тактикою, яку зараз широко засуджують. Але США не коментують цього випадку [291].

Отже, політика адміністрації Буша щодо Ірану загалом була не дуже ефективною. Хоча початок війни в Іраку мав певний позитивний ефект для нерозповсюдження, оскільки Лівія та Іран обмежили свої ядерні програми через страх бути наступними. Однак подальші результати політики Буша щодо Ірану не були успішними. Можливо, адміністрація Буша очікувала від Ірану таких самих поступок, як і від Лівії, яка повністю демонтувала усі об'єкти програми ЗМЗ і відкрила доступ міжнародним структурам до них. Але можемо констатувати, що президент Дж. Буш прорахувався щодо іранського режиму, який був сильнішим і стійкішим за лівійський. У 2003 - 2005 роках Іран був готовий піти на поступки, але він наполягав на своєму праві зберігати принаймні обмежені можливості збагачення урану з дослідницькою метою, як це проголошували офіційно. Малоуспішною була й політика другої адміністрації Дж. Буша мол. щодо Ірану. Так само невдалими були мирні переговори з Іраном у форматі P5+1 протягом 2005 - 2012 рр.. Попри посилення економічного тиску з боку США, який, проте, не підтримали європейські країни, Іран продовжував нарощувати можливості збагачення урану та розробляти ракетні технології.

Наступний президент США Барак Обама наслідував іранську політику свого попередника. Хоча Б. Обама остаточно відмовився від будь-яких планів розпочинати війну проти Ірану, переговори знову не давали вагомих результатів. Отже, адміністрація Обами продовжила політику економічних санкцій, водночас наполегливо закликаючи Тегеран до конструктивного діалогу. Однак Іран продовжував виробляти все більше збагаченого урану, випробовувати ракети та відмовлятися від будь-яких міжнародних пропозицій, щоб він обмежив свою ядерну діяльність та довів її мирний характер. Наприклад, у 2006 р. Іран відхилив російську пропозицію збагачувати іранський уран на російській території, вперше погрожуючи покинути ДНЯЗ [168].

Міжнародне співтовариство остаточно визнало, що ядерна та ракетна програми Ірану можуть становити реальну небезпеку. Як результат, у 2010 р. Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 1929, яка вводила міжнародні економічні санкції проти Ірану [245]. Однак ці економічні санкції були досить м'якими, оскільки Китай та Росія традиційно підтримували Іран [274, с. 67]. Проте великим успіхом можна вважати вже те, що Китай і Росія не наклали вето на Резолюцію РБ ООН 1929 і схвалили принаймні обмежені санкції проти Ірану. Так, у 2009 р. Росія зі свого боку припинила співпрацю з Іраном у галузі космічних та ракетних технологій [318]. Також адміністрації Б. Обами вдалося переконати російського президента Д. Медведєва не продавати ракетні системи С-300 Іранові у 2010 році [192]. З 2012 р. США за підтримки європейських країн розширили перелік санкцій, доповнивши їх жорстким нафтовим ембарго, що серйозно зашкодило іранській економіці [189].

Варто наголосити, що окремі оцінки впливу санкцій на іранську економіку були скептичними [127]. Разом з тим, аналітики відзначають деякі позитивні результати політики стратегічного терпіння адміністрації Б. Обами, що виявили себе через кілька років. Додамо, що свою позитивну роль у цьому відіграли також певні особливості іранської стратегічної культури. Адже іранський народ був готовий захистити свою незалежність, якщо це необхідно, але, очевидно, він не був готовий «істи траву і листя» заради виробництва ядерної зброї, як на це

був готовий Пакистан, згідно із заявою прем'єр-міністра Зульфікара Алі Бхутто в 1965 році [221]. Також Іран не був готовий виживати в умовах повної ізоляції, як це зробила Північна Корея.

4.3. Міжнародні зусилля із закриття ядерної програми Ірану та політика США за президентства Д. Трампа

У 2013 році закінчився другий президентський термін радикального за своїми настроями та заявами президента Махмуда Ахмадінежада. Очікувалося, що у 2013 році новим президентом стане більш лояльний до Верховного керівника кандидат [167]. Однак на виборах переміг поміркований політик Хасан Рухані, головним передвиборчим лозунгом якого був діалог із заходом щодо іранської ядерної програми. Тому можна констатувати, що економічний тиск на Іран справив позитивний ефект на зміну політичної влади. Варто нагадати, що перші зрушення було спостережено ще після переобрання Махмуда Ахмадінежада у 2009 р., коли багато громадян протестували проти цього, оскільки були невдоволені неефективною економічною політикою та посиленням ізоляції Ірану. Отож якби на виборах у 2013 році переміг черговий жорсткий політик, соціальні заворушення могли б стати значно масштабнішими, що певним чином і зумовило проведення чесних виборів у країні.

Новий президент Хасан Рухані був досить лояльним до Верховного лідера і не хотів кардинально змінювати політичну систему Ірану. Але він розумів необхідність зміни економічної політики, що передбачало нормалізацію взаємин із США та країнами ЄС, зняття економічних санкцій та розвиток вільної ринкової економіки. Навіть Верховний керівник визнавав нагальну потребу для країни нової економічної політики, більш раціональної та національно орієнтованої, а не конфронтаційної, яка шкодила національним інтересам Ірану. Аятола Хаменеї зрозумів, що якщо не домогтися послаблення міжнародних санкцій, то це призведе до подальшого погіршення соціально-економічної ситуації, зниження престижу влади й, можливо, до соціального вибуху. Тому, очевидно, аятола

Хаменеї дав згоду президентові Рухані та його команді розпочати переговори із Заходом [270].

За підсумками зустрічі в Женеві у листопаді 2013 р. сторони досягли згоди щодо Спільного плану дій – компромісної домовленості між Іраном та країнами P5+1, за якою Тегеран погодився на такі умови:

- припинити збагачення урану вище ніж 5% та ліквідувати всі свої запаси урану, збагаченого до 20% (другу половину Іран зобов'язався перевести у форму оксиду урану, який не придатний для подальшого збагачення й використання з воєнною метою)[156];
- заморозити виробництво нових центрифуг зі збагачення урану і кількості запасів збагаченого урану;
- тимчасово призупинити будівництво Еракського реактора, на якому можна виробляти збройний плутоній;
- надавати інспекторам МАГАТЕ широкий доступ на іранські ядерні об'єкти[198, с. 23].

В обмін P5+1 погодилися частково послабити режим санкцій (приблизно на суму 7 млрд. дол. США) і визнали право Ірану на збагачення урану, що залишалось для Ірану принципово важливим пунктом угоди із західними країнами.

СПД була проміжною угодою – платформною, на якій було розроблено Спільний комплексний план дій (СВПД), укладений у липні 2015 року. Підписання СВПД є одним з найбільших досягнень президента Барака Обами, хоча його наступник президент Д. Трамп ставив під сумнів це досягнення. Угоду було укладено на 15 років. Відповідно до неї Іран погодився ліквідувати свої запаси середньозбагаченого урану, скоротити запаси низькозбагаченого урану на 98% і зменшити приблизно на дві третини кількість своїх газових центрифуг протягом 13 років. Іран зобов'язувався збагачувати уран лише до 3,67%, не будувати жодних нових важководних реакторів. Для моніторингу та перевірки

дотримання Іраном угоди МАГАТЕ діставала регулярний доступ до всіх іранських ядерних об'єктів[179].

Досягнення ядерної угоди з Іраном мало низку позитивних наслідків. Передусім, вперше після Ісламської революції 1979 р. та захоплення американських дипломатів у Тегерані президенти Рухані та Обама провели телефонну розмову [201], і вже цей факт був великим історичним досягненням. Крім того, до підписання СВПД питання іранської ядерної програми залишалося невирішеним протягом десятиліть, і було важко повірити, що цю проблему можна буде врегулювати, враховуючи неконтактність та безкомпромісність іранської сторони. Позитивним моментом досягнутої домовленості став також той факт, що Іран відразу почав виконувати умови договору, зокрема, інспектори МАГАТЕ отримали доступ до всіх ядерних установок в Ірані [293]. У своїх звітах МАГАТЕ підтвердила, що Іран виконує умови договору і немає ознак подальшої діяльності з вироблення ядерної зброї [161].

З другого боку, позитивний вплив підписання СВПД був досить обмеженим. По-перше, США та Іран і далі не довіряли один одному. Іранська сторона завжди наголошувала, що буде готова співпрацювати із західними країнами лише з ядерних питань, але ця співпраця не буде стосуватися регіональних проблем чи питань іранської космічної та ракетної промисловості [295], яка продовжувала розвиватися після підписання СВПД без будь-яких обмежень [130]. Крім того, Іран і далі надавав підтримку своїм союзникам в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені, яких вважали супротивниками США [180]. Як і попереджали окремі аналітики, Іран використовував гроші, отримані після скасування економічних санкцій та відкриття заморожених рахунків у міжнародних банках. Така ситуація викликала критику угоди, оскільки вона зобов'язала США зняти санкції з Ірану, хоча режим у Тегерані продовжував мати антиамериканський характер [102].

Отож названі чинники політики Ірану на тлі незадоволення регіональних союзників США (насамперед, Ізраїлю, Саудівської Аравії), обмеженості СВПД для стримування регіональних амбіцій Ірану, а також його категоричності щодо

розвитку ракетної програми – все це в сукупності посилювало позиції тих представників американського політичного істеблішменту, які виступали проти підписання Плану з Іраном. Обрання президентом США Д. Трампа з його гаслом «Америка понад усе» призвело до виходу Сполучених Штатів з договору та посилення санкцій проти Ірану, що було потрактовано як захист інтересів Вашингтона та його союзників в регіоні [164]. Ще більше американсько-іранські взаємини ускладнились через удари по саудівських нафтових об'єктах, Сполучені Штати сприйняли це як «акт війни» і звинуватили Іран, хоча Тегеран заперечив будь-яку свою роль у терактах, які вразили два найважливіші нафтові об'єкти королівства [265].

Політика Д. Трампа з відновлення санкцій, особливо щодо енергетичного, судноплавного та фінансового секторів, припинила надходження іноземних інвестицій та на 90% скоротила експорт нафти, що є найважливішим джерелом доходу для Ірану. Президент ІРІ заявив, що санкції США коштували Іранові 200 мільярдів доларів втрачених іноземних доходів та інвестицій за останні два роки. «Іран заробив би 200 мільярдів доларів надлишку доходу ..., якби країну не було втягнуто в економічну війну», – заявив Хасан Рухані [160]. Після реалізації угоди економіка Ірану відновилася, а ВВП зріс на 12,3%, – повідомляє Центральний банк Ірану. Але значна частина цього зростання була пов'язана з нафтовою та газовою промисловістю, адже відновлення в інших секторах було не таким значним, як сподівався Іран. За даними Міжнародного валютного фонду, ВВП Ірану скоротився на 4,8% у 2018 році, рівень безробіття зріс з 14,5% у 2018 році до 16,8% у 2019 році [278]. Дональд Трамп не зміг переконати європейських союзників приєднатися до санкцій США [304], але навіть односторонні санкції США знов суттєво обмежили іранську економіку [278].

Зазначимо, що підхід адміністрації Д. Трампа до Ірану дещо схожий на політику адміністрації Дж. Буша мол. Обидві адміністрації домагалися повного знищення потужностей Ірану зі збагачення урану; також під час президентства Дж. Буша та Д. Трампа розглядали військовий варіант розв'язання іранської ядерної проблеми. Проте президент Д. Трамп вдався до більш радикальних

заходів щодо Ірану, ніж президент Дж. Буш: на думку провідних американських аналітиків, у січні 2020 року Дональд Трамп наказав вбити впливового іранського генерала Хасема Солеймані [109]. Проте, як і його попередники, Д. Трамп не наважився розпочинати військові дії проти Ірану навіть після того, як Іран завдав ракетного удару по американській військовій базі в Іраку [162]. Цей випадок ще раз доводить раціональність дій Д. Трампа та його імператив щодо економічних інтересів у регіоні Перської затоки.

Після двох років санкцій Іран так і не пішов на поступки Сполученим Штатам щодо 12 вимог, які держсекретар США Майк Помпео визначив як передумови для скасування санкцій щодо Ірану [211]. Якщо проаналізувати зміст цих вимог, стає очевидним, що їх сформульовано досить категорично та ультимативно. Складається враження, що це було зроблено навмисно з боку США, аби Тегеран не мав ані бажання, ані можливостей для їх виконання. Наприклад, Іран навряд чи погодився би надати доступ до своїх досліджень з виготовлення ядерної зброї, що проводилися до 2003 р., або взагалі припинити збагачення урану. Не менш неприйнятною була вимога щодо зобов'язань Ірану припинити підтримку «Талібану» та інших терористичних угруповань в Афганістані чи близькосхідних терористичних груп включно з ліванськими «Хізбалою», «Хамасом» та «Палестинським ісламським джихадом», а також не надавати укриття вищим лідерам «Аль-Каїди». У відповідь на такі вимоги Іран просто заявив, що не підтримує тероризму і не визнає себе спонсором тероризму. Отож можна констатувати, що головною турботою адміністрації Д. Трампа було приборкати відновлення економічної та посилення військової могутності Ірану, а не досягти нової угоди з Тегераном.

Однак не можна не згадати й спроби Д. Трампа розв'язувати іранське питання мирними методами. В одному зі своїх інтерв'ю Президент США сказав: «Я вірю в зустрічі», – і підтвердив, що буде готовий поспілкуватися з іранським президентом Хасаном Рухані «у будь-який час, коли той захоче», та «без усяких передумов» [302]. Подібну тактику Дональд Трамп використовував з певним

успіхом щодо КНДР, вперше обговорюючи проблему денуклеаризації Корейського півострова безпосередньо з Кім Чен Ином.

Однак іранська специфіка відрізняється від північнокорейської. Передусім, президент Рухані не є єдиним лідером Ірану, а фактичний глава цієї держави аятола Хаменеї не виїжджає з країни. По-друге, через сильні антиамериканські настрої серед іранської еліти та населення зустріч з лідером США означала б кінець політичної кар'єри для будь-якого іранського чиновника. З цієї причини президент Рухані уникав зустрічей і навіть телефонних розмов з президентом Д. Трампом під час конференції Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2019 року. Президент Франції Еммануель Макрон та прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон також не змогли переконати Хасана Рухані поговорити з Д. Трампом [199]. Однією з причин цієї невдачі може бути також попередній негативний досвід щодо спілкування Рухані з лідером США: під час конференції Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2013 року Хасан Рухані провів телефонну розмову з президентом Б. Обамою без попереднього погодження з аятолою Хаменеї, а після повернення додому іранський президент зазнав жорсткої критики [252]. Тому багатосторонній формат (наприклад, P5+1) видається Іранові найкращою платформою для будь-яких переговорів.

Зрозуміло, політику Д. Трампа було негативно оцінено в Тегерані, але реакція Ірану на неї була не такою жорсткою, як можна було очікувати (за винятком випадку нападу Ірану на американську базу в Іраку). Після виходу США зі складу учасників СВПД у травні 2018 року та початку запровадження санкцій проти Ірану Тегеран ще рік очікував на зміну ситуації, залишаючись у СВПД [143]. Лише в травні 2019 року Тегеран вирішив також поступово розпочати свій вихід зі складу СВПД [197]. Згідно з двома липневими звітами колишнього генерального директора МАГАТЕ Аmano, Іран порушив два пункти, передбачені СВПД щодо його ядерної програми: кількість запасів низькозбагаченого урану і відсоток збагачення урану-235 перевищили обмеження, а також триває науково-дослідна робота на збагачувальному заводі в Натанці [174, с. 7].

6 січня 2020 року після вбивства генерала Солеймані Іран заявив про вихід з угоди. Так, Тегеран почав поступово порушувати обмеження СВПД, наприклад, збагачувати уран не до рівня 3,67% [179. С. 23] відповідно до СВПД, а до 4,5% [159], хоча це також є досить низьким рівнем. Відповідно до окремих заяв іранських чиновників після вбивства генерала Солеймані можна було очікувати, що Іран розпочне збагачувати уран до 20% [158], адже це дає змогу легко збагатити його до 90% – рівня виготовлення ядерної зброї [251]. Однак Іран не вчинив таких провокаційних кроків. Видається, Іран демонструє свою відкритість до подальшого діалогу, можливо навіть готовність повернутися до СВПД, якщо політика США зміниться. Можна припустити, що Іран вирішив дочекатися виборів Президента США в листопаді 2020 року, а потім переглянути свою ядерну політику з урахуванням їхніх результатів [157].

Оцінюючи наслідки політики Д. Трампа щодо Ірану, слід визнати, що, попри наявність слабких місць та помилок, вона має і раціональні складові. СВПД є суттєвим досягненням, оскільки він обмежив іранську ядерну програму, але цю угоду не можна вважати ідеальною, оскільки Іран залишається супротивником США і міг би стати ще сильнішим після скасування санкцій. Крім того, досягнення СВПД продемонструвало, що економічні санкції проти Ірану спрацювали. Тому адміністрація Д. Трампа вирішила перевірити, чи спрацюють економічні санкції для досягнення вигіднішої угоди з Іраном.

Варто наголосити, що політика посиленого тиску на Іран мала негативні наслідки, оскільки призвела до перемоги жорстких політиків на парламентських виборах в Ірані в лютому 2020 року [136]. Ситуація повторює події з обранням радикального консерватора Махмуда Ахмадінежада після реформатора Мохаммеда Хатамі, поміркована політика якого викликала розчарування іранського народу [287]. У 2020 році ситуація виглядає схожою: зусилля президента-реформатора Хасана Рухані та його уряду щодо поліпшення відносин із Заходом не покращили економічної ситуації, оскільки період скасування санкцій з Ірану був занадто коротким, а після нього настав час жорсткого економічного пресингу з боку США. Тобто політика тиску Д. Трампа

призвела до ослаблення режиму в Тегерані ще у 2017 – 2018 рр., а у 2019–2020 рр. Іран пережив масові протести проти керівної еліти. Американські санкції спричинили підвищення цін на бензин в Ірані, а численні акції протесту проти цього в листопаді 2019 року довели, що іранський народ був вкрай незадоволений режимом аятоли [268, с. 9]. Звичайна ротація реформістів і жорстких ліній в уряді та парламенті навряд чи задовольнила б людей, які закликали під час цих акцій протесту усунути верховного лідера та повністю змінити політичну систему [125]. У грудні 2019 року урядові вдалося жорстоко придушити масові заворушення, проте через кілька тижнів іранський народ знову протестував з вимогою відставки аятоли Хаменеї після того, як Іран визнав збиття українського літака 8 січня 2020 року [143]. Під час наступних президентських виборів чергова хвиля протестів видається цілком можливою.

Отож іранці двічі за свою недавню історію переживали подібну ситуацію: спроби Ірану вести переговори зі США завжди закінчувались негативною реакцією Вашингтона та поновленням тиску, навіть попри поступки Ірану. Цей негативний досвід в обох випадках призвів до зростання популярності жорстких політиків, які виступають за конфронтацію із Заходом та покладаються на військовий потенціал Ірану. Тому припускаємо, що після перемоги жорстких ліній на парламентських виборах в Ірані 2020 року можна очікувати, що на президентських виборах у червні 2021 року перемогу здобуде консервативний політик [136]. Такий розвиток подій посилить імовірність подальшого розвитку іранської ядерної програми та посилення протистояння США та Ірану, що матиме негативний вплив на безпекову ситуацію в регіоні.

Ще одним негативним аспектом санкційної політики Д. Трампа є її односторонній характер. Адміністрація Д. Трампа не змогла переконати навіть своїх найближчих союзників, до прикладу Великобританію, приєднатися до санкцій. Мало того, деякі кроки Д. Трампа, такі як спроби відновити колишні санкції ООН проти Ірану, викликали критику з боку європейських союзників США та завдали ще більшої шкоди трансатлантичній солідарності [305]. У своїй Спільній заяві від 20 вересня 2020 р. Франція, Німеччина та Великобританія

зазначили, що Сполучені Штати Америки більше не є членом СВПД, отже вони не можуть використовувати цю угоду для введення санкцій ООН проти Ірану [200]. Адміністрація Д. Трампа навіть погрозувала санкціями іншим країнам, якщо вони не будуть дотримуватися санкцій ООН відповідно до Резолюцій Ради Безпеки між 2006–2010 рр., які було скасовано Резолюцією 2231 РБ ООН у 2015 р. [247] після досягнення ядерної угоди з Іраном. Такі погрози Д. Трампа викликали негативну реакцію в багатьох країнах, включаючи союзників США.

Неоднозначні наслідки мало й убивство генерала Солеймані. З одного боку, цей акт спровокував зростання популярності керівного режиму [240]. Але з іншого, цей ефект був тимчасовий, і зараз відзначають зниження рейтингу іранського режиму, оскільки люди знову стикаються з економічними проблемами у своєму повсякденному житті, а не з агресією Сполучених Штатів Америки.

Президент Д. Трамп висловив у вересні 2020 року впевненість, що після президентських виборів у США та його перемоги (яка так і не відбулася) досягнення «чесної» ядерної угоди з Іраном буде можливим [301]. Однак очевидним є те, що укласти ядерну угоду з Іраном – це дуже важкий процес для будь-якого Президента США, оскільки нинішня ситуація виглядає набагато складнішою для переговорів, ніж у 2013–2015 рр. Адже ракетні удари Іраку та його союзників по саудівському нафтовому заводі у вересні 2019 року [264] та американській базі в Іраку в січні 2020 року, а також вбивство одного із засновників іранської ядерної програми – все це знижує і так низький кредит довіри між сторонами.

Ще однією перешкодою для досягнення нової ядерної угоди з Іраном може стати іранська ракетна програма, яка також є більш досконалою, ніж була під час підписання СВПД у 2015 році. Іранський запуск першого військового супутника у квітні 2020 року знову викликав занепокоєння щодо того, що Іран дуже близький до отримання ракетних технологій великої дальності, здатних досягти території США [117]. Отож відродження СВПД та скасування економічних санкцій США видається малоімовірним, якщо Іран не погодиться обмежити

свою ракетну програму та поставити її під міжнародний контроль. Однак іранські чиновники вже неодноразово наголошували, що вони не вестимуть переговори про ракетну програму [169].

Врешті-решт, пандемія COVID-19 також зменшує перспективи досягнення нової угоди з Іраном після президентських виборів у США. Через пандемію іранська економіка залишатиметься в поганому становищі найближчим часом[170], і навіть скасування економічних санкцій не приведе до кардинального покращення економічної ситуації в Ірані[136]. Тому попри загрози нових соціальних заворушень, іранські лідери навряд чи погодяться піти на великі поступки в питаннях ядерної, ракетної та регіональної безпеки лише в обмін на зняття санкцій, як це було у 2013-2015 роках.

Тому можемо констатувати, що політика тиску Д. Трампа на Іран значно зменшила перспективи досягнення будь-якої нової угоди з ІРІ та практично анулювала досягнення його попередників. З іншого боку, навіть якщо СВПД існуватиме, регіональна політика та ракетна програма Ірану все одно залишатиметься серйозним викликом для безпеки США та Європи. Разом з тим, із СВПД рівень напруженості стосунків з Іраном буде нижчим, а перспективи переговорів щодо регіональної безпеки та розвитку ракетної програми – вищими. Крім того, якби США не порушили ядерної угоди, трансатлантична єдність не постраждала б так сильно. Але через хаос навколо політики США щодо СВПД союзники з НАТО не змогли розробити унікальну політику тиску на Іран навіть після його вкрай провокаційних кроків, таких як захоплення нафтових танкерів у Перській затоці [172] або атаки на нафтові заводи в Саудівській Аравії. Отож успіхи політики Д. Трампа щодо Ірану стратегічно виглядають досить слабкими. Навіть якщо режим в Ірані зміниться внаслідок економічного тиску США, це не обов'язково означатиме, що новий режим в Ірані буде більш дружньо налаштованим до США, ніж нинішній.

Для комплексного розуміння впливу політики США на Іран та його ядерну програму важливо також дослідити чинник інших провідних міжнародних акторів, насамперед ЄС, Росії та Китаю.

Якщо говорити про взаємини Європейського Союзу з Іраном, то вони зазвичай залежали від характеру стосунків між США та Іраном. Однак для ЄС притаманний «м'який», дипломатичний підхід до врегулювання тих чи тих міжнародних проблем у той час, як США керується «жорсткою лінією». Так, країни ЄС налагодили взаємини з Іраном у 1989 р., коли лідер Революції аятола Хомейні помер, а його наступник Хаменеї розпочав налагоджувати тісніші зв'язки зі світом. Попри те, що стосунки розвивались не завжди активно та гладко, дипломатичні відносини між країнами ніколи не переривались, на відміну від взаємин зі США. У 1990-х роках під час правління М. Хатамі, для якого політика діалогу була одним з опорних пунктів, контакти значно активізувалися, особливо в питаннях економічної та культурної співпраці [276, с. 16].

Одним з основних рушіїв європейської стратегії щодо Ірану до і після ядерної кризи було прагнення запропонувати альтернативу підходу США, які були зосереджені на ізоляції та стримуванні іранського режиму після революції [272]. Варто зазначити, що така ситуація поширювалась також на інші держави Перської затоки. Приміром, у 2003 році Франція разом з Німеччиною рішуче виступали проти війни в Іраку, але вони не були спроможні повністю запобігти їй [291].

Коли ситуація навколо ядерної програми Ірану ускладнилася 2003 року після виявлення незадекларованої ядерної діяльності Ірану, європейські держави намагалися тримати «іранське досє» під контролем МАГАТЕ, не бажаючи передавати його до Ради Безпеки ООН. Ці дії поєдналися зі спільними переговорами між Великобританією, Францією та Німеччиною з Іраном, що привело до досягнення Паризької угоди в листопаді 2004 р.. Відповідно до цієї угоди Іран тимчасово зупинив збагачення урану на невизначений час, зобов'язуючись тримати ядерну енергетику виключно на мирному рівні та продовжив переговори з Великою трійкою для досягнення угоди [290].

Втім, після терористичних актів в Іспанії 2004 р. та Великобританії 2005 р. ЄС приєднався до політики санкцій та дипломатичного тиску на Іран, але не

відмовився від подальшого пошуку шляхів мирного врегулювання цієї проблеми. Так, ЄС першим підтримав російську ініціативу щодо перенесення процедури збагачення іранського урану на російську територію, а після відмови з боку Тегерана ініціював угоду про обмін збагаченим ураном між Іраном, Бразилією і Туреччиною, яка також врешті-решт провалилася [95].

Неконструктивна політика Ірану зумовила приєднання ЄС до всебічних санкцій США проти Ірану, включаючи ембарго на нафту та газ, а також на дорогоцінні метали, які залишалися основними джерелами національного доходу Ірану [292]. Державу було від'єднано від системи SWIFT, що також завдало великої шкоди іранській економіці загалом. Як результат, Іран відразу втратив $\frac{1}{4}$ свого доходу від експорту, тоді як ЄС отримав значні важелі переговорів, підштовхуючи Тегеран до «великої угоди» [272].

Саме з ініціативи та за наполегливості країн ЄС було підписано СВПД, який створив сприятливі умови для відновлення іранської економіки, зокрема й через інтенсифікацію взаємин з європейськими компаніями. Але одноосібне рішення президента Д. Трампа вийти з СВПД поставило європейців перед жорстким вибором: трансатлантична єдність чи остаточний провал угоди. ЄС намагався зберегти договір шляхом переговорів з Д. Трампом, зокрема під час візиту президента Франції Е. Макрона до Вашингтона у квітні 2018 р.. Для утримання Ірану в рамках СВПД ЄС запровадив 2019 року окремий механізм торгівлі, так званий Інстекс (INSTEX), спрямований на підтримку торгівельних відносин з Іраном в обхід американських санкцій. Ініціативу Франції, Німеччини та Великобританії було підтримано згодом іншими європейськими країнами, які приєдналися до механізму: Бельгія, Данія, Фінляндія, Нідерланди, Норвегія та Швеція. Це продемонструвало єдність країн ЄС та спільність зусиль щодо підтримки Ірану. Ефективність цього механізму була і є сумнівною, однак він відіграє важливу символічну функцію та сприяє запобіганню гуманітарної катастрофи в Ірані [94]. На цей момент програма не має великого успіху, Європа не показує великої спроможності самостійно врятувати угоду.

Російсько-іранські взаємини можна назвати важливими, насамперед, через певну схожість між цими державами, яку вбачаємо в таких ознаках: значні запаси вуглеводнів; авторитарний режим правління; спільні погляди щодо політики США в регіоні, а саме неприйняття американської присутності та підходів до регіональних процесів; проти цих країн введено економічні санкції, які значно впливають на їхню економіку; історично мають напружені взаємини зі США.

Перші кроки співпраці Ірану та Росії розпочалися після революції в Ірані, однак надалі їх важко було назвати однозначними та прозорими, адже кожна сторона намагається відстоювати лише власні інтереси, але поки що це влаштовує союзників. П. Сіновець у своєму аналітичному огляді «Три російські міфи про Іран» зазначає, що керівництво Ірану вміє дуже майстерно підтримувати геополітичний баланс, часто використовуючи російські настрої, щоб заблокувати будь-яку всеосяжну Резолюцію РБ ООН, яка виступає проти розвитку іранської ядерної програми. Водночас Іран часто підтримує ідеї та цінності, що суперечать російським інтересам. Наприклад, в офіційних іранських ЗМІ Чечню часто трактують як ісламську державу, яку інтегровано в Росію силоміць, тому вона бореться за свою незалежність. І хоча Іран задоволений тим, що Росія є його захисником у РБ ООН, він відмовляється покладатися на Москву в таких важливих питаннях, як збагачення урану [277].

Активна співпраця країн розпочалася в 1990-х роках після укладання договору про участь Росії в добудові першого енергоблоку на Бушерській АЕС. Разом з тим, Москва не зацікавлена в появі нової ядерної держави у стратегічно важливому для неї регіоні. Для встановлення певного контролю над ядерними відходами Росія наполягла на підписанні низки угод з Іраном, що передбачають повернення використаного ядерного палива з Бушера до Росії. Крім того, протягом 2005–2009 рр. Москва активно пропонувала збагачувати уран на території Росії; Тегеран навіть отримав запрошення взяти участь у будівництві Міжнародного центру збагачення урану в м. Ангарськ у Росії. Проте Іран послідовно відхиляв усі російські пропозиції, тим самим драгуючи російську владу та провокуючи її таки підтримати резолюції ООН про введення санкцій

проти Ірану. Роботи над проектом Бушерського енергоблоку зтягнулися через санкції США, однак в цілому цей проєкт завершився успішно: 2013 року його було введено в експлуатацію. А вже наступного року Тегеран та Москва уклали новий договір щодо побудови двох нових енергоблоків на Бушерській АЕС. За даними МАГАТЕ, будівництво другого енергоблоку розпочалося у вересні 2019 року [105]. На сьогодні взаємини двох держав оцінюють як досить близькі, хоча й потенційно конкурентні; сторони мають намір продовжити термін дії договору про постачання до Ірану російського конвенційного озброєння, оскільки він втрачає чинність у 2021 р.

Китай традиційно підтримує Іран як свого стратегічного партнера, зокрема надає дипломатичну підтримку в міжнародному контролі над озброєнням. Хоча головними партнерами Ірану в галузі розробки балістичних ракет були Росія та Північна Корея, Пекін також надавав допомогу, не афішуючи цього. Китай – це одна з держав, які не підтримують санкцій як інструменту впливу на Іран та визнають право іранського уряду на збагачення урану, якщо роботи відповідають вимогам та правилам МАГАТЕ [118, с. 43]. Інтерес Китаю до Тегерана зумовлено значними запасами нафти й природного газу, які могли б сприяти розвиткові китайської держави, а також Іран є перспективним ринком збуту китайських товарів. Крім того, ізольований Іран може надати Китаю унікальну можливість розширити свій вплив на Близькому Сході та в Перській затоці [146, с. 2].

Політика Китаю певним чином перешкоджала американським та міжнародним зусиллям із закриття ядерної програми Ірану, а зростання китайсько-іранської співпраці знижувало ефект від спроб США тиснути на Іран. Адже суть санкційної політики – загнати Іран у глухий кут, як це було після санкцій 2012 року, тому США намагалися переконати Китай, що підтримка жорсткої політики обмежень згодом позитивно вплине на Іран, і він буде відкритий до економічної співпраці з Китаєм та іншими країнами повною мірою.

Загострення американсько-китайських взаємин та вихід США з СВПД надали Китаю більше можливостей для розширення економічної співпраці з Іраном. Про це може свідчити підписання нового Договору про стратегічне

співробітництво у 2020 р., за яким Китай та Іран вступають у 25-річне стратегічне партнерство в галузі торгівлі, політики, культури та безпеки. Військовий аспект угоди, апробація якого відбулася ще у 2019 році під час безпрецедентних спільних морських навчань Ірану, Китаю та Росії в Індійському океані та Оманській затоці, викликає особливе занепокоєння США. Водночас КНР традиційно веде зважену політику: партнерство з Іраном є активним, але й частково обмеженим, щоб зберегти достатньо простору для балансування та захисту насамперед китайських інтересів.

Висновки до Розділу 4

Вагомість Ірану як союзника США в регіоні Перської затоки в період до Ісламської революції сприяла розвиткові мирної ядерної програми Тегерана. Однак посилення протистояння між політичним курсом країни та релігійними догмами зумовило зростання антиамериканських настроїв та проголошення нового зовнішньополітичного курсу, що зрештою призвів до загострення регіональних суперечностей і конфліктів. Під час ірано-іракської війни антизахідні настрої в Ірані значно зросли, а США визначили своїми союзниками країни, що їх розглядають як ворогів ІРІ, – Ізраїль, Саудівську Аравію та Ірак. Відчуття несправедливості та ізоляції сприяло розвиткові самостійної ядерної програми Ірану як вагомого засобу посилення власної оборонної здатності. Однак до початку XXI ст. проблема ядерної програми Ірану не набула міжнародного значення, залишаючись регіональним питанням та проблемним аспектом стосунків зі Сполученими Штатами Америки.

Еволюцію іранської ядерної програми у XXI ст. розглядають у контексті перетворення її на загрозу режимові ДНЯЗ та міжнародній безпеці в цілому. Запропоновану авторську періодизацію розвитку цієї проблеми побудовано на підтвердженні іранської ядерної діяльності та міжнародних зусиль із закриття цієї програми, лідером яких виступали США.

Порівнюючи політику трьох президентів США (Джорджа Буша, Барака Обами та Дональда Трампа) щодо Ірану, можна зробити такий висновок: усі три

президенти застосовували політику тиску на Іран, і всі вони віддавали перевагу економічним санкціям, а не військовим варіантам вирішення кризи. Барака Обама можна вважати найбільш успішним у цій санкційній політиці, оскільки він став єдиним Президентом США, якому вдалося досягти угоди з Іраном. Підписання СВПД у 2015 році було проривом з погляду майбутнього діалогу з Іраном, і хоча ця угода не була ідеальною, вона принаймні принесла певну надію на стабільність та поклала початок діалогу між США та Іраном, який здавався неможливим до 2013 року.

Проте не можна недооцінювати чинник лідерів Ірану – аятоли та президента. Релігійний лідер Алі Хаменеї має значний вплив на політичний істеблішмент країни й іранський народ, що формує послідовний курс країни на отримання статусу регіонального політичного, релігійного та військового лідера. Однак за часів ліберальних президентів М. Хатамі та Х. Рухані можна спостерегти певні зрушення в процесі мирного врегулювання проблеми ядерної програми Ірану. Аналіз взаємодії окремих президентів США та ІРІ в досліджуваний період демонструє принципову позицію обох сторін, що не сприяло реалізації досягнутих домовленостей або використанню ситуацій, які виникали на регіональному рівні, з максимально позитивним результатом, як це було під час першої каденції адміністрації Дж. Буша мол.

Іншим прикладом цього є ситуація навколо СВПД та позиція Дональда Трампа. Відмова Д. Трампа від участі в Плані дій, висунення нових вимог до Тегерана та введення чергових санкцій, що охопили найбільш важливі сектори іранської економіки, викликало різку критику з боку європейських держав та Ірану. ЄС намагався врятувати ситуацію, підтримуючи діалог з Вашингтоном і Тегераном з метою повернення СВПД на порядок денний. Іран зайняв очікувальну позицію: він повернувся до збагачення урану на рівні менш ніж 5%, покликаючись на своє право на мирну ядерну програму згідно з ДНЯЗ. Принциповим для ІРІ було питання ракетних розробок, тому він категорично відмовлявся обговорювати це з міжнародною спільнотою.

Політика Д. Трампа щодо Ірану стала продовженням підходів адміністрацій Дж. Буша мол.: США відмовилися від поступок Ірану та зосередилися на політиці максимального тиску, уникаючи, проте, відкритого збройного конфлікту. У той же час варто звернути увагу на більш рішучі дії Ірану, який здійснив низку провокаційних акцій проти союзників США в регіоні, метою яких, на наш погляд, було продемонструвати силу Ірану, з одного боку, а з іншого – показати США як державу, яка не виконує взятих на себе зобов'язань. Отож Іран зміцнив свої позиції як країни, що протидіє подвійним стандартам несправедливого американського зразка міжнародного порядку.

Президентські вибори в США у 2020 році, на яких переміг демократ Джо Байден, послідовник політики Б. Обами, дають підстави сподіватися на повернення до СВПД або нових переговорів щодо більш актуального договору. Враховуючи розвиток ракетних технологій Ірану та збільшення недовіри до міжнародних договорів, часткове та поступове повернення до СВПД є найкращим варіантом на коротко- або середньотермінову перспективу. Наприклад, доки не досягнуто компромісу з питань регіональної безпеки чи ракетної програми, Іран, США та інші країни P5+1 могли б принаймні домовитись про виконання Іраном Додаткового протоколу до ДНЯЗ та забезпечити відкритий доступ інспекторів МАГАТЕ до всіх його ядерних об'єктів. Також обидві сторони могли б досягти домовленості, що Іран не буде надалі збільшувати кількість свого збагаченого урану. Натомість Сполучені Штати Америки можуть зобов'язатися не вводити проти Ірану нових санкцій та забезпечити доступ Іранові принаймні до частини заморожених активів в іноземних банках. Скасування інших економічних санкцій та повернення до інших положень СВПД (наприклад, зменшення запасів збагаченого урану до 300 кг та встановлення рівня збагачення урану до 3,67% тощо) може бути відкладено на пізніші часи, залежно від переговорів Ірану в рамках P5+1 щодо питання регіональної безпеки на Близькому Сході та іранської ракетної програми. Однак найважливішим елементом цього процесу є досягнення взаємно визнаних зобов'язань США та Ірану щодо відмови від конфронтаційних позицій.

Не менш актуальним залишається питання вироблення спільних підходів до проблеми ядерної програми Ірану між США, ЄС, Росією та Китаєм. Однак можемо констатувати, що на сьогодні таке завдання видається вкрай складним, зважаючи на низку обставин. По-перше, політика Д. Трампа негативно вплинула на взаємини між США з їхніми європейськими партнерами та Китаєм, і відновлення цих стосунків не може відбутися миттєво. По-друге, США, Росія та Китай залишатимуться конкурентами в регіоні Близького Сходу, а отже, використовуватимуть Іран для досягнення власних інтересів. По-третє, пандемія COVID-19 є новим викликом для всіх учасників, негативні наслідки цієї пандемії важко оцінити повною мірою, але зрозуміло, що відбудеться загострення конфліктів за ресурси та геополітичне домінування в стратегічно важливих регіонах, зокрема й у регіоні Перської затоки та на Близькому Сході.

Після виборів у США в 2020 р., а також після виборів в Ірані, які відбудуться у 2021 р., картина майбутніх взаємин між США та Іраном, умов і можливостей повернення до СВПД, стане більш прозорою. На сьогодні трикутник Росія-Китай-Іран насторожує США, але це може послужити й позитивним моментом, адже може сприяти більшій лояльності США під час обговорення умов відновлення СВПД або нової ядерної угоди.

ВИСНОВКИ

Дослідження політики ядерного нерозповсюдження крізь призму кейсів Північної Кореї та Ірану, здійснене в рамках даної дисертаційної роботи, дає підстави зробити наступні висновки.

1. Проблематику цього дослідження порушено в низці праць американських, південнокорейських, іранських, російських та українських політологів-міжнародників. Американські вчені розкривають загальнотеоретичні питання ядерного розповсюдження, а також дають ґрунтовний аналіз різних аспектів еволюції політики США щодо ядерних програм КНДР та Ірану. Погляди окремих дослідників та експертів зі США щодо ядерного нерозповсюдження суттєво відрізняються. Деякі з них (наприклад, неореаліст Кеннет Уолц) вважають, що ядерне розповсюдження має позитивний вплив на міжнародну безпеку, і тому не слід виступати проти розвитку воєнних ядерних програм КНДР та Ірану, проте інші аналітики (особливо ті, які працювали в адміністрації президента Дональда Трампа) висловлюють підтримку концепціям жорсткого тиску на країни, які порушують режим нерозповсюдження. Південнокорейські вчені аналізують перспективи взаємин між КНДР та РК у світлі розвитку північнокорейської ядерної програми та вивчають вплив США на ситуацію з ядерним розповсюдженням на Корейському півострові. Іранські вчені намагаються обґрунтувати у своїх працях безперспективність тиску США на Іран та доводять, що кінцевою метою розвитку іранської ядерної програми є не набуття ядерної зброї, а розвиток передових технологій і що найбільш бажаним варіантом розвитку іранської ядерної програми було б слідування так званій «японській моделі», коли країна набуває віртуального ядерного статусу і освоює передові ядерні технології, однак утримується від виробництва ядерної зброї. Російські вчені, здійснивши дослідження проблем північнокорейської та іранської ядерних програм, наголошують на необхідності мирного дипломатичного врегулювання цих питань. Українські науковці також зробили вагомий внесок у вивчення

проблематики нерозповсюдження в цілому та питань північнокорейської та іранської ядерних програм, зокрема. Особливо варто відзначити досягнення дослідників Одеської школи міжнародних відносин, зокрема тих, які є представниками Одеського центру з питань ядерного нерозповсюдження.

2. Політика ядерного нерозповсюдження Сполучених Штатів Америки почала формуватися в 50-х рр. ХХ століття, коли США зрозуміли, що їм не вдасться утримати інші країни від розроблення власної ядерної зброї, та попри всі намагання, вони не стануть монополістами в цій сфері. Отож поступово відбувається трансформація політики за принципом контрольованого розповсюдження. У рамках програми «Атом заради миру» США почали сприяти розвиткові мирної ядерної енергетики, допомагати іншим країнам будувати дослідницькі ядерні реактори. Варто зазначити, що декілька десятиліть потому цей крок сприяв втраті контролю США за розповсюдженням ядерних технологій та розробкою воєнних ядерних програм, як це сталося, до прикладу, в ситуації з Іраном. Водночас, поряд із контрольованим розповсюдженням Сполучені Штати активно формують і просувають політику нерозповсюдження ядерної зброї, насамперед завдяки обґрунтуванню її інституційних засад. Створення МАГАТЕ з ініціативи Вашингтона можна вважати першим важливим кроком до формування майбутнього режиму нерозповсюдження. Переговори та укладення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) стали наступним етапом для формування режиму, який закріпив п'ять офіційних ядерних держав, а інших зарахував до неофіційних. Загалом у період Холодної війни політика нерозповсюдження США була доволі обмеженою з двох причин. З одного боку, перегони озброєнь призводили до просування ідеї ядерного стримування й заснованого на ній концепту контролю над озброєннями. З другого, біполярна структура світу, згідно з якою більшість держав перебували під захистом та впливом Вашингтона або Москви, сприяла тому, що обидві наддержави ефективно стримували своїх союзників та партнерів від розроблення власних ядерних арсеналів.

3. Порівнюючи концептуальні засади політики нерозповсюдження США у XXI столітті, можна зробити висновок, що всі три президентські адміністрації дотримувалися сформованої політики контррозповсюдження, яка передбачала не тільки військові превентивні методи, а ще й політику жорстких санкцій та політичного тиску. Адміністрації Джорджа Буша мол. та Дональда Трампа відзначилися дещо схожими діями, і обидві не досягли значних успіхів у просуванні режиму ДНЯЗ. Більш жорстка політика Дж. Буша мала б не допускати появи нових ядерних держав, але активна залученість Вашингтона до конфлікту в Іраку, навпаки, сприяла погіршенню діалогу з Іраном та Північною Кореєю. Внаслідок виходу США з Рамкової угоди з КНДР Північна Корея, своєю чергою, вийшла з ДНЯЗ у 2003 році, а вже у 2006 вперше здійснила випробування ядерної зброї. Коли США висловили свої підозри в порушенні договору ДНЯЗ, взаємини між країнами ще більше загострилися. Водночас адміністрація Дж. У. Буша не була готова йти на будь-які поступки в діалозі з Іраном, що значно загострило напругу навколо ядерної програми Тегерана та певною мірою підштовхнуло Іран до активних розробок повного ядерного паливного циклу, що потенційно відкриває шлях для розвитку ядерної зброї. І якщо Дж. У. Буш зруйнував Рамкову угоду з КНДР, то Д. Трамп дискваліфікував угоду з Іраном, досягнення якої була великою перемогою політики Б. Обама. Адміністрація Б. Обама використовувала невійськовий міжнародний тиск, який набув піку в санкціях проти Ірану у 2012 р., і ця концепція спрацювала, адже Іран пішов на поступки і ядерну програму цієї країни було взято під міжнародний контроль. Отож можемо чітко спостерегти контрастність успішної політики демократичних адміністрацій США (Б. Клінтон, Б. Обама) в рамках нерозповсюдження та фактичного провалу жорсткої політики контррозповсюдження республіканців (Дж. У. Буш, Д. Трамп) і в контексті загальних завдань, і їхніх побічних наслідків. Незважаючи на те, що політика Д. Трампа не ґрунтувалася на військових методах впливу, його безумовний тиск у поєднанні з відсутністю будь-яких позитивних альтернатив у діалозі з Іраном, як нам видається, можна характеризувати як контррозповсюдження.

4. Історично взаємини Північної Кореї та США були напруженими, адже під час Холодної війни Корейський півострів було поділено на сфери впливу: КНДР перебував у полі зору СРСР, а РК – США. Після розпаду СРСР та втрати його підтримки Північна Корея розпочала політику маніпулювання у взаєминах із міжнародним співтовариством, зокрема зі США. Підписавши ДНЯЗ під тиском СРСР у 1985 році, у 1990-х роках КНДР вдається до шантажу, погрожуючи виходом з Договору, чим і домагається бажаного – поступок з боку США та гуманітарної допомоги. Розпад СРСР був вагомим викликом для режиму нерозповсюдження, тому вихід КНДР з ДНЯЗ у 1990-х рр. спричинив би ще більшу міжнародну нестабільність і поставив би під сумнів подальше існування Договору, тому в цей період політика США щодо Пхеньяна була доволі зваженою. Але зміна курсу під час адміністрації Дж. Буша мол. остаточно затвердила наміри Північної Кореї. Політика контррозповсюдження, перерва діалогу між країнами, розуміння, що тактика шантажування виходом із ДНЯЗ може вже не спрацювати – все це призвело до виходу КНДР із ДНЯЗ у 2003 році та до першого ядерного випробування у 2006 р. З того часу Північна Корея провела шість ядерних випробувань, але найбільше занепокоєння викликає ракетна програма КНДР, адже ядерна зброя без носіїв не забезпечує можливості ядерного удару по інших країнах. Загалом же Північна Корея була доволі стримана на своєму шляху до ядерної зброї, користувалася тактикою відтягування переговорів, хоча й брала в них участь. Тактика ж США базувалася на економічному тиску на КНДР, а якщо взяти до уваги внутрішню ситуацію в країні, політика санкцій ускладнила ситуацію ще більше. Така стратегія Вашингтона мала поставити Пхеньян перед вибором: закрити ядерну програму чи заплющити очі на внутрішній колапс та продовжувати розвивати ядерну програму та військовий потенціал. КНДР не збиралися поступатися ядерною програмою, оскільки саме вона могла б стати гарантією ненападу та забезпечити певну стабільність існування для політичного режиму. Адміністрація Д. Трамп змогла на короткий час налагодити діалог із Пхеньяном, що вважають важливим історичним моментом для взаємин двох країн. Але можна зробити припущення,

що цей прогрес у діалозі скоріше зумовлено відчуттям стабільності та більшої впевненості самої Кореї, ніж успішною політикою США. Прагнення Північної Кореї до рівноправного діалогу та поважного ставлення до себе зробило можливим двосторонній діалог із Вашингтоном. Однак коли вимоги Сполучених Штатів торкнулися головного для КНДР важеля політичного впливу – її ядерної програми, цей діалог було навмисно пригальмовано Пхеньяном. Отож, незважаючи на «історичний прорив» адміністрації у взаєминах з КНДР, сумарну корисність такого діалогу можна оцінити як доволі низьку.

5. До революції 1979 року стосунки Ірану та США були досить близькими, адже саме Сполучені Штати побудували перший дослідницький реактор на території Тегерана в рамках програми «Атом заради миру», але від 1979 року дипломатичні відносини між країнами було розірвано. Зміна релігійних настанов, Ірано-іракська війна 1980-88 рр. та санкційна політика США – всі ці чинники призвели до утвердження ідеї про власну ядерну зброю як найбільш надійний елемент стримування ворогів. У ХХ ст. Іран не розглядали як загрозу для режиму нерозповсюдження, адже Іран був і досі є членом ДНЯЗ, і, на відміну від Північної Кореї, не шантажував своїм виходом з Договору. Ситуація навколо ІРІ загострилася саме у ХХІ ст., після терористичної атаки 2001 року, розвитку політики контррозповсюдження США та виходу Північної Кореї з ДНЯЗ. Усі адміністрації президентів США ХХІ ст. застосовували політику тиску на Іран, використовували економічні санкції, які впливали на торгівлю енергетичними ресурсами країни, а за часів президентства Барака Обама санкційний тиск досяг свого піку. Санкції 2012 року болісно вдарили по економіці країни, але можна вважати, що саме адміністрація Б. Обама була найуспішнішою в політиці щодо ІРІ. Позитивна альтернатива санкціям у вигляді підписання Спільного всеосяжного плану дій стала проривом для режиму нерозповсюдження, тож Іран пішов на поступки, як і США. Однак оскільки адміністрація Дональда Трампа обрала тактику руйнування домовленостей свого попередника, Сполучені Штати вийшли з СВПД у 2018 році, спровокувавши відновлення міжнародної кризи

навколо іранської ядерної програми. Оскільки Тегеран не почав діяти імпульсивно та одразу не вийшов, за прикладом США, із СВПД, прихід демократа Джо Байдена до влади подає обережні сподівання на очікування нового етапу переговорів та, можливо, певного налагодження взаємин з Іраном. Президентські вибори в Ірані 2021 року також мають шанси схилити політичний маятник на користь діалогу зі США в тому разі, коли новій адміністрації вдасться скомбінувати помірний тиск із привабливою альтернативою діалогу.

6. Врегулювання проблем північнокорейської та іранської ядерних програм є найбільшими викликами режиму нерозповсюдження у XXI ст., але формувати однакову стратегію для вирішення цих викликів не є правильним. Враховуючи стратегічну культуру та занепокоєння кожної країни зокрема, можемо констатувати потребу налагодити стабільний діалог, важливість якого полягає в готовності кожної сторони піти на певні поступки, що може посприяти закладанню довірливих стосунків. Суперечлива політика США та різка зміна стратегій, пов'язана із суб'єктивними поглядами президентських адміністрацій, уповільнюють процес налагодження діалогу, а у випадку з Іраном відкидають назад будь-який прогрес. Оскільки Північна Корея вже є ядерною державою з власною ракетною програмою, то будувати діалог потрібно, враховуючи це, адже КНДР не збирається закривати власну ядерну програму й залишатися без єдиного козира, тому політика санкційного тиску та безумовної ізоляції не працюватиме й надалі. Ситуація з Іраном не дійшла ще до розробки власної зброї, тому, позбавившись санкцій, Іран отримає можливість відновити економіку країни, що є важливою складовою державних інтересів. Отож на сьогодні, як видається, адміністрація США все ще має нагоду відновити старий чи підписати новий договір з Іраном, поставити під контроль усі ядерні об'єкти держави та побудувати довгостроковий діалог. Висновки та рекомендації роботи мають безпосередню важливість для політики України. З одного боку, історія ядерного роззброєння України є одним із найбільших успіхів політики нерозповсюдження Сполучених Штатів. Більше того, досконале вивчення й

усвідомлення головних принципів такої політики надає відповіді на нагальні питання щодо гарантій безпеки в обмін на роззброєння, що їх запропонував Президент України для опитування громадян у 2020 році. З другого боку, США є одним із головних стратегічних партнерів України, політику якого Київ всебічно підтримує на міжнародній арені. У цьому сенсі розуміння особливостей політики нерозповсюдження Сполучених Штатів не лише надає горизонти бачення певного вектора міжнародної політики України, а й робить можливим застосування політичного досвіду Києва в цій сфері для проголошення відповідних ініціатив на міжнародних форумах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аппатов С. И. Школы и направления американской буржуазной историографии послевоенных международных отношений и внешней политики США : монография. М.: Наука, 1980. 226 с.
2. Аппатов С. И., Глебов В. В., Коваль И. Н., Райнов П. Я. США: Современная внешнеполитическая мысль: монография. Одесса: Логос, 1992. 234 с.
3. Арабаджян А. З. Иранская революция. 1978-1979. Причины и уроки : монография. Москва: Наука, 1989. 561с.
4. Арбатов А. Г. Новая война в Персидском заливе. *Московский Центр Карнеги*. 2012. 15 февраля. <https://carnegie.ru/2012/02/15/новая-война-в-персидском-заливе/f28m> (дата звернення 14.01.2020).
5. Арбатов А. Г. Ядерное сдерживание и распространение: диалектика «оружия судного дня». *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. №1. С. 64 – 69.
6. Банн М. Администрация Буша и политика нераспространения: скептики у власти. *Ядерный Контроль*. 2001. №3. С. 13 – 21.
7. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України : монографія / під ред. Б. О. Пархонського. К.: ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.
8. Бодрук О. С. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку: 1991 – 2001 роки: Автореф. дис. д-ра політ. наук: 21.01.01 / Національний ін.-т стратегічних досліджень; Національний ін.-т проблем міжнародної безпеки. К., 2003. 24 с.
9. Брусиловская О. И. Политика США в Восточной Европе после второй мировой войны: анализ концепций современной американской политологии : дис. ... канд. полит. Наук : 23.00.04. Одесса, 1996. 166 с.
10. Бужинский Е. П. Стоит ли ждать иранские ракеты над Нью-Йорком?URL: <http://pircenter.org/blog/view/id/150> (дата звернення: 13.01.2021).

11. Варганян А. М. Феномен научно-технологического джихада в Иране. URL: <http://www.iimes.ru/?p=11641#more-11641>(дата звернення: 13.01.2020).
12. Венкина Е. Северная Корея показала на параде «ракету-монстра». *DeutscheWelle*. 2020. 10 октября. URL: <https://www.dw.com/ru/severnaja-koreja-rokazala-na-parade-raketu-monstra/a-55231672> (дата звернення: 13.01.2020).
13. Волович А. А. «Демократизация» по-американски для Ближнего Востока: что это такое? URL: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1093843140>(дата звернення: 12.01.2020).
14. Володин Д. А. США и Северная Корея: от Буша-старшего к Бушу-младшему. *США-Канада: экономика, политика, культура*. 2003. № 3 С. 25-40.
15. Галака С. П. Інтерв'ю з авторкою. Київ, Київський інститут міжнародних відносин Національного університету імені Тараса Шевченка. 10 вересня 2020.
16. Галака С. П. Проблема нерозповсюдження ядерної зброї у міжнародних відносинах. К.: Київський Університет , 2002. 278 с.
17. Галака С.П. Україна та сучасні проблеми нерозповсюдження ядерної зброї. *Нерозповсюдження та контроль озброєнь*. 1999. Вип.5. С.15 -18.
18. Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці: дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Національний ін.-т стратегічних досліджень; Національний ін.-т проблем міжнародної безпеки. К., 2006. 460 с.
19. Галло У. Трамп назвал встречу с Ким Чен Ыном «очень продуктивной». 2019.1 июля. URL: <https://www.golos-ameriki.ru/a/cn-trump-korea-visit-update-3/4979484.html> ((дата звернення: 13.01.2020).
20. Гергієва В. О. Застосування ідей неореалізму та неоліберального інституціоналізму у ядерній політиці Ірану. Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. 2020. № 2 (46) . С. 14-21.
21. Гергієва В. Стратегічна культура та її вплив на ядерну програму Ірану. Глухівські читання – 2020. Актуальні питання суспільних та гуманітарних

наук: Збірник матеріалів X міжнародної науково-практичної інтернет-конференції /За заг. ред. О.І. Луценко. Глухів, 2020. С. 75-77.
URL:<http://new.gnpu.edu.ua/uk/nauka/naukove-tovarystvo-studentiv-aspirantiv-doktorantiv-ta-molodykh-vchenykh.html>

22. Гергієва В. Спільний Всеосяжний План Дій: кінець діалогу? Міжнародні та політичні дослідження. 2020. Вип. 33. С. 315-317.

23. Глебов В. В., Ігошина Ж. Б. Концептуальна основа спроби об'єднання арабських держав (1945 – 1979). *Науковий вісник Одеського державного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія.* 2006. № 10 (30). С. 143 – 149.

24. Глоссарий МАГАТЭ по вопросам безопасности. Вена: Международное агентство по атомной энергии, 2007. 295 с.

25. 20 років ядерного роззброєння України: підсумки та уроки : матеріали круглого столу 25 квітня 2016 р., м. Одеса, Одеський Центр з питань нерозповсюдження. Одеса : Астропринт, 2017. 122 с.

26. Дворкин В. З. Ядерное оружие в XXI веке. *Отечественные записки.* 2005. № 5 (26). С. 54 – 59.

27. Дубовик В. А. Дискусія американських науковців щодо ядерної зброї на терені України у 1992 – 1993 роках. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / Інститут соціальних наук; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Колектив авторів, за заг. ред. І.М. Ковалю, О. І. Брусиловської. Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. С. 245 – 266.

28. Дунаева Е. В., Мамедова Н. М., Сажин В. И. Год после выхода США из ядерной сделки (новые риски для Ирана). *Восточная аналитика.* 2019. №1. С. 76 – 90.

29. Евсеев В. В. Иран рвется в клуб ядерных держав. *Независимое военное обозрение.* 2009. № 20. С. 34 – 38.

30. Евсеев В., Сажин В. Иран, уран и ракеты: монография. М.: Институт Ближнего Востока, 2009. 272 с.
31. Завада Я. І. Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки : дис. ... канд. політ. наук : 052 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2020. 205 с.
32. Завада Я. І. Формування ядерної програми з 1950-х років до президенства М. Ахмадінежада. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько - політологічні студії*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. №17. С.155 – 161.
33. Завада Я. І. Ядерна програма Ірану в контексті ірано –ізраїльських відносин. *Гілея: науковий вісник* :збірник наукових праць. Київ: Видавництво «Гілея», 2017. Вип. 126 (11). С. 487-491.
34. Задонский С. М. Ядерная программа Ирана и российско-американские отношения: монография. М.: ИИИиБВ, 2002. 176 с.
35. Захарченко А. М. Близькосхідна стратегія Б. Обама: традиції та інновації в американських підходах до регіону. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*. 2010. №11 (112). С. 3-15.
36. Захарченко А. М. Політика США, ЄС і Росії в контексті основних проблем безпеки Близького Сходу та її врахування у політиці України: аналітична доповідь. Одеса: Фенікс, 2011. 58 с.
37. Игошина Ж. Ближневосточный миттельшпиль. *Новое восточное обозрение*. 2011. 11 апреля. URL: <http://www.journal-neo.com/?q=ru/node/5682> (дата звернення: 15.03.2019).
38. Киреев А. В. Особенности ограниченной демократизации в Иране: 1989-2005 годы: дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Российская академия государственной службы при президенте Российской Федерации. Воронеж, 2006. 170 с.
39. Корсаков Г. Стратегия контрраспространения в военной политике Вашингтона. *Пути к миру и безопасности*. 2015. № 1(48). С. 85-104.

40. Костенко Ю. Історія ядерного роззброєння України. К.: Ярославів Вал, 2015, - 464 с.
41. Ланцова И. С. Ядерная программа Северной Кореи: история развития и современное состояние. *ПОЛИТЭКС: Политическая экспертиза*. 2007. Т. 3, № 3. С. 113–130.
42. Лозова В. Ядерные программы Индии и Пакистана: эффект домино или трансформация режима нераспространения? *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2014. Том 19, Вип. 2 (21). С. 114 – 122. URL: <http://odcnp.com.ua/ua/blizkij-skhid-ta-iran/62-yaderni-programi-indiji-ta-pakistanu-efekt-domino-chi-transformatsiya-rezhimu-nerozhpovsyudzhennya>(дата звернення: 15.03.2019).
43. Мирзаян Г. В. США и Северокорейская ядерная программа. *США-Канада. Экономика, политика, культура*. 2007. №6. С. 35-48.
44. Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки : монографія / Інститут соціальних наук; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Колектив авторів, за заг. ред. І.М. Коваля, О.І. Брусиловської. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. 412 с. URL: <http://cis-onu.com/publikatsiji/knigi/286-mizhнародni-vidnosini-ta-politika-derzhav-v-umovakh-globalnikh-transformatsij-analiz-suchasnoji-politichnoji-dumki>(дата звернення: 15.05.2019).
45. Мьельников П. КНДР назвала дату конца дружбы Дональда Трампа и Ким Чен Ына. *DeutscheWelle*. 2019. 6 октября. URL: <https://p.dw.com/p/3S0ON>(дата звернення: 15.03.2019).
46. Мюллер Г., Шмидт А. Малоизвестная история ядерного разворота: почему государства отказываются от военных ядерных программ. *Индекс безопасности*. 2012. № 1 (100). С. 71- 90.
47. Перепелиця Г. М. Без'ядерний статус та національна політика України: монографія. К.: Воєнна безпека, 1998. 108 с.

48. Покась М. С. Денуклеаризація України та роль США у прийнятті Україною рішення про ядерне роззброєння України (1991 – 1992): аналіз американської політичної думки. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / Інститут соціальних наук; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Колектив авторів, за заг. ред. І.М. Ковалю, О.І. Брусиловської. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016.С. 222 – 244.

49. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН: «Создание зоны, свободной от ядерного оружия, в районе Ближнего Востока»// (A/RES/3474(XXIX))URL: [http:// daccess-ods.un.org/TMP/4615001.html](http://daccess-ods.un.org/TMP/4615001.html) (дата звернення: 15.03.2019).

50. Резолюція Совета Безопасности ООН № 1540. URL: <http://www.un.org/russian/sc/1540/resolutionstatements.shtml>(дата звернення: 15.03.2019).

51. Резолюция 1696 (2006), принятая Советом Безопасности на его 5500-м заседании 31 июля 2006 года (S/RES/1696 (2006)). URL: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2006/res1696.htm>(дата звернення: 15.03.2019).

52. Резолюция 1737 (2006), принятая Советом Безопасности на его 5612-м заседании 23 декабря 2006 года (S/RES/1737 (2006)). URL: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2006/res1737.htm>(дата звернення: 15.08.2019).

53. Резолюция 1747 (2007), принятая Советом Безопасности на его 5647-м заседании 24 марта 2007 года (S/RES/1747 (2007)). URL: <http://www.un.org/russian/document/scresol/res2007/res1747.htm> (дата обращения: 13.01.2021).

54. Резолюция 1803 (2008), принятая Советом Безопасности на его 5848-м заседании 3 марта 2008 года (S/RES/1803 (2008)): URL:

<http://www.un.org/russian/document/scresol/res2008/res1803.ht>(дата звернення: 15.03.2019).

55. Сагафи-Амери Н. Будущее Договора о нераспространении ядерного оружия в свете иранского ядерного досье (на англ. яз). *Российский Пагуошский комитет при президиуме Российской академии наук*. 2006. 25 апреля. URL: <http://www.pugwash.ru/publications/disarm/619.html>(дата звернення: 15.03.2019).

56. Сажин В. И. Взорвутся ли «мины», уложенные Трампом на пути Байдена к Ирану? *Международная жизнь*. 2020. 9 декабря. URL: https://interaffairs.ru/news/show/2837_(дата звернення: 19.03.2019).

57. Сажин В. И. Иран: итоги 2020 и перспективы 2021. *Международная жизнь*. 29 декабря 2020. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/28604>(дата звернення: 22.03.2019).

58. Сажин В. И. Иран, ядерная сделка и атомная бомба. *Международная жизнь*. 2020. 27 января. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/25176>(дата звернення: 5.03.2019).

59. Синовец П. А., Гребцов В. В. Об эволюции американской стратегии сдерживания на примере Ирака. *Ближний Восток и современность*: сборник. Выпуск 24. М.: ИИИиБВ, 2004. С. 295-205.

60. Синовец П. А. Двуликий Янус или теория ядерного сдерживания в 21 веке : монография. Одесса: Фенікс, 2008. 220 с.

61. Синовец П. А. Иранская ядерная программа: международный аспект проблемы. *Институт Ближнего Востока*. 2004. 1 октября. URL: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2004/01-10-04.htm>(дата звернення: 15.05.2019).

62. Синовец П. А. Ядерное распространение на Ближнем Востоке: основные тенденции, пути предупреждения и средства борьбы. *Институт Ближнего Востока*. 2006. 28 июня. URL: http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html (дата звернення: 17.03.2019).

63. Сіновець П. А. Ізраїльська політика «ядерної непрозорості»: оцінки та перспективи. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С.190 – 198.

64. Сіновець П. А. Розповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході: проблеми 21 століття, *Науковий Вісник Одеського державного економічного університету*. 2006. № 1(21). С. 159 – 166.

65. Сіновець П. А. Трансформація воєнно-стратегічної концепції США на початку XXI століття: проблема стримування. *Стратегічна Панорама*. 2004. № 2. С.52-56.

66. Сіновець П. А. Ядерне стримування в політиці США і Росії в постбіполярний період: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04 / Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України . К., 2004. 181 с.

67. Сіновець П. А. Ядерне стримування в політичній думці США у постбіполярний період. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / Інститут соціальних наук; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Колектив авторів, за заг. ред. І.М. Коваля, О.І. Брусиловської. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. С. 267 – 282.

68. Тимербаев Р. М. Россия и ядерное нераспространение. 1945-1968 : монографія. Москва: Наука, 1999. 383 с.

69. Толорая Г., Хрусталева В. Будущее Северной Кореи: стоит ли ждать конца? *Индекс безопасности*. 2009. Том 15, № 1 (88). С.95 – 106. URL:<http://www.pircenter.org/media/content/files/0/13408842980.pdf>(датазвернення: 15.03.2019).

70. Трамп встретился с Ким Чен Ыном и зашел на территорию КНДР. *BBC News*. 2019. 30 июня. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-48815282>(дата звернення: 15.03.2019).

71. Трамп неожиданно предложил Ким Чен Ыну встретиться на границе двух Кореи. *BBC News*. 2019. 29 июня. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-48809096>(дата звернення: 15.03.2019).

72. Чебан О. Я. Причины підписання Женевської ядерної угоди з Іраном у листопаді 2013 р.: теоретичний аспект. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2014. Том 19, Випуск 2 (21). С. 104 – 113.

73. Чебан О. Я. Ядерний вибір Ірану: аналіз сучасної наукової думки. *Міжнародні відносини та політика держав в умовах глобальних трансформацій: аналіз сучасної політичної думки* : монографія / Інститут соціальних наук; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова; Колектив авторів, за заг. ред. І.М. Коваля, О.І. Брусиловської. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. С. 283 – 303.

74. Чебан О. Я. Ядерний вибір Ірану: теоретичний та міжнародно-політичний аспекти: дис. ... кандидат. політ. наук: 23.00.04 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 210 с.

75. Чумак. В. М. Ядерна стратегія США: від перевершення до нерозповсюдження : монографія. К.: НІСД, 1999. 304 с.

76. Шевцов А. М. Нова адміністрація США на шляху до перегляду військової стратегії. *Нерозповсюдження та контроль озброєнь*. 2001. № 3-4. С. 4 – 8.

77. Яблоков А. Некоторые вопросы по поводу атомной сделки с Ираном. *Ядерный контроль*. 1995. № 5. С. 20 – 22.

78. Ali J. Chemical Weapons and Iran-Iraq War: A Case Study in Non-Compliance. *The Nonproliferation Review*. Spring 2001. Vol. 8, No. 1. P. 43.

79. About the Proliferation Security Initiative. *Department of State*. Bureau of International Security and Nonproliferation. URL: <https://www.state.gov/about-the-proliferation-security-initiative/> (access date: 13.01.2021).

80. Agreed framework of 21 October 1994 between the United States of America and the Democratic People's Republic of Korea. 21 October 1994. Geneva. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1994/infcirc457.pdf>

81. Albert E. North Korea's Military Capabilities. *Council on Foreign Relations*. 2020. 16 November. URL: <https://www.cfr.org/backgrounders/north-koreas-military-capabilities> (access date: 13.01.2019).
82. Amnesty says more than 300 killed in Iran protest crackdown. *Deutsche Welle*. 2019. 16 December. URL: <https://www.dw.com/en/amnesty-says-more-than-300-killed-in-iran-protest-crackdown/a-51686881>(access date: 13.01.2019).
83. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. *Federation of American Scientists*. February 1996. URL: <https://fas.org/spp/military/docops/national/1996stra.htm> (access date: 13.01.2020).
84. Anderson N. D. America's North Korean Nuclear Trilemma. *The Washington Quarterly*. 2017. Vol. 40, Is. 4. P. 153-164.
85. Anderson N. D. Explaining North Korea's Nuclear Ambitions: Power and Position on the Korean Peninsula. *Australian Journal of International Affairs*. 2017. Vol. 71, No. 6. P. 621–641.
86. Atomic Weapons. Cooperation, competition and testing. *The National Archives*. URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/co-operation-competition-testing.htm> (access date: 13.01.2019).
87. Axelrod R., Keohane R. O. Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions. 1985. *World Politics*. Vol. 38, No.1. P. 226-254.
88. Bajema N. E. Beyond the Security Model. Assessing the Capacity of Neoclassical Realism for Forecasting Nuclear Proliferation. *Forecasting nuclear proliferation in the 21st century: collective monograph / edited by William C. Potter with Gaukhar Mukhatzhanova*. Vol. 1. Stanford: University Press Stanford, California, 2010. P. 58–79.
89. Bajoria J., Xu B. The Six Party Talks on North Korea's Nuclear Program. *Council on Foreign Relations*. 2013. 30 September. URL: <https://www.cfr.org/backgrounders/six-party-talks-north-koreas-nuclear-program>(access date: 13.01.2020).
90. Baker J. A., De Frank Th. M. The Policy of Diplomacy. Revolution, War and Peace, 1989-1992: monograph. New York: G. P. Putnam's Sons, 1995. 526 p.

91. Ball G. 1998 - Operation Desert Fox. *Air Force Historical Support Division*. 2011. 23 August. URL: <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458976/operation-desert-fox/#:~:text=Zinni%20and%20the%20Chairman%20of,considered%20%22highly%20effective%22%20strikes> (access date: 13.01.2019).
92. Bandow D. South Korea Doesn't Need U.S. Military Babysitting. Seoul is rich enough and strong enough to deter Pyongyang by itself. 2020. 2 October. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/10/02/south-korea-us-military-withdrawal-north-korea-trump/> (access date: 13.01.2019).
93. Barton Z., Cowan A. Look at U.S. Nuclear Nonproliferation Policy. *American Society of International Law*. 1979. Vol.73. P. 159-166.
94. Barzegar K. Iran's domestic consensus key to nuclear deal. *Al-Monitor*. 2014. 5 January. URL: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/01/iran-nuclear-consensus-sanctions-congress.html> (access date: 21.10.2020)
95. Barzegar K. How Iran deal could bring multilateralism to Middle East. *Al-Monitor*. 2015. 11 August. URL: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/08/iran-region-multilateralism.html#ixzz6jXOI7BNU> (access date: 21.12.2019)
96. Batmanghelidj E., Shah S. Protecting Europe-Iran Trade to Prevent War: A Provisional Assessment of INSTEX. *European Leadership Network*. 2019. 27 June. URL: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/wp-content/uploads/2019/06/ELNBB-INSTEX-June-27-2019-ADVANCE-COPY.pdf> (access date: 13.01.2020).
97. Beehner L. Russia's Nuclear Deal with Iran. *Council on Foreign Relations*. 2006. 28 February. URL: <https://www.cfr.org/background/russias-nuclear-deal-iran> (access date: 13.01.2020).
98. Bell M., Fattig G. Exit strategy: will US troops leave South Korea? *Lowy Institute*. 2018.25 June. URL: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/exit-strategy-will-us-troops-leave-south-korea> (access date: 13.01.2020).

99. Bell M. S. Nuclear opportunism: A theory of how states use nuclear weapons in international politics. *Journal of Strategic Studies*. 2019. Vol. 42, No. 1. P. 3-28.

100. Bernstein P. I., Wood J. D. The Origins of Nunn-Lugar and Cooperative Threat Reduction Center for the Study of Weapons of Mass Destruction: report. Washington, D.C.: National Defense University, 2010. 17 p. URL: https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/casestudies/CSWMD_CaseStudy-3.pdf (access date: 13.01.2020).

101. Betts R. K. Universal Deterrence or Conceptual Collapse? Liberal Pessimism and Utopian Realism. *The Coming Crisis. Nuclear Proliferation, U.S Interests, and World Order* / Ed. by Victor A. Utgoff. Cambridge, Massachusetts, London: Mitpress, 2000. P. 51 – 85.

102. Bleek Ph. C. Nuclear Posture Review Leaks: Outlines Targets, Contingencies. *Arms Control Today*. 2002. April. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2002-04/press-releases/nuclear-posture-review-leaks-outlines-targets-contingencies> (access date: 13.01.2019).

103. Braut-Hegghammer M. Giving Up on the Bomb: Revisiting Libya's Decision to Dismantle its Nuclear Program. *Wilson Center*. 2017. 23 October. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/giving-the-bomb-revisiting-libyas-decision-to-dismantle-its-nuclear-program> (access date: 18.01.2020).

104. Brian H. Hook, special representative for Iran and senior policy advisor to the secretary of state. Special Briefing. The Iranian Regime's Transfer of Arms to Proxy Groups and Ongoing Missile Development. *U.S. Department of State*. Washington, DC. November 2018. URL: <https://www.state.gov/the-iranian-regimes-transfer-of-arms-to-proxy-groups-and-ongoing-missile-development-2/> (access date: 13.01.2020).

105. Brom S. Operation Desert Fox: Results and Ramifications. *Strategic Assessment*. 1999. Vol. 2, No. 1. P. 13 – 18. URL: <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/Operation%20Desert%20Fox%20Results%20and%20Ramifications1343404943.pdf> (access date: 13.01.2019).

106. Budjeryn M. Ukraine and the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. *Wilson Center*. 2018. 15 October. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraine-and-the-treaty-the-non-proliferation-nuclear-weapons> (access date: 13.01.2020).

107. Bushehr-2. Under Construction. *International Atomic Energy Agency*. URL: <https://pris.iaea.org/PRIS/CountryStatistics/ReactorDetails.aspx?current=311> (access date: 13.01.2020).

108. Choi J. How to stop North Korea's nuclear ambition: failed diplomacy and future options. *Journal of Contemporary East Asia Studies*. 2018. Vol. 7, No. 1. P. 1–15.

109. Clinton Issues New Guidelines on U.S. Nuclear Weapons Doctrine. *Arms Control Today*. 1997. November. URL: <https://www.armscontrol.org/act/1997-11/news/clinton-issues-new-guidelines-us-nuclear-weapons-doctrine>(access date: 15.01.2020).

110. Cohen A. *Israel and the Bomb*. N.Y.: Columbia University Press, 1998. 470 p.

111. Cohen Z., Alkhshali H., Khadder K., Dewan A. US drone strike ordered by Trump kills top Iranian commander in Baghdad. *CNN News*. 2020. 4 January. URL: <https://edition.cnn.com/2020/01/02/middleeast/baghdad-airport-rockets/index.html> (access date: 13.01.2020).

112. Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction. 2020. 7 June. URL: <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/download-convention> (access date: 13.01.2020).

113. Cook A. H. *The United States and Iran: Policy Challenges and Opportunities*. NY: McMilan, 2010. 236 p.

114. Counterproliferation Initiative Presidential Decision Directive PDD/NSC. *Federation of American Scientists*. 1993. 18 December. URL: <https://fas.org/irp/offdocs/pdd18.htm> (access date: 17.01.2020).

115. Craig C. The New Meaning of Modern War in the Thought of Reinhold Niebuhr. *Journal of the History of Ideas*. 1992. Vol. 53, No. 4. P. 687 – 701.
116. Crouch J. D. Assistant Secretary of Defense for International Security Policy Special Briefing on the Nuclear Posture Review, Department of Defense, January 9, 2002. URL: www.defenselink.mil/news/jan2002/t01092002_t0109npr.html (access date: 11.02.2019).
117. Daalder I. H., Gordon Ph. H. We Should Strike Iran, but Not With Bombs. *Brookings Institution*. 2006. 22 January. URL: <https://www.brookings.edu/opinions/we-should-strike-iran-but-not-with-bombs/> (access date: 13.01.2020).
118. Daalder I. H., Lindsay J. M., Steinberg J. B. The Bush National Security Strategy: An Evaluation. *Brookings Institution*. 2002. 1 October. URL: <https://www.brookings.edu/research/the-bush-national-security-strategy-an-evaluation/> (access date: 13.01.2019).
119. Dagher M. Iran Changes the Rules of the Game with Satellite Launch. *The Washington Institute*. 2020. 1 May. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/Nur-Satellite-Space-Missile-U.S.-Iran-Security> (access date: 15.01.2020).
120. Davis M., Lecky J., Froscher T., Chen D., Kerevel A., Schlaikjer S. China-Iran: A Limited Partnership. April 2013. URL: <https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China-Iran--A%20Limited%20Partnership.pdf> (access date: 13.06.2019).
121. Dian M. Trump's Mixed Signals toward North Korea and US-led Alliances in East Asia. *The International Spectator*. 2018. Vol. 53, No. 4. P. 112 – 128. DOI: 10.1080/03932729.2018.1519961
122. Dongsoo K. The Obama administration's policy toward North Korea: the causes and consequences of strategic patience. *Journal of Asian Public Policy*. 2016. Vol. 9, No. 1 P. 32 – 44. DOI: <https://doi.org/10.1080/17516234.2015.1122715>

123. Eisenstadt M. Iran's Islamic Revolution: Lessons for the Arab Spring of 2011? *National Defense University Strategic Forum*. 2011. No. 267. 12 p. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/128573/SF267.pdf> (access date: 13.01.2020).

124. Eisenstadt M., Khalaji M. Nuclear Fatwa: Religion and Politics in Iran's Proliferation Strategy. *Washington Institute for Near East Policy*. Policy Focus #115. September 2011. URL: <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyFocus115.pdf> (access date: 13.01.2020).

125. Eisenstadt M. The Strategic Culture of the Islamic Republic of Iran: Operational and Policy Implications. *Middle East Studies Monographs*. 2011.No. 1. 86 p.

126. Eisenstadt M. What Iran's Chemical Past Tells Us About Its Nuclear Future. *The Washington Institute for Near East Policy Research Notes*. No. 17. April 2014. URL: https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/ResearchNote17_Eisenstadt2.pdf (access date: 25.10.2020).

127. Erdbrink T. Iran Confronts 3rd Day of Protests, With Calls for Khamenei to Quit. *The New York Times*. 2017. 30 December. URL: <https://www.nytimes.com/2017/12/30/world/middleeast/iran-protests-rouhani.htm> (access date: 13.01.2020).

128. Erlich R. The Iran Agenda Today: The Real Story Inside Iran and What's Wrong with U.S. Policy. NY: Routledge, 2018. 242 p. DOI: 10.4324/9780429485978 (access date: 15.03.2019).

129. Fathollah-Nejad A. Why sanctions against Iran are counterproductive: Conflict resolution and state – society relations. *International Journal*. Vol. 69, No. 1. 2014. P. 48–65. URL: www.jstor.org/stable/24709341 (access date: 17.04.2020).

130. Fayazmanesh S. The US and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment. NY: Routledge, 2008. 272 p.

131. Fedchenko V. North Korea's nuclear test explosion, 2009. Sweden. SIPRI Fact Sheet. URL:

<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS0912.pdf> (access date: 15.05.2020).

132. Feferman D. Why Is Iran Testing Ballistic Missiles After the Nuclear Deal? *The Tower*. July 2016. Issue 40. URL: <http://www.thetower.org/article/why-is-iran-testing-ballistic-missiles-after-the-nuclear-deal/> (access date: 13.03.2020).

133. Finnemore M., Sikkink K. International Norms Dynamics and Political Change. *International Organization*. 1998. Vol.52(4). P. 887 – 917.

134. Fisher R. North Korea's Nuclear Threat: A Test for Bill Clinton. *The Heritage Foundation*. 1993. 23 March. URL: <https://www.heritage.org/arms-control/report/north-koreas-nuclear-threat-test-bill-clinton>(access date: 13.01.2020).

135. Fitzpatrick M. Assassinating a scientist to kill the Iran deal. *The International Institute for Strategic Studies*. 2020. 30November. URL:<https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/11/assassinating-a-scientist-to-kill-the-iran-deal>(access date: 13.01.2020).

136. Fitzpatrick M. North Korea: Obama's Prime Nonproliferation Failure. *Arms Control Today*. December 2016. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2016-11/features/north-korea-obama%E2%80%99s-prime-nonproliferation-failure> (access date: 15.10.2019).

137. George Bush's memoirs reveal how he considered attacks on Iran and Syria. *The Guardian*. 2010. 8 November. URL: <https://www.theguardian.com/world/2010/nov/08/george-bush-memoir-decision-points> (access date: 13.01.2020).

138. Geranmayeh E. Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics. *European Council on Foreign Relations*. 2020. 23 June. URL: https://www.ecfr.eu/publications/summary/reviving_the_revolutionaries_how_trumps_maximum_pressure_is_shifting_irans (access date: 13.01.2020).

139. Gergiieva V., Sinovets P. Evolution of US Policy Toward Iran's Nuclear Program in XXI Century: From President Bush to President Trump. Актуальні

проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. 2020. Вип. 144.Р. 23-33

140. Gergiieva V. The Evolution of the US Strategy Toward the Nuclear Nonproliferation After the Cold War. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2020. № 2 (8). С. 115-130.

141. Gergiieva V. Marriage for Oil Convenience: The United States and Saudi Arabia's Case Study. European Political and Law Discourse. 2019. Vol. 6 Is. 1. P. 30–36.

142. Gergiieva V. North Korea's Nuclear Program: From Nonproliferation Issue to Deterrence. European Political and Law Discourse. 2020. Vol. 7. Is. 5. P. 14-18.

143. Gideon R. Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*. Vol. 51, No. 1. P. 146 – 169.

144. Goldschmidt P. Exposing Nuclear Non-compliance. *Survival*. 2009. Vol. 51, No. 1. P. 143–164.

145. Griffith K. Protesters in Tehran clash with riot police as they demand the Ayatollah resigns and call for regime change after Iran finally admits to shooting down jet and killing 176 people. *Daily Mail*. 2020. 11 January. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-7876363/Iranian-protesters-Tehran-turn-against-regime-military-admits-shooting-plane.html> (access date: 20.01.2020).

146. Griffiths J., Berlinger J., McKenzie Sh. Iranian leader announces partial withdrawal from nuclear deal. *CNN News*. 2019. 8 May. URL: <https://edition.cnn.com/2019/05/08/middleeast/iran-nuclear-deal-intl/index.html> (access date: 16.01.2020).

147. Haltiwanger J. Iran is withdrawing from the 2015 nuclear deal after Trump ordered deadly strike on its top general. *Business Insider*. 5 January 2020. URL: <https://www.businessinsider.com/iran-fully-withdrawing-2015-nuclear-deal-amid-tensions-with-us-2020-1>

148. Harold S., Nader A. China and Iran: Economic, Political and Military Relations. *RAND Corporation*. 2012. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7249/j.ctt1q60w8.7> (access date: 10.08.2020).

149. Hellmann G., Wolf R. Neorealism, Neoliberal Institutionalism, and the Future of NATO. September. *Security Studies*. 1993. Vol. 3, No.1. P. 3 – 43.

150. Hersman R. Nuclear Posture Review: The More Things Change, The More They Stay the Same. *Defense Outlook 2018. Center for Strategic and International Studies*. February 2018. URL: http://defense360.csis.org/wp-content/uploads/2018/02/Hersman_Nuclear-Posture-Review-Analysis_D360.pdf (access date: 13.01.2020).

151. Husenicova L. U.S. Foreign Policy Towards North Korea. *International Studies*. 2018. Vol. 22, No. 1. P. 65–84.

152. Hwang J. The North Korea Problem from South Korea's Perspective. *The North Korea Crisis and Regional Responses* : collective monograph / edited by U. Vias, Ch-Ch. Chen, D. Roy. Honolulu: East-West Center, 2015. P. 88 – 99. URL: <https://www.eastwestcenter.org/system/tdf/private/northkoreacrisis.pdf?file=1> (access date: 14.11.2020).

153. IAEA and Iran - UN Security Council Resolutions and Statements. *IAEA*. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/iaea-and-iran-un-security-council-resolutions-and-statements> (access date: 13.09.2020).

154. IAEA and North Korea: The Verificaton Challenge. *IAEA*. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/focus/dprk/iaea-and-north-korea-the-verificaton-challenge>(access date: 13.01.2020).

155. Ikenberry G. J. Institutions, strategic restraint, and the persistence of American postwar order. *International Security*. 2006. Vol. 23, No. 3. P. 43–78.

156. Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran. *PIR Center*. 2013. 28 August. URL: <http://pircenter.org/en/articles/1562-implementation-of-the-npt-safeguards->

agreement-and-relevant-provisions-of-security-council-resolutions-in-the-islamic-republic-of-iran (access date: 13.11.2020).

157. Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran. Resolution adopted on 4 February 2006. IAEA. GOV/2006/14. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2006-14.pdf> (access date: 05.10.2020).

158. Interim nuclear agreement between Iran and six powers. *Reuters*. 2013. 24 November. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-agreement-text-idUSBRE9AN0FS20131124>(access date: 11.06.2020).

159. Iran aims to keep nuclear deal alive until US election. *Israel Hayom*. 2020. 19 August. URL: <https://www.israelhayom.com/2020/08/19/iran-aims-to-keep-nuclear-deal-alive-until-us-election/>(access date: 13.01.2020).

160. Iran could enrich uranium to 20 percent within four days: atomic chief. *Reuters*. 2019. 15 January. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-salehi-idUSKCN1P9239> (access date: 13.01.2020).

161. Iran enriches uranium to 4.5%, breaking nuclear deal limits. *PBS News Hour*. 2019. 8 July. URL: <https://www.pbs.org/newshour/world/iran-enriches-uranium-to-4-5-further-breaking-nuclear-deal-limits> (access date: 13.01.2020).

162. Iranian President Says U.S. Sanctions Have Cost Country \$200 Billion. *Radio Free Europe / Radio Liberty*. 2019. 31 December. URL: <https://www.rferl.org/a/iranian-president-says-us-sanctions-have-cost-country-200-billion/30354022.html> (access date: 15.12.2020).

163. Iran is Implementing Nuclear-Related JCPOA Commitments, Director General Amano Tells IAEA Board. *IAEA*. 2018. 5 March. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-is-implementing-nuclear-related-jcpoa-commitments-director-general-amano-tells-iaea-board> (access date: 13.01.2021).

164. Iran launches missiles at Iraq airbases hosting US and coalition troops. *The Guardian*. 2020. 8 January. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/08/suleimani-assassination-two-us-airbases-in-iraq-hit-by-missiles-in-retaliation> (access date: 11.09.2020).

165. Iran nuclear crisis: Law aims to boost enrichment and block inspectors. *BBC News*. 2020. 3 December. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-55168112>(access date: 30.12.2020).
166. Iran nuclear deal: Trump announces US withdrawal. *BBC News*. 2018. 8 May. URL: <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-44044350> (access date: 13.01.2020).
167. Iran: Nuclear Intentions and Capabilities. National Intelligence Estimate. November 2007. 9 p. URL: https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/20071203_release.pdf (access date: 13.01.2019).
168. Iran Parliament approves outlines of strategic action plan to counter sanctions. *Islamic Consultative Assembly News Agency*. 2020. 1 December. <https://www.icana.ir/En/News/461843/Iran-Parl-approves-outlines-of-strategic-action-plan-to-counter-sanctions> (access date: 13.01.2020).
169. Iranian presidential elections 2013: the essential guide. *The Guardian*. 2013. 13 May. URL: <https://www.theguardian.com/world/2013/may/13/iranian-presidential-election-2013-iran> (access date: 13.01.2020).
170. Iran Rejects Russian Uranium Enrichment Proposal. *NTI Analysis*. 2006. 13 March. URL: <https://www.nti.org/gsn/article/iran-rejects-russian-uranium-enrichment-proposal/> (access date: 22.01.2019).
171. Iran rejects suggestion its missile programme is negotiable. *BBC News*. 2019. 16 July. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49011836> (access date: 13.01.2020).
172. Iran reveals extent of economic recession caused by pandemic. *Middle East Monitor*. 2020. 24 August. URL: <https://www.middleeastmonitor.com/20200824-iran-reveals-extent-of-economic-recession-caused-by-pandemic> (access date: 19.11.2020).
173. Iran says finds unexpectedly high uranium reserve. *Reuters*. 2015. 12 September. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-uranium-idUSKCN0RC0A020150912> (access date: 13.01.2020).

174. Iran seizes third tanker and seven sailors in Persian Gulf. *The Telegraph*. 2019. 20 July. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2019/08/04/iran-captures-iraqi-flagged-oil-tanker/> (access date: 13.01.2020).
175. Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards. *IAEA*. 2003. 18 December. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards> (access date: 13.01.2020).
176. Iran's Nuclear Program: Tehran's Compliance with International Obligations. *Congressional Research Service*. 2019. 19 November. URL: <https://crsreports.congress.gov> (access date: 13.01.2020).
177. Iran's Nuclear Program Timeline and History. *NTI*. Last Updated: June 2020. URL: <https://www.nti.org/learn/countries/iran/nuclear/> (access date: 13.11.2020).
178. Iran to suspend uranium enrichment programme. *The Guardian*. 2003. 21 October. URL: <https://www.theguardian.com/world/2003/oct/21/politics.iran> (access date: 13.11.2020).
179. Islamic Republic of Iran. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/IRN> (access date: 13.01.2020).
180. Israel admits striking suspected Syrian nuclear reactor in 2007. *BBC News*. 2018. 21 March. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43481803> (access date: 13.01.2020).
181. Joint Comprehensive Plan of Action. Vienna, 14 July 2015. URL: <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf> (access date: 19.09.2020).
182. Jones S. G. War by Proxy: Iran's Growing Footprint in the Middle East. *Center for Strategic & International Studies. CSIS Brief*. 2019. 11 March. URL: <https://www.csis.org/war-by-proxy> (access date: 13.01.2020).
183. Kaplan F. Nuclear Dreams and Nightmares. Obama's new and old policy on The Bomb. *Slate*. 2010. 6 April. URL: <https://slate.com/news-and-politics/2010/04/how-revolutionary-is-obama-s-nuclear-posture.html> (access date: 19.11.2020).

184. Keohane R. O. *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Nashville: Westview Press, 1989. 270 p.
185. Keohane R. O. *International Institutions: Two Approaches*. *International Studies Quarterly*. 1988. Vol. 32, No. 4. P. 379 – 396.
186. Kerr P. K., Steven A., Hildreth S. A., Nikitin M. B. *Iran-North Korea-Syria Ballistic Missile and Nuclear Cooperation*. *Congressional Research Service*. 2016. 26 February. P. 5 – 6. URL: <https://fas.org/sgp/crs/nuke/R43480.pdf> (access date: 13.01.2020).
187. Kessler G. *Kerry's claim that Iran offered Bush a nuclear deal in 2003*. *Washington Post*. 2013. 9 December. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2013/12/09/kerrys-claim-that-iran-offered-bush-a-nuclear-deal-in-2003/> (access date: 13.01.2020).
188. Khatami M. *Islam, Iran and the Dialogue of Civilizations. The Margins of Globalization: Critical Perspectives on Human Rights* / edited by N. Gordon. – Lanham: Lexington Books, 2004. P.25-43.
189. Kim Jong Un's 2018 New Year's Address. The National Committee on North Korea. URL: <https://www.ncnk.org/node/1427>(access date: 13.01.2021).
190. Kim S. H., Chan S. *Economic Sanctions against a Nuclear North Korea: An Analysis of United States and United Nations Actions since 1950*. North. McFarland: McFarland and Company Inc., 2007. 216 p.
191. Kitous A., Saveyn B., Gervais S., Wiesenthal T., Soria A. *Analysis of The Iran Oil Embargo*. *European Commission. Joint Research Center Scientific and Policy Reports*. 2013. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC77983/lfn25691enn.pdf> (access date: 13.01.2020).
192. Kozhanov N. A. *U.S. Economic Sanctions against Iran: Undermined by External Factors*. *Middle East Policy Council Journal*. Fall 2011. Vol. XVIII, No.3. URL: <https://mepc.org/us-economic-sanctions-against-iran-undermined-external-factors> (access date: 13.01.2020).

193. Krasner S. D. Structural causes and regime consequences: Regimes as intervening variables. *International Organization*. 1982. Vol. 36, No.2. P. 185 – 205.

194. Kremlin bans sale of S-300 missile systems to Iran. *BBC News*. 2010. 22 September. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-11388680> (access date: 13.01.2019).

195. Kuchta A. R. A Closer Look: The U.S. Senate's Failure to Ratify the Comprehensive Test Ban Treaty. *Penn State International Law Review*. 2001. Vol. 19, No. 2. P. 333 – 360. URL: <http://elibrary.law.psu.edu/psilr/vol19/iss2/5> (access date: 13.01.2020).

196. La Franchi H. Iran Nuclear Deal: To Preserve the Euphoria, Much Needs to Happen. *The Christian Science Monitor*. 2013. 25 November. P. 6 – 8.

197. Lantis J. S. Strategic Culture. *Strategy in the Contemporary World*/ edited by J. Baylis, J. J. Wirtz, C. S. Gray, E. Cohen. Oxford: Oxford University Press, 2007. P. 82 – 100.

198. Liang X. The Six-Party Talks at a Glance: Fact Sheets and Briefs. Washington D. C. Arms Control Association. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/6partytalks>(access date: 13.01.2020).

199. Lister T. Iran drives another stake into the heart of the nuclear deal. *CNN News*. 2020. 6 January. URL: <https://edition.cnn.com/2020/01/04/middleeast/iran-soleimani-nuclear-deal-intl/index.html> (access date: 13.01.2020).

200. Luttwak E. N. Three Reasons Not to Bomb Iran — Yet. *Commentary*. 2006. Vol. 121, No. 5. P. 21 – 29.

201. Macron Tried to Broker Meeting Between Trump, Iran's President. *The Wall Street Journal*. 2019. 24 September. URL: <https://www.wsj.com/articles/macron-tried-to-broker-meeting-between-trump-irans-president-11569380894> (access date: 13.01.2020).

202. Major Powers: On Snapback Sanctions. *The Iran Primer*. 2020. 21 September. URL: <https://iranprimer.usip.org/index.php/blog/2020/sep/21/major-powers-snapback-sanctions> (access date: 13.11.2020).

203. Mason J., Charbonneau L. Obama, Iran's Rouhani hold historic phone call. *Reuters*. 2013. 28 September. URL: <https://www.reuters.com/article/us-un-assembly-iran-idUSBRE98Q16S20130928> (access date: 13.01.2020).

204. Maurer Ch. L. Iran: the next nuclear threshold state?: thesis. September 2014. Naval Postgraduate School Monterey, California.

205. Mauroni A. The rise and fall of counterproliferation policy. *Nonproliferation Review*. 2019. Vol. 26, No. 1-2. P. 127-141.

206. Mearsheimer J. J. Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*. 1990. Vol. 15, No. 1. P. 5-56.

207. Mearsheimer J. J. The False Promise of International Institutions. *International Security*. 1995. Vol. 19, No. 3. P. 5-49.

208. Meer S. The Final Nuclear Security Summit: Goals Accomplished? *Netherlands Institute of International Relations*. 2016. 30 March. URL: <https://www.clingendael.org/publication/final-nuclear-security-summit-goals-accomplished>(access date: 13.01.2020).

209. Melnyk T. Nato's nuclear strategy: changing concept or changing circumstances? *European political and law discourse*. 2018. Volume 5, Issue 6. P. 33 – 46. URL: <http://odcnp.com.ua/images/pdf/melnyk-NATO.pdf>(access date: 13.01.2020).

210. Merrill J. Inside the White House: The Future of US-DPRK Policy. *Korea Observer*. 2016. Vol. 47, No. 4. P. 881-902.

211. Mian Z. Obama's Nuclear Postures. *Transnational Institute*. 2010. 19 July. URL: <https://www.tni.org/my/node/13062> (access date: 13.01.2020).

212. Mian Z., Ramana M. V. On the 20th anniversary of the 1998 nuclear tests by India and Pakistan. *Bulletin of the Atomic Scientist*. 2018. 1 June. URL: <https://thebulletin.org/2018/06/on-the-20th-anniversary-of-the-1998-nuclear-tests-by-india-and-pakistan/> (access date: 13.01.2020).

213. Michael R. Pompeo, Secretary of State. After the Deal: A New Iran Strategy. Speech. Washington, DC, The Heritage Foundation. U.S. Department of

State. *Department of State*. 2018. 21 May. <https://www.state.gov/after-the-deal-a-new-iran-strategy/> (access date: 03.10.2020).

214. Mirhosseini S. M. Evolution of Dual Containment Policy (the Policy of Clinton's Administration – Clinton's Doctrine) in the Persian Gulf. *Sociology and Anthropology*. 2014. Vol. 2, No. 3. P. 106 - 112.

215. Morgenthau H. J. *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 1961. 428 p.

216. Morgenthau H. J. The Four Paradoxes of Nuclear Strategy. *The American Political Science Review*. 1964. Volume 58, Issue 1. P. 23–35.

217. Motaghi E. Iranian Approaches to Nuclear Weapon-Free Zone in the Middle East. PIR Center. 2013. 6 September. URL: <http://pircenter.org/en/articles/1564-iranian-approaches-to-nuclear-weapon%20free-zone-in-the-middle-east>(access date: 13.01.2020).

218. Mousavian H. Column: Twenty reasons not to attack Iran. *Reuters*. 2012. 23 August. URL: <https://www.reuters.com/article/us-column-twenty-reasons-iran-idUSBRE87M10I20120823> (access date: 13.01.2020).

219. Murray D. *US Foreign Policy and Iran*. New York: Routledge, 2010. 240 p.

220. Müller H., Schaper A. US Nuclear Policy after the Cold War. *Peace Research Institute Frankfurt (PRIF). PRIF Reports*. 2004. No. 69. URL: https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif69.pdf (access date: 13.01.2020).

221. Muller H. The future of nuclear weapons in an interdependent world. *Washington Quarterly*. 2008. Vol. 31, No. 2. P. 63 – 75.

222. Murphy F. Explainer: How close is Iran to producing a nuclear bomb? *Reuters*. 2020. 28 November. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-explainer/explainer-how-close-is-iran-to-producing-a-nuclear-bomb-idUSKBN2880NU>(access date: 13.01.2020).

223. Nandan T. Having the a-bomb and eating grass did Pak no good. *Governance Now*. 2012. 29 March. URL:

<https://www.governancenow.com/news/regular-story/having-bomb-and-eating-grass-did-pak-no-good> (access date: 13.01.2020).

224. National Security Strategy of the United States of America. January 1993. URL:<https://history.defense.gov/Historical-Sources/National-Security-Strategy/> (access date: 13.01.2020).

225. North Korea's missile and nuclear programme 12 October 2020. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-41174689> (access date: 13.01.2020).

226. Nuclear Posture Review [Excerpts]. *Federation of American Scientists*. 2002. 8 January. URL: <https://fas.org/wp-content/uploads/media/Excerpts-of-Classified-Nuclear-Posture-Review.pdf> (access date: 15.10.2020).

227. Nuclear Posture Review [extract from the 1995 Annual Defense Report]. *Federation of American Scientists*. URL: https://fas.org/nuke/guide/usa/doctrine/dod/95_npr.htm (access date: 13.01.2020).

228. Nuclear Posture Review Report. April 2010. 86 p. URL: https://dod.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Report.pdf (access date: 13.01.2020).

229. Nuclear Posture Review. February 2018. 100 p. URL: <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF> (access date: 13.01.2020).

230. Ogilvie-White Tanya. The Defiant States. 2010. *Nonproliferation Review*. Vol. 17, No. 1. P. 115 – 138.

231. Orlov V., Cheban O. Stopping Black-Market Nuclear Technology Networks: A View from Russia. *Preventing Black Market Trade in Nuclear Technology* / edited by M. Bunn, M. Malin, W. Potter, L. Spector. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 271-300. doi:10.1017/9781316681671.011

232. Pardo R. P. North Korea-US Relations under Kim Jong 2: The quest for normalization. NY: Routledge, 2014. 162 p.

233. Péczeli A. Continuity and change in the Trump administration's Nuclear Posture Review. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2018. 20 February. URL:

<https://thebulletin.org/commentary/continuity-and-change-in-the-trump-administrations-nuclear-posture-review/> (access date: 13.01.2020).

234. Perkovich G. Really? We're Gonna Nuke Russia for a Cyberattack? 2018. 18 January. URL: <https://www.politico.com/magazine/story/2018/01/18/donald-trump-russia-nuclear-cyberattack-216477> (access date: 13.01.2020).

235. Petito F. Khatami's Dialogue among Civilizations as International Political Theory. *J. Humanities*. 2004. Vol. 11, No. 3. P. 11-29. URL: <https://ejh.modares.ac.ir/article-27-9945-en.pdf> (access date: 13.01.2021).

236. Pollack J. D. The United States, North Korea, and the End of the Agreed Framework. *U.S. Naval War College Press. Naval War College Review*. 2003. Vol. 56, No. 3. P. 10-50.

237. Potter W. C. The Politics of Nuclear Renunciation: The Cases of Belarus, Kazakhstan and Ukraine. *Henry L. Stimson Center*. 1995. Occasional Paper No. 22.

238. Protocol Additional to the Agreement between the Islamic Republic of Iran and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. IAEA. INFCIRC/214/Add.1. 4 March. 2016. URL: <https://www.iaea.org/publications/documents/infcircs/text-agreement-between-iran-and-agency-application-safeguards-connection-treaty-non-proliferation-nuclear-weapons> (access date: 13.01.2020).

239. Qaisar M. N., Khan A. A. Pakistan-Iran Relations in a Regional Context. *A Research Journal of South Asian Studies*. 2017. Vol. 32, No. 1. P. 247 – 260. URL: http://pu.edu.pk/images/journal/csas/PDF/19_v32_1_17.pdf (access date: 13.01.2020).

240. Quester G. H. Soviet Policy on Nuclear Nonproliferation Treaty. *Cornell University Law Journal*. 1972. Vol. 5, No. 1. P. 17-34.

241. Remarks by President Barack Obama In Prague As Delivered. *The White House. Office of the Press Secretary*. 2009. 5 April. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-prague-delivered> (access date: 13.01.2020).

242. Rennenkampff M. Killing Soleimani: How Trump united Iran against America. *The Hill*. 2020. 6 January. URL: <https://thehill.com/opinion/national-security/476919-killing-soleimani-how-trump-united-iran-against-america> (access date: 13.01.2020).

243. Report of the Commission on the Intelligence Capabilities of the United States Regarding Weapons of Mass Destruction. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 2005; Committee on International Security and Arms Control, Monitoring Nuclear Weapons and Nuclear-Explosive Material. – Washington D.C.: National Academies Press, 2005.

244. Resolution 825 (1993). Adopted by the Security Council at its 3212th meeting, on 11 May 1993. United Nations Security Council. URL: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Disarm%20SRES825.pdf> (access date: 13.01.2020).

245. Resolution 1718 (2006). Adopted by the Security Council at its 5551st meeting, on 14 October 2006. United Nations Security Council. URL: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65bfcf9b-6d27-4e9c-8cd3-cf6e4ff96ff9%7d/nkorea%20sres%201718.pdf> (access date: 13.01.2020).

246. Resolution 1874 (2009). Adopted by the Security Council at its 6141st meeting, on 12 June 2009. United Nations Security Council. URL: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65bfcf9b-6d27-4e9c-8cd3-cf6e4ff96ff9%7d/nkorea%20sres%201874.pdf> (access date: 13.01.2020).

247. Resolution 1929 (2010). Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010. United Nations Security Council. URL: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) (access date: 13.01.2019).

248. Resolution 2094 (2013). Adopted by the Security Council at its 6932nd meeting, on 7 March 2013. United Nations Security Council. URL: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65bfcf9b-6d27-4e9c-8cd3-cf6e4ff96ff9%7d/s_res_2094.pdf (access date: 13.01.2020).

249. Resolution 2231 (2015) on Iran Nuclear Issue. United Nations Security Council. 20 July 2015. URL:

http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2375.pdf (access date: 13.01.2020).

250. Resolution 2375 (2017). Adopted by the Security Council at its 8042nd meeting, on 11 September 2017. United Nations Security Council. URL: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) (access date: 13.01.2020).

251. Resolution 2397 (2017). Adopted by the Security Council at its 8151st meeting, on 22 December 2017. United Nations Security Council. URL: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65bfcf9b-6d27-4e9c-8cd3-cf6e4ff96ff9%7d/s_res_2397.pdf (access date: 13.01.2020).

252. Resolution 2515 (2020). Adopted by the Security Council on 30 March 2020. United Nations Security Council. URL: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2515.pdf (access date: 13.01.2020).

253. Ritter M. AP explains: Science of uranium enrichment amid Iran tension. 20 May 2019. URL: <https://apnews.com/article/2117a20bd5a747f2a0956ec7b1ef4264> (access date: 13.01.2019).

254. Rouhani reportedly refused to take call with Trump and Macron during UN stay. *The Guardian*. 2019. 30 September. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/sep/30/rouhani-reportedly-refused-to-take-call-with-trump-and-macron-during-un-stay> (access date: 13.01.2020).

255. Rublee M. R. *Nonproliferation Norms: Why States Choose Nuclear Restraint*: monograph. Athens, GA: University of Georgia Press, 2009. 320 p.

256. Sadat M. H., James P. Hughes. U.S.-Iran Engagement through Afghanistan. *Middle East Policy Council Journal*. 2010. Vol. XVII, No. 1. URL: <https://mepc.org/us-iran-engagement-through-afghanistan>

257. Sagan S. D. Rethinking the Causes of Nuclear Proliferation: Three Models in Search of a Bomb. *International Security*. 1996 – 1997. Vol. 21, No. 3. P. 54-86.

258. Saghafi-Ameri N. Iranian Foreign Policy: Concurrence of Ideology and Pragmatism. *Middle East Institute*. 2009. 29 January. URL:

<https://www.mei.edu/publications/iranian-foreign-policy-concurrence-ideology-and-pragmatism> (access date: 13.01.2020).

259. Saikal A. Is Trump trigger-happy towards Iran? *The Australian Strategic Policy Institute Blog The Strategist*. 2020. 30 November. URL: <https://www.aspistrategist.org.au/is-trump-trigger-happy-towards-iran/> (access date: 13.01.2021).

260. Salehi-Isfahani D. Tyranny of numbers. *Iran Matters*. 2017. 17 May. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/tyranny-numbers>(access date: 13.01.2020).

261. Samuel A. T. Beyond Strategic Stability: Deterrence, Regional Balance and Iranian National Security. *The End of Strategic Stability?: Nuclear Weapons and the Challenge of Regional Rivalries* : collective monograph / edited by L. Rubin, A. Stulberg. Washington, DC: Georgetown University Press, 2018. P. 113-133.

262. Sanders-Zakre A. Why we should reject Trump's dangerous nuclear plan. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2018. 2 February. URL: <https://thebulletin.org/commentary/why-we-should-reject-trumps-dangerous-nuclear-plan/> (access date: 13.01.2020).

263. Sanger D. E., Miller J. Libya to Give Up Arms Programs, Bush Announces. *The New York Times*. 2003. 20 December. URL: <https://www.nytimes.com/2003/12/20/world/libya-to-give-up-arms-programs-bush-announces.html> (access date: 13.01.2020).

264. Sariolghalam M. Iran in Search of Itself. *Current history*. 2014. 1 December. DOI: 10.1525/curh.2008.107.713.425

265. Sariolghalam M. Understanding Iran: Getting past stereotypes and mythology. *The Washington Quarterly*. 2003. Vol. 26, No. 4. P. 69-82. DOI: 10.1162/016366003322387118

266. Saudi Arabia oil attacks: Weapons debris 'proves Iran behind them'. *BBC News*. 2019. 18 September. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-49746645> (access date: 13.01.2020).

267. Saudi offers 'proof' of Iran's role in oil attack and urges US response. *The Guardian*. 2019. 18 September. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/18/saudi-oil-attack-rouhani-dismisses-us-claims-of-iran-role-as-slander> (access date: 13.01.2020).
268. Schweller R. The Progressiveness of Neoclassical Realism. *Progress in International Relations Theory*: monograph / edited by C. Elmanand, M. Elman. Cambridge, MA: MIT Press, 2003. 130 p.
269. Security assurances and nuclear nonproliferation : monograph / ed. by J. K. Knopf. Stanford: Stanford University Press, 2012. 320 p.
270. Shahi A., Abdoh-Tabrizi E. Iran's 2019–2020 Demonstrations: The Changing Dynamics of Political Protests in Iran. *Asian Affairs*. 2020. Vol. 51, Issue 1. P. 1 – 41. DOI: 10.1080/03068374.2020.1712889
271. Shane S. North Korea's Evolving Nuclear Strategy. North Korea's Nuclear Future Series, US-Korea Institute at SAIS, 2015. 21 p.
272. Sherrill C. W. Why Hassan Rouhani Won Iran's 2013 Presidential Election. *Middle East Policy Council Journal*. 2013. Vol. XXI, No 2. URL: <https://mepc.org/why-hassan-rouhani-won-irans-2013-presidential-election> (access date: 13.01.2021).
273. Sherwell P. Bush setting America up for war with Iran. *The Telegraph*. 2007. 16 September. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1563293/Bush-setting-America-up-for-war-with-Iran.html>(access date 25.10.2020).
274. Shine S., Catran A. Europe-Iran Relations One Year after the Sanctions were Lifted. *Institute for National Security Studies*. 2017. 16 January. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep08353> (access date: 13.01.2021).
275. Shugerman E. EU condemns Donald Trump's decision to decertify Iran nuclear deal. *Independent*. 2017. 13 October. URL: <https://www.independent.co.uk/news/world/politics/iran-nuclear-deal-trump-eu-federica-mogherini-netanyahu-israel-a7999556.html>(access date: 13.01.2020).

276. Simpson G. L., Jr. Russian and Chinese Support for Tehran. Iranian Reform and Stagnation. *Middle East Quarterly*. 2010. Vol. 17, No. 2. P. 63-72. URL: <https://www.meforum.org/2690/russian-chinese-support-for-iran> (access date: 13.01.2020).

277. Sinovets P., Budjeryn M. Interpreting the Bomb: Ownership and Deterrence in Ukraine's Nuclear Discourse. *Wilson Center. NPIHP Working Paper #12*. December 2017. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/interpreting-the-bomb-ownership-and-deterrence-ukraines-nuclear-discourse> (access date: 13.01.2020).

278. Sinovets P., Gergieva V. The EU and the Iranian Nuclear Programme: Is Venus Weaker Than Mars? *UA: Ukraine Analytica*. 2019. Issue 4 (18). P. 14 – 20.

279. Sinovets P. Three Russian Myths About Iran. *PONARS*. 2013. URL: <https://www.ponarseurasia.org/memo/three-russian-myths-about-iran> (access date: 13.01.2020).

280. Six charts that show how hard US sanctions have hit Iran. *BBC News*. 2019. 9 December. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48119109> (access date: 13.01.2020).

281. Smith R. K. Explaining the Non-Proliferation Regime: Anomalies for Contemporary International Relations Theory. *International Organization*. 1987. Vol.41, No. 2. P. 253 – 281.

282. Snyder S., Lee J. Infusing Commitment with Credibility: The Role of Security Assurances in Cementing the US-ROK Alliance. Stanford: Stanford University Press, 2012. 322 p.

283. Snyder S. A. Confronting the North Korean Threat: Reassessing Policy Options. *Hampton Roads International Security Quarterly*. 2017. URL: <http://proxy.miis.edu/login?url=https://search.proquest.com/docview/1865126804?accountid=12457> (access date: 13.01.2021).

284. Snyder S. A. Renewed Crisis on the Korean Peninsula. *Contingency Planning Memorandum Update*. 2020. 4 June. URL: <https://www.cfr.org/report/renewed-crisis-korean-peninsula> (access date: 13.01.2020).

285. Snyder S. US policy toward North Korea. *SERI Quarterly*. January 2013. P. 3 – 12.
286. Solingen E. Nuclear Logics: Contrasting Paths in East Asia and the Middle East : monograph. Princeton: Princeton University Press, 2007. 406 p.
287. Status of Signature and Ratification. *Comprehensive Test Ban Treaty Organization*. URL: <https://www.ctbto.org/the-treaty/status-of-signature-and-ratification/> (access date: 13.01.2020).
288. State of play of EU-Iran relations and the future of the JCPOA. *European Parliament*. October 2020. 44 p. DOI: 10.2861/292104
289. Students slam Khatami reform failure. *Aljazeera*. 2004. 6 December. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2004/12/06/students-slam-khatami-reform-failure/> (access date: 13.01.2020).
290. Tabatabai A. The interim deal: views from Iran. *Belfer Center*. 2013. 27 November. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/interim-deal-views-iran> (access date: 13.01.2019).
291. Takeyh R. HiddenIran: Paradox and Power in the Islamic Republic. New York: Times Books, 2006. 244 p.
292. Tehran agrees to nuclear freeze. *The Guardian*. 2004. 8 November. URL: [<https://www.theguardian.com/world/2004/nov/08/politics.eu> (access date: 21 December 2019)]
293. Tertrais B. Trump is wrong under Iran? But Europe can't afford to divorce the US. *The Guardian*. 2018. 16 May. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/16/europe-cant-afford-full-divorce-iran-nuclear-deal-trump-europe-antagonism> (access date: 13.01.2020).
294. The EU and Iran. European Union Center of North Carolina EU Briefings, June 2012. URL: https://europe.unc.edu/wp-content/uploads/sites/314/2016/11/Brief_EU_Iran_2012.pdf (access date: 13.01.2020).
295. The Iran Nuclear Deal at Two: A Status Report. International Crisis Group. Report No.181. Middle East & North Africa Washington. Brussels, 16 January

2018. URL: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iran/181-iran-nuclear-deal-two-status-report> (access date: 13.01.2020).

296. The Iraq War's Impact on Nonproliferation. Roundtable Moderated by the Wisconsin Project on Nuclear Arms Control. Panelists: W. Seth Carus, Nicholas Eberstadt, Robert J. Einhorn, Micheal Eisenstadt. *Iran Watch*. 2004. 14 April. URL: <https://www.iranwatch.org/our-publications/roundtable/iraq-wars-impact-nonproliferation> (access date: 13.01.2020).

297. The Latest: Khamenei says Iran won't negotiate on military. *AP News*. 2019. 30 May. URL: <https://apnews.com/article/57cfdac3c387412f98739083543e66b2> (access date: 13.01.2020).

298. The National Security Strategy of the United States of America. September 2002. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/national/nss-020920.pdf>(access date: 13.01.2020).

299. The National Strategy to Combat Weapons of Mass Destruction. Washington D.C.: The White House, December 2002.

300. The North Korea Crisis and Regional Responses: collective monograph / edited by U. Vias, Ch-Ch. Chen, D. Roy. Honolulu: East-West Center, 2015. 168 p. URL: <https://www.eastwestcenter.org/system/tdf/private/northkoreacrisis.pdf?file=1> (access date: 14.01.2020).

301. The United States presents the Baruch Plan. *History.com*. URL: <https://www.history.com/this-day-in-history/the-united-states-presents-the-baruch-plan> (access date: 13.01.2019).

302. Timeline of Nuclear Diplomacy with Iran. *The Arms Control Today*. 2005. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran#2005> (access date: 13.01.2020).

303. Trump on Future Deal with Iran. *The Iran Primer*. 2020. 16 September. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2020/sep/16/trump-future-deal-iran> (access date: 13.01.2020).

304. Trump says ready to meet Iran's Rouhani. *BBC News*. 2018. 31 July. URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-45013683> (access date: 13.01.2020).

305. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). 1 July 1968. URL: <https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/npt/text/> (access date: 13.01.2020).

306. US faces European backlash against Iran sanctions. *The Guardian*. 2018. 11 May. URL: <https://www.theguardian.com/world/2018/may/11/europe-prepares-countermeasures-against-us-iran-sanctions> (access date: 13.01.2020).

307. US: Snapback Sanctions Go Into Force. *The Iran Primer*. 2020. 21 September. URL: <https://iranprimer.usip.org/index.php/blog/2020/sep/21/us-snapback-sanctions-go-force-0> (access date: 13.01.2020).

308. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/21. 31 May 2019. 6 p. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/06/gov2019-21.pdf> (access date: 13.01.2020).

309. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/INF/2019/8. 1 July 2019. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/07/govinf2019-8.pdf> (access date: 13.01.2020).

310. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/2019/32. Date: 30 August 2019. 6 p. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/19/09/gov2019-32.pdf> (access date: 13.01.2020).

311. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015) Report by the Director General. *IAEA Board of Governors*. GOV/2020/51. 11 November 2020. 8 p. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/gov2020-51.pdf>

312. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015). Report by the Director General. IAEA Board of Governors. GOV/INF/2020/16. 17 November 2020. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/govinf2020-16.pdf>

313. Victory for a religious hardliner in Iran. *The Economist*. 2005. 27 June. URL: <https://www.economist.com/news/2005/06/27/victory-for-a-religious-hardliner-in-iran> (access date: 13.01.2020).

314. Wagner A. Bush Labels North Korea, Iran, Iraq an 'Axis of Evil'. *Arms Control Today*. 2002. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2002-03/press-releases/bush-labels-north-korea-iran-iraq-axis-evil> (access date: 13.01.2020).

315. Waltz K. Structural Realism after the Cold War. *International Security*. 2000. Vol. 25, No. 1. P. 5–41. (access date: 13.01.2021).

316. Waltz K. The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better. *Adelphi Papers*. 1981. Vol. 21, No.171. DOI: <https://doi.org/10.1080/05679328108457394>

317. Waltz K. N. Why Iran Should Get the Bomb. *Foreign Affairs*. 2012. Vol. 91, No. 4. P. 2–5.

318. Wan W., Solingen E. International Security: Nuclear Proliferation. January 2017. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.121

319. Warden J. K. North Korea's Nuclear Posture: an evolving challenge for U. S. Deterrence. *IFRI Security Studies Center*. Proliferation Papers 58. URL: https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/warden_north_korea_nuclear_posture_2017.pdf(access date: 13.01.2020).

320. Weinberger S., Russians Say 'Nyet' To Another Iranian Satellite, 25 June 2009. URL: [<https://www.wired.com/2009/06/russians-say-nyet-to-another-iranian-satellite/>] (access date: 13.01.2020).

321. Wertz D., McGrath M., LaFoy S. North Korea's Nuclear Weapons Program. Washington D. C. National Committee on North Korea. URL: <https://www.ncnk.org/resources/publications/DPRK-Nuclear-Weapons-Issue-Brief.pdf> (access date: 13.01.2021).

322. Wertz D., Vaez A. Sanctions and Nonproliferation in North Korea and Iran: A Comparative Analysis. *Federation of American Scientists*. 2012. 15 June. URL: https://www.ncnk.org/resources/publications/Comparative_Iran_North_Korea_Sanctions.pdf (access date: 13.01.2020).

323. White E. How North Korea's nuclear weapons advancement has left experts baffled. *Financial Times*. 2020. 1 November. URL: <https://www.ft.com/content/3f1e476f-e4b5-49b9-bfad-895a6a09b98a> (access date: 13.01.2020).

324. Wilkin S. Iran considered nuclear weapons during 1980s Iraq war, ex-president says. *Reuters*. 2015. 29 October. URL: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-rafsanjaniidUSKCN0SN0E72015/1029> (access date 25.10.2020).

325. Wintour P. Iran announces partial withdrawal from nuclear deal. *The Guardian*. 8 May 2019. URL: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/07/iran-to-announces-partial-withdrawal-from-nuclear-deal> (access date: 13.01.2020).

326. Wit J. S., Poneman D. B., Galucci R. L. Going Critical: The First North Korean Nuclear Crisis : monograph. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2004. 474 p.

327. Woo K. C., Puri S. Beyond the 2017 North Korea Crisis: Deterrence and Containment. Seoul. *Asan Institute for Policy Studies*. 2017. URL: <http://en.asaninst.org/contents/beyond-the-2017-north-korea-crisis-deterrence-and-containment/> (access date: 13.01.2020).

328. Young O. R. International Cooperation. Building Regimes for Natural Resources and the Environment. Itaka: Cornell University Press, 1989. 302 p.

329. Yücesoy V. Despite shows of unity, Iran is more divided than ever after Soleimani killing. *The Conversation*. 2020. 23 January. URL: <https://theconversation.com/despite-shows-of-unity-iran-is-more-divided-than-ever-after-soleimani-killing-130432> (access date: 13.01.2020).

330. Zavada Y. Place and role of the Islamic Republic of Iran in the region of the Middle East. *Гуманітарні візії*. Львів: Видавництво Львівська політехніка, 2018. Vol. 4. No. 1. P. 1 – 6.

331. Zhanabayeva Z. Nuclear Security Summits Bring Positive Results, Should Continue, Nazarbayev Says. *Astana Times*. 2016. 3 April. URL: <https://astanatimes.com/2016/04/nuclear-security-summits-bring-positive-results-should-continue-nazarbayev-says/>(access date: 13.01.2020).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Гергієва В. О. Застосування ідей неореалізму та неоліберального інституціоналізму у ядерній політиці Ірану. *Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”*. Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. 2020. № 2 (46) . С. 14-21.

2. Gergiieva V., Sinovets P. Evolution of US Policy Toward Iran’s Nuclear Program in XXI Century: From President Bush to President Trump. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 144.Р. 23-33

3. Gergiieva V. The Evolution of the US Strategy Toward the Nuclear Nonproliferation After the Cold War. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2020. № 2 (8). С. 115-130.

Статті в іноземних виданнях та у наукових фахових виданнях

України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Gergiieva V. Marriage for Oil Convenience: The United States and Saudi Arabia’s Case Study. *European Political and Law Discourse*. 2019. Vol. 6 Is. 1.Р. 30–36.

5. Gergiieva V. North Korea’s Nuclear Program: From Nonproliferation Issue to Deterrence. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Is. 5. Р. 14-18.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

6. Гергієва В. Стратегічна культура та її вплив на ядерну програму Ірану. *Глухівські читання – 2020. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук* : Збірник матеріалів X міжнародної науково-практичної інтернет-конференції /За заг. ред. О.І. Луценко. Глухів, 2020. С. 75-77.

URL:<http://new.gnpu.edu.ua/uk/nauka/naukove-tovarystvo-studentiv-aspirantiv-doktorantiv-ta-molodykh-vchenykh.html>

7. Гергієва В. Спільний Всеосяжний План Дій: кінець діалогу? *Міжнародні та політичні дослідження*. 2020. Вип. 33. С. 315-317.

Опубліковані праці, які додатково відображають результати дисертації:

8. Sinovets P., Gergiieva V. The EU and the Iranian nuclear program: is Venus weaker than Mars? *UA: Ukraine Analitica Journal*. 2019. Is. 4 (18).P. 14-20.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин», Національний університет імені Тараса Шевченка. Виступ з доповіддю та публікацією тез (м. Київ, 27 жовтня 2016 р., очна форма участі);

2. Український молодіжний форум «Безпечна і стабільна Європа: погляд молоді», Львівський університет ім. І. Франка. Виступ з презентацією (м. Львів, 28 жовтня 2016 р., очна форма участі)

3. Семінар «Інсайдерські загрози і культура ядерної безпеки», організований Королівським коледжем Лондона (м. Київ, 21-25 листопада, 2016 р., очна форма участі);

4. Національний практикум «Розробка освітньої програми з ядерної безпеки в Україні», організований Міжнародним агентством з атомної енергії та Міністерством енергетики та вугільної промисловості України (м. Київ, 30 січня-3 лютого 2017 р., очна форма участі);

5. VIII Міжнародна наукова конференція з культури безпеки, організована Енергоатомом (м. Київ, 29-30 березня 2017 р., очна форма участі);

6. X Міжнародна літня школа «Сучасні виклики нерозповсюдженню та роззброєнню: регіональні перспективи» (м. Одеса, 23-28 серпня 2020 р., очна форма участі),

7. Конференція ЄС з питань нерозповсюдження та роззброєння (м. Брюссель, 18-19 грудня 2018 р., очна форма участі);
8. X Міжнародна інтернет-конференція «Глухівські наукові читання – 2020. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук». Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. З публікацією тез (м. Глухів, 9-11 грудня 2019 р., заочна форма участі)
9. III Наукова конференція «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». ФМВПС ООН імені І. І. Мечникова. З публікацією тез (м. Одеса, 8 червня 2020 р., заочна форма участі).